

НАРИС ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Протопр. Н. Плічковський

Протопресвітер Никодим Плічковський

**НАРИС ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ**

Цю книгу — «Нарис історії Української Православної Церкви», що її з надхнення і волі Божого Промислу написав Протопресвітер Никодим Плічковський, видано Єпархіяльним Управлінням УАПЦеркви в Австралії і Новій Зеландії коштом покійної Катерини Чимари з Нової Зеландії, як доказ тісного зв'язку з славним минулим рідної Церкви - страдниці та в науку прийдешнім поколінням нашого народу.

Протопр. Никодим ПЛІЧКОВСЬКИЙ

НАРИС ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Консисторія УАПЦеркви в Австралії і Новій Зеландії

Сідней — Аделаїда

1985 — Австралія — 1988

V. Rev. N. Pliczkowski

**A SHORT HISTORY
OF THE UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH**

Published by the Consistory of the Ukrainian Autocephalic Orthodox Church in Australia and New Zealand

ISBN 0 9589485 0 X

Обкладинка: Л. Денисенко
Cover by L. Denysenko

Друкарня М. Цюрака, Аделаїда, Південна Австралія
Printed by M. Ciurak, Adelaide, South Australia

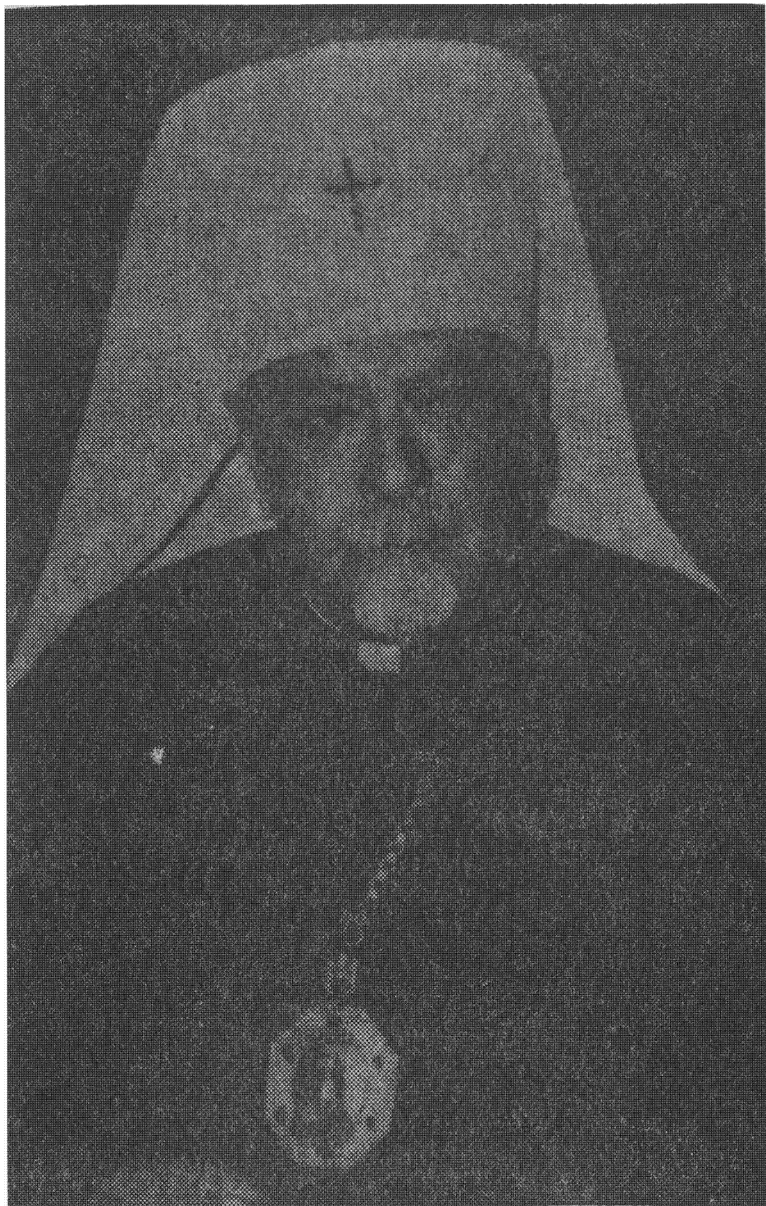
Благословляю до друку працю Всеч. Протопресв. Никодима Плічковського «Нарис історії Української Православної Церкви».

Доручаю водночас Всечесному Духовенству Св. Української Автокефальної Церкви подбати, щоб, з нагоди Тисячоліття Хрещення Руси - України, ця вельмицінна книга знайшлася в хаті кожної української побожної родини, що з Божої волі знайшлася поза межами поневоленої Батьківщини.

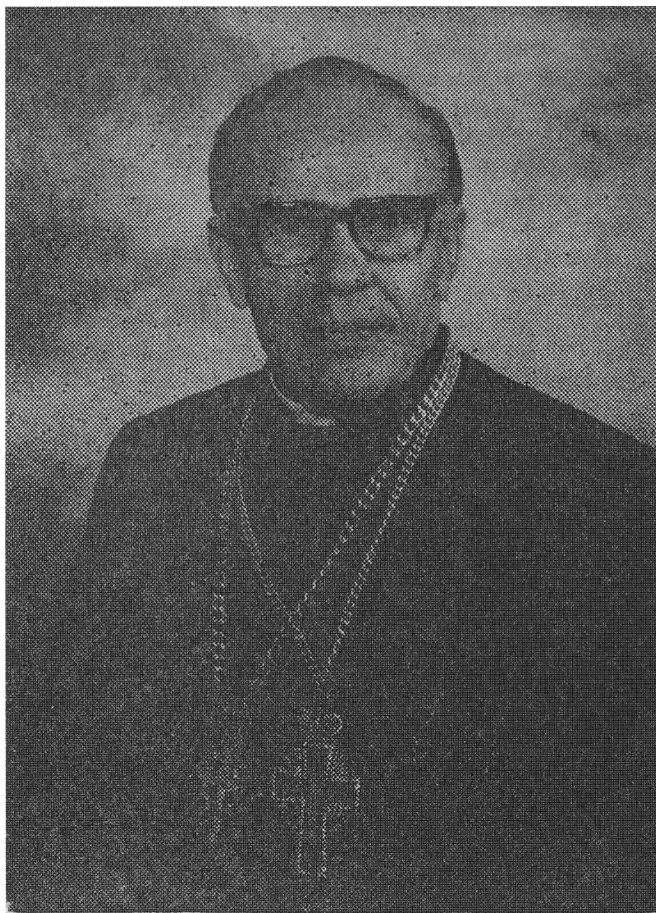
† Мстислав

Митрополит

*Оселя Св. Апостола
Андрія Первозванного,
С. Бавнд-Брук, Н. Дж., США.*

Митрополит Мстислав

Протопресвітер Никодим Плічовський

ПЕРЕДМОВА

Дев'ятий Собор Австралійсько - Новозеляндської Єпархії УАПЦеркви, який відбувся в днях 25 - 27 грудня 1981 року в Сідней, очолений Блаженнішим Мстиславом, Митрополитом УАПЦеркви, серед різних ухвал прийняв і таке рішення:

«Стверджуючи брак основного знання історії Української Православної Церкви серед загалу православних українців, постановляємо: доручається Консисторії у співпраці з видавництвом «Праця й Життя» видати коротку історію Української Православної Церкви.

Текст книжки подати на затвердження Правлячому Єпископові, тому що публікація такого видання вимагав єпископського благословення».

Виконуючи цю постанову Собору, Консисторія Єпархії УАПЦеркви в Австралії і Новій Зеландії 15 серпня 1982 року звернулася листовно до автора цієї праці, аби він, домовившись із редактором єпархіяльного кварталника «Праця й Життя», Ярославом Соловієм, написав коротку історію Української Православної Церкви. Після довшої переписки з Консисторією і редактором Ярославом Соловієм, автор одержав остаточні вказівки щодо розміру плянованого видання. Авторіві рекомендувалося вкласти тисячолітню історію Української Православної Церкви, не більше, як на сотні сторінок, щоб читачі могли прочитати її за пару вечорів. У такий обмежений розмір книжечки автор з великим трудом міг умістити в ній лише найголовніші події з довголітнього і лихолітнього життя нашої святої Української Православної Церкви, Церкви, яка принесла Христову науку не лише на весь схід Європи, але й на північну Азію.

В грудні 1983 року ця коротенька праця була закінчена. Автор висловлює найсердечнішу подяку: Ярославі Соловію за труд у підготовці до друку цієї книжечки; Клавдії Рошко за типографічну коректуру; юному архітекторові Андрієві Ростеку за приготування багатьох світлин до друку.

Автор

СВЯТИЙ АПОСТОЛ АНДРІЙ ПЕРВОЗВАННИЙ,
ОСНОВОПОЛОЖНИК
СВЯТОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Господь Ісус Христос заклав Церкву Свою через вибраних Ним апостолів. Датою закладення Церкви Христової на землі є день Сшестя Святого Духа на апостолів на п'ятидесятий день по Воскресінню Христовому. Люди, які бачили і чули те чудо, яке навчило малограмотних галілейських рибалок говорили різними мовами, увірували в Христа; того ж дня апостоли хрестили до трьох тисяч осіб. Так в Єрусалимі було закладено *першу Христову Громаду* — Церкву Христову.

Одержавши від Святого Духа дар говорити різними мовами, апостоли розійшлися з Єрусалиму проповідувати Євангелію по різних країнах. Апостолові Андрієві Первозванному припало проповідувати в країнах навколо Чорного Моря.

Святий Апостол Андрій Первозванний

Як свідчить Предання, записане в первісному Лаврентієвському Літописі, св. ап. Андрій, довідавшись про велику ріку Дніпро, поплив із своїми учнями вверх тієї могутньої ріки. Після довгого плавання проти течії, одної ночі зупинився св. ап. Андрій переночувати на березі під горами на правому березі Дніпра. Ранком ап. Андрій сказав своїм учням: «Чи бачите оці гори?.. Дивіться, бо на цих горах засяє благодать Божя, побудоване буде тут велике місто, і Бог воздвигне на них багато Церков.» Потім, як оповідає Літопис, св. ап. Андрій благословив ті гори та поставив на одній горі хрест. «А люди, яже там биша, учі і хресті», продовжує той же Літопис.

Апостол Андрій Первозванний на Київських горах

Століттями пізніше, в тяжку добу боротьби православних українців проти Унії з Римом, Церковний Собор у Києві 1621 року записав у своїх протоколах:

«Святий апостол Андрій, перший архєєпископ Константинопільський, Патріярх Вселенський і апостол український; на Київських горах стояли ноги його, і очі його Україну бачили, а уста благословляли і насіння віри він у нас насадив. Воїстину Україна нічим не менша від інших східних народів, бо і в ній проповідував апостол».

Багато істориків не погоджується з оповіданням літопису і з ухвалами 1621-го року, вважаючи, що в добу св. ап. Андрія Первозванного там, де тепер є Київ, була пуста, і нікому було там проповідувати, і нікого було там хрестити. Але розкопки, під час побудови підземної залізниці в Києві, свідчать, що там жили люди ще за дві, а може і три, тисячі років до Христа, а тому тепер немає сумнівів, що ап. Андрій проповідував не в пустці і, цілком можливо, міг хрестити когось із тамошніх жителів.

Тому що св. ап. Андрій не мав можливості залишити серед мешканців Київських гір свого священика, люди, які хрестилися, але добре не засвоїли Христової науки, могли забути чому учив їх святий апостол, а коли й не забули, то по їх смерті нікому було їхню віру підтримувати в широкому морі ідолопоклонства. В ті далекі часи мешканці наших земель поклонялися силам природи. Найпочитанішим богом у них було сонце, яке вони називали Дажбог, а найгрізнішим, якого найбільше боялися, був Перун, бог блискавиць і громів. Були ще й інші боги: Сварог — бог вогню, Стрибог — бог вітру й негоди, Волос — бог охорони худоби. Крім цих богів було у них багато менших, дріггорядних, як: домовики, лісовики, водяники, русалки і багато-багато інших.

Серед цих поганських вірувань насіння віри Христової, посіяне ап. Андрієм, не могло дати багатий врожай. Навіть у найкультурнішій Римській Імперії, де апостоли могли залишити по собі пресвітерів і єпископів, і там віра Христова остаточно восторжествувала лише в 313 році, коли імператор Константин Великий заборонив переслідувати християн і віру Христову проголосив державною вірою.

Від часу благовістя ап. Андрія над Києвом пропливли віки. З малих поселень виросло велике місто. Через вигідне географічне розташування: водні шляхи «із Варяг в Греки» через Балтійське море, Фінську затоку, ріку Неву, Ладозьке

озеро, ріку Волхов, Ільменське озеро, ріку Ловать і Дніпро, та з Європи в Азію через ріки: Прип'ять, Десну, Оку, Волгу і Каспійське море, Київ почав скоро розбудовуватися, головно як торговельне і промислове місто. Відвідували його із своїми товарами купці із Візантії і Болгарії, із Скандинавії і Західної Європи та з арабських країн Сходу. Разом з купцями прибувала і їхня челядь. Це були люди різного віровизнання. Для своїх релігійних потреб вони будували молитовні доми, синагоги і церкви. Київські начальники і само населення Києва не переслідували іновірців, а з цікавістю приглядалися до їхніх релігійних практик. Через близькість до Європи на південно-західній стороні і через легкий зв'язок з нею рікою Дніпром і Чорним морем, а зокрема близькість до багатої і могутньої Візантійської імперії в Києві більше від інших міст перебували візантійські (грецькі) купці-християни, які побудували для власних потреб церкву пророка Ілії. Точно невідомо, коли та церква була побудована, але вже на початку 9-го століття маємо про ту церкву писані відомості. Цілком можливо, що вона була побудована на якусь сотню років раніше.

Повільне проникання учення Христа в народну гущу старо-українського народу, який звався русь, русини, пояснюється тим, що християнські купці, їх челядники та священники не говорили українською мовою. Книги християнських священників були писані грецькою мовою, й вони не були доступні киянам. Такі мовні перешкоди стримували проникання християнства в народні маси наших предків. Також воїни Русь-України, які наймалися до грецьких імператорів на військову службу, ближче знайомилися з релігійними обрядами Грецької Церкви і досить часто приймали святе хрещення. Вони поверталися до рідного краю свідомими християнами. Багато з них залишалося в Києві і знайомило своїх ближніх з ученням Христа.

Перешкодою для ширення християнства серед української людности була відсутність книг для відправлення служб Божих. Але і ця перешкода з часом була усунута трудами святих братів-греків: *Кирила і Мефодія*. Походили брати із багатої і знатної родини православних греків в місті Солуні (тепер це місто називається Салоніки). Солунь у ті часи було багате портове місто, біля якого мешкали слов'яни. Туди приїздили слов'янські купці, — переважно болгари, македонці

і русичі, тож мова слов'янська була там широко вживана. Обидва брати з дитинства опанували слов'янську мову, одержали найвищу освіту того часу і правдиве християнське виховання. Старший брат Мефодій спершу служив у війську на командних постах, а пізніше був призначений імператором Візантії (Греції) управителем одної з областей Македонії, де загально прийнятою мовою була мова слов'янська. Молодший брат Кирило, який до чернецтва носив ім'я Константин, вчився в Царгороді, де проходив різні науки світські і богословські у найкращих візантійських учених, а між ними і такого глибокого богослова, як будучий патріярх Фотій. Пізні-

Святі брати Кирило і Мефодій

ше обидва брати залишили свою блискучу світську кар'єру і постриглися в монахи в різних монастирях і в різний час.

Святі брати розуміли, що для навернення слов'ян на християнство потрібні книги, написані зрозумілою для них рідною мовою. Вони вирішили такі книги написати, але, щоб їх написати, треба було мати відповідну азбуку до цієї мови. Таку азбуку склав молодший брат Кирило, через що слов'янська азбука і зветься *кирилицею*. Тією азбукою ми користуємось і по цей час, відповідно змінивши, пристосували її до звуків української мови. Склавши азбуку, святі брати приступили до перекладу богослужбових книг.

У 862 році моравський князь Ростислав прислав посольство до Царгороду з проханням прислати проповідників, які знають слов'янську мову. В Моравії і Панонії (тепер Чехо-Словаччина і Мадярщина), населення яких виключно було слов'янським (Панонію окупували мадяри лише у 890 році), обслуговувалося німецько-латинським духовенством, підпорядкованим Римові. Вони проповідували в мові незрозумілій для народу, і тому їхнє проповідництво успіху не мвло.

Патріярх Фотій і імператор Михаїл III-ій відрядили до князя Ростислава братів Кирила і Мефодія. Коли солунські брати принесли з собою перекладені на слов'янську мову необхідні богослужбові книги і проповідували в мові слов'янській, зрозумілій народові — їхня проповідь мала успіх, але задрісні римо-католицькі місіонери донесли папі Римському, що Брати ширять ересь у провінціях підлеглих Римові. Папа викликав Братів до Риму і, вислухавши їхні пояснення, дозволив їм служити і проповідувати слов'янською мовою. Брати довгий час перебували в Римі, доки розглядалась їхня справа, і тоді Кирило занедужав і помер в Римі 869 року. Він був похований в храмі святого Климента.

Мефодій повернувся в Моравію і продовжував душпастирську працю, як Єпископ Моравії і Панонії. Римо-католицьке духовенство оскаржило св. Мефодія перед німецьким королем, і той заточив св. Мефодія у темницю, в якій він просидів три роки, переносючи тяжкі знущання. Папа Іван VIII заступився за св. Мефодія, і його звільнили з ув'язнення. Він повернувся в Моравію і проповідував там аж до своєї смерти 885 року.

Після смерти св. Мефодія почалося нищення національного характеру Церкви в Моравії, Панонії і Польщі. Слов'янське духовенство, переслідуване римо-католицьким духовен-

ством, яке користалося підтримкою німецької влади, змушене було залишити ті краї і шукати притулку в православній Болгарії, яка вже в 864 (а може у 865) році, за царя Бориса, прийняла християнство. Болгарська Церква, після короткої, але тяжкої боротьби з Царгородом і Римом, на початку X-го віку стала автономною і національною. Ідея братів Кирила і Мефодія — навчати народи правди Христової на їхніх рідних мовах — придушена латинством серед західного слов'янства, здійснилася у православній Болгарії, а звідти поширилася на інші слов'янські народи сходу.

Святі Кирило і Мефодій дали слов'янам відповідну їх вимові азбуку і нею написали в слов'янській мові священні книги Грецької Церкви. Вони відстояли перед галізізмом *право служити* в св. Божих церквах на *слов'янській мові*, відстояли право, а вірніше сказати — підготували ґрунт, кожному народові мати свою незалежну, тобто — **АВТОКЕФАЛЬНУ** Церкву.

ШИРЕННЯ ХРИСТІЯНСТВА В РУСІ-УКРАЇНІ З ПОЧАТКОМ КНЯЖОЇ ДОБИ

Через торговельні зв'язки Русі-України з Візантією і Болгарією та через військові походи київських князів на ці країни, християнство поволі проникало в Русь-Україну. Таке проникання посилилося, коли в Києві запанували перші князі з династії *Рюрика*. Вже один із перших князів, Аскольд з князем Диром, ходили походом на Царгород у 860 році. Похід був невдалий через чудо, наслідком якого половина човнів князя Аскольда була потоплена бурєю. Вражений цією подією, Аскольд, нібито, прийняв у Царгороді хрещення з іменем Миколая. Пізніше коло Києва була поставлена на його могилі церква св. Миколая, яка збереглася аж до 1935 року, коли більшовиками було знищено цю стародавню церковнодержавну пам'ятку України.

Пізніші від Аскольда Київські князі теж ходили походами на Візантію. Так року 911-го князь Олег своїм військом на кораблях обложив Царгород. Сила війська князя Олега була така велика, що греки не могли з тим військом боротися і запросили миру. Олег взяв від міста великий викуп і склав з імператором Візантії умову, за якою руські купці могли жити в передмісті Царгороду, не платити мита за привезені то-

вари і відвідувати саме місто Царгород. Похід і умова Олега з греками були такими каналами, по яких проходило християнство на Русь-Україну.

Наступник Олега, князь Ігор у 941-му році пішов походом на Візантію, який закінчився підписанням досить вигідної для Русі-України угоди. З цієї угоди, підписаної в 944 р. в Константинополі і Києві, ми довідуємось, що у війську князя Ігоря були християни, бо тоді було записано, що «Русь хрещена (воїни князя Ігоря) присягала на хресті і Євангелії в Києві, в церкві св. Іллі, а Русь нехрещена (теж воїни Ігоря) присягала на своїй зброї».

Цей історичний документ свідчить, що вже за часів Ігоря, який княжив від 914-го по 945-ий рік, у війську було багато воїнів християн і що християнська релігія толерувалася в Русі-Україні нарівні з релігією державною, яка була тоді поганською.

Коли в 945-му році князь Ігор загинув у Деревлянській землі від рук жителів міста Іскоростеня, то владу обняла його дружина Ольга, бо їхній син Святослав був малолітнім. Княгиня Ольга жорстоко помстилася за убивство її мужа. Саме місто Іскоростень спалила, а Деревлянську землю (тепер Волинь) підкорила під свою руку. Потім Ольга об'їхала свою велику державу і встановила справедливі податки. Повернувшись до Кисва, управляла своєю державою мудро і справедливо.

Року 957-го, може 956, попливла Ольга із своїм почотом до візантійського імператора Константина Багрянородного з офіційною візитом, як монарх до монарха. В записках імператора Константина «Про церемонії візантійського двору» докладно записано про прийняття княгині Ольги імператорською родиною. Там же, в Константинополі, Ольга прийняла святе хрещення. Хрестив її сам патріярх *Феофілакт*, а хрещеним батьком для неї був імператор *Константин*. Все це свідчить, що княгиня *Ольга* прийняла *православну віру та у візантійському обряді*.

В Київ вернулася княгиня Ольга християнкою. Вона намовляла і свого сина Святослава прийняти святе хрещення, але він відмовлявся, бо його войовнича вдача варяга не могла погодитися з ученням Христа. Одначе, перебравши від матері керування державою, Святослав воїнів своїх не переслідував за християнство. Він завжди був в походах, а державою керувала за нього його мати. Як християнка, Ольга ши-

Княгиня Ольга

рила християнство серед своїх підданих. Про це літописець Нестор пише: «Усвідомивши Бога істинного, Творця неба і землі, і прийнявши хрещення, капіща бісовські сокрушила, і начала жити у Христі Ісусі, возлюбивши Бога всім серцем своїм і всією душою, і пішла слідом Господа Бога, всім, всіма добрими ділами освітившись, нагих зодягаючи, спраглих напуваючи, странникам даючи притулок, старців, вдовиць і сиріт милуючи і в потребі даючи кожному з них тихістю і любов'ю в серці».

«Капіща бісовські» княгиня Ольга поруйнувала лише у своєму теремі, але не у всій державі, бо син її Святослав, князь київський і всієї Русі-України, на те не погоджувався.

Святе хрещення княгиню Ольгу (в хрещенні Олена), жорстоку і мстиву, перетворило на людину добросердечну, милостиву і люблячу своїх ближніх.

Як видно з літопису та інших історичних джерел, св. Ольга повністю віддалась християнській добродійності. Перше місце у цій добродійності було ширення християнства серед русичів. Як мудра і досвідчена, вона розуміла, що для ширення науки Христової потрібні богослужбові книги. Вона знала про місійну роботу свв. братів Кирила і Мефодія в Чехії і Панонії, які в ту пору були під зверхністю німецького імператора Оттона I-го. Думують, що княгиня Ольга послала послів до Оттона I-го в 957-му році, щоб дістати від нього богослужбові книжки, бо вони там вже не вживалися з того часу, як папа Римський заборонив вживати там слов'янську мову в богослуженнях, перевівши їх на мову латинську.

Імператор Оттон I-ий уявив собі, що це нагода приєднати сильну державу Русь до Римської Церкви, а через неї і до своєї держави. Він наказав висвятити в єпископи ченця-бенедиктинця Адальберта і в 961-му році вислав його з місією до Києва. Але ця місія не знайшла підтримки ані з боку княгині Ольги, ані з боку київських християн, які міцно трималися обрядів Візантійської Церкви. Місія була змущена залишити Київ. Дехто з місії єпископа Адальберта був забитий киянами. Цей випадок з місією еп. Адальберта переконливо свідчить, які контакти з Римською Церквою намагалася встановити княгиня Ольга і яка в дійсності була з неї «правовірна католичка», як про це запевняють деякі католицькі історики. Приймавши християнство з Візантії і будучи хрещеною дочкою самого грецького імператора, якої чести крім неї ніхто не удостоївся, княгиня Ольга до самої своєї кончини залишилася вірною дочкою Візантійської (Грецької) Церкви.

Упокоїлася Ольга 24.7.969 року. Нетлінні мощі її були знайдені за князя *Володимира Великого*, її внука, який пожив їх у Десятинній церкві. В половині 18-го віку, наслідком нещасливих обставин, мощі св. Ольги були десь заховані, але невідомо де.

ДОБА КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО — РІВНОАПОСТОЛЬНОГО —

Після того, як київський князь Святослав поліг у бою з Печенігами в 972 році, між його синами розпочалася боротьба за Київський Престол, яка тяглася вісім років. В цій міжусобній війні загинули два молодших сини Святослава: Олег і Ярополк, і лише третій, Володимир, залишився живим і став єдиним володарем імперії Русі. Племена, які входили в цю імперію, були ідолопоклонниками з різними богами і божками та з різними обрядами і звичаями. Князь Володимир розумів, що його держава не буде міцною, якщо всі племена не будуть об'єднані одною вірою. Тож він задумав створити *одну поганську віру*, одного для всіх найстаршого ідола і ряд менших ідолів, тобто, він вирішив створити *капище* чи *пантеон* поганських богів-ідолів. У «Повісті Временних Літ» літописець *Нестор* пише: «І став Володимир князувати у Києві і сам поставив дерев'яних богів на горі за теремним двором: бога блискавок, грому і хмар дощових — *Перуна*; тіло його було висічено із дерева, голову мав вилиту із срібла, вуса золоті, ноги залізні, в руках тримав камінь з подобою *Перуна* палаючого, прикрашеного рубінами і карбункулами, а перед ним огонь завжди горів. Коло *Перуна* стояв *Хорс* — великий бог, а за ним *Волос*, охоронник худоби і покровитель торгівлі, а ще *Даж-бог* і *Стри-бог*, які тримають у своїх руках небо і вітер. А коло них поставив Володимир богів: *Симаргла* і *Макош*, і саме до *Макоші*, своєї богині, приходили чаклунки і жриці поклонятися.

На тій же горі було капище і там палили вогонь і приносили туди жертви, називаючи дерев'яних ідолів богами. І приводили до цих богів своїх синів і дочок».

Володимир Великий намагався зміцнити і поширити свою державу не лише створенням пантеону поганських богів, а й війнами проти своїх сусідів, землі яких підбивав, обкладаючи підкорені народи податками... Від року 980-го, коли він став київським князем, і до року 986-го, він зробив чотири великі походи, під час яких вивчав мораль своїх воїнів і воїнів християнських держав, з якими він воював. Він переконався, що його «боги» мають слабкий вплив на психіку і мораль воїнів-русичів, бо все ще по старій звичці кожне плем'я, а часом і рід, мали своїх окремих богів, і така різноманітність не підносила моралі воїнів.

Володимир зрозумів, що ніякий пантеон *всенациональних* ідолів не об'єднає племена і не перетопить їх в націю, зрозумів, що треба шукати не за творивом людської фантазії, втіленої в бездушне дерево і метал, а за ідеями, які б вияснили людям зміст їхнього життя і їхнє призначення у світі. Кн. Володимир, якого виховувала його бабуня, перша християнка на Київському престолі, княгиня Ольга, став шукати за творцем, за Вседержителем світу, за Богом живим, Вічнодіючим. Він оголосив боярам про свій намір змінити своє поганське вірування на інше, розумне, правдиве і всепояснююче.

Коли сусідні народи довідалися про намір князя Володимира перемінити віру, вони стали присилати до нього своїх послів, які хвалили свою віру і радили Володимирові її прийняти. Першим прийшли послы від волжських болгар-магометан, і Володимир відпустив їх ні з чим. Приходили послы від папи Римського, але Володимир сказав їм: *Ідіть звідки прийшли, бо батьки наші не прийняли цього.* Останні слова його речення були пригадкою для послів-латинян про долю католицької місії єпископа Адальберта, якого кияни вигнали із свого міста.

Приходили послы від хозарської держави, в якій ісповідували юдаїзм, але Володимир і слухати їх довго не хотів, тому що юдеї втратили свою державність.

Пізніше прийшов до кн. Володимира грецький монах, який зацікавив князя своїм виясненням про науку Христа, але йому він не дав прямої відповіді, бо хотів порадитися із старшими і боярами. Ті порадили Володимирові вислати деяких розумних мужів довідатися, де віра найкраща. Таких послів кн. Володимир вислав: до волжських болгар-магометан, до німців-латинників і до греків у Константинопіль. З часом послы повернулися до Києва та розповіли князеві, боярам і старшим про свої враження з віронавчання та про обряди людей тих країн, які вони відвідали. На нараді було вирішено прийняти християнство з Греції (Візантії). На таке рішення чи не найбільший вплив мав факт, що княгиня Ольга, бабуня князя Володимира, була охрещена у грецькій православній вірі.

Зріст економічної і військової могутності Русі-України ставив перед кн. Володимиром вимогу про зміну примітивної поганської віри народу на віру, яка б, помимо своєї безпосередньої вищости, вводила Київську державу в родину куль-

Св. Володимир Великий. Князь Русі-України.

турних народів Європи. А до того ж християнство в Русі-Україні вже пустило коріння в народні маси ще перед правлінням кн. Володимира. Вплив княгині Ольги на свого внука кн. Володимира напевно був немалий. Тому нема сумніву, що кн. Володимир не вагався, яку віру прийняти: із Сходу (православну), чи із Заходу (католицьку).

Після довгих міркувань і нарад із старшими і боярами, князь Володимир вирішив поставити свій народ під культурні впливи близького до Русі-України грецького Царгороду (Константинополя), а не далекого латинського Риму. У добі правління кн. Володимира формального розриву між Церквами — Східними: Царгородською, Антіохівською, Єрусалимсь-

кою і Олександрійською, з одного боку, і Римською Церквою, з другого боку, ще не було. Той розрив стався в 1054 році, тобто 66 років після охрещення Русі-України, однак вже тоді виразно виступали різниці у віронавчанні і обрядах між Церквами Східними і Римською. Конфлікти ж між Церквою Римською і Церквами Сходу з приводу відмінних догм, прийнятих Римською Церквою, мали місце віддавна, а в п'ятому і дев'ятому віках церковна єдність не раз розривалася.

Особливо глибокий конфлікт стався в 9-му віці за Царгородського патріарха *Фотія* і Римського папи Миколая I-го та його пізніших наступників, які протягом урядування патріарха Фотія, в роках 857 - 867 і вдруге в 878 - 886, дванадцять разів виклинали з амвону катедри св. Петра в Римі. По суті цей конфлікт був повним розривом між Церквами Східними і Церквою Римською та залишився відкритою раною і до сьогодні, бож Східні чотири патріархії визнають патріарха Фотія святим, а Римська Церква й сьогодні називає його схизматиком.

Хоч в пізніших роках і було відновлено формальну єдність у молитві, але різниці у догматичному вченні так і залишилися.

Кн. Володимир і його дорадники знали, що Візантія має нахил дивитися на народи, які від неї прийняли віру, як народи до деякої міри їй підлеглі, — про що так яскраво свідчили події в Болгарській Православній Церкві. Тому князь Володимир і бояри вирішили не просити греків, а добути від них все потрібне силою. До цього була і зачіпка. Грецькі брати-імператори Василь і Константин опинилися у великій скруті: два їхніх полководці збунтувалися, і імператори не мали війська, щоб тих бунтарів усмирити. Вони просили кн. Володимира допомогти їм мілітарною силою, щоб подавити заколот полководців. Кн. Володимир погодився вислати проти бунтарів свої війська, але за це зажадав від імператорів видати за нього заміж їхню сестру Анну. Імператори не мали іншого виходу, як погодитися на умови кн. Володимира. Коли ж бунт було подавлено, грецькі імператори відмовилися віддати їхню сестру заміж за кн. Володимира. Тож, ніби за зневагу своєї княжої гідності, 986 року пішов кн. Володимир походом на грецьке місто Корсунь в Криму, що було розташоване недалеко від теперішнього міста Севастополя. Називали те місто ще й інакше — Херсонес. Після довгої облоги

Корсунь капітулював. Володимир увійшов із військом у місто, але руйнувати його не дозволив. З Корсуня він вислав до грецьких (візантійських) імператорів Василя і Константина ультиматум: або вони віддадуть за нього їхню сестру Анну, або він зробить з Царгородом те, що зробив з Корсунем. Імператори не мали сили боротися проти військової потуги Русі-України, і вони погодилися віддати свою сестру за Володимира, але при умові, що перед шлюбом кн. Володимир охреститься. Володимир погодився, але незадовго перед хрещенням він осліп. Прибула грецька царівна Анна, просила його скоріше хреститися, і Володимира охрестили грецькі священники, а може й єпископ. Після хрещення, коли йому було надано ім'я *Василій*, він прозрів. З Володимиром сталося те саме, що сталося з св. ап. Павлом, який осліп при зустрічі з Христом, але по хрещенні прозрів. Тому, що кн. Володимир Великий був прославлений, як і апостоли, і Православною Церквою визнаний святим, його поганське ім'я Володимир освятилось, стало ім'ям християнським і збереглося за ним, так само, як і ім'я *Василій*.

Після шлюбу з царівною Анною кн. Володимир повернув візантійським імператорам місто Корсунь і повернувся у Київ, як славний переможець над Візантією і як смиренний християнин. Цим походом кн. Володимир домігся того, до чого він стремів: не він просив у греків охрестити його, а греки просили його охреститися, а до того ще й сестру імператорів за нього віддали. Цим самим кн. Володимир ні себе, ні свою державу Русь-Україну не поставив у залежність від могутньої Візантії.

З міста Корсуня Володимир привіз до Києва грецьке духовенство, яке, за наказом князя, охрестило киян у річці Дніпрі 1-го серпня (старого стилю) 988-го року. Володимир наказав своїх ідолів знищити, а Перуна прив'язати до хвоста коневі, волочити його Боричевим узвозом і бити палками. Робилося це не тому, що дерево що-небудь відчуває, а для наруги над бісом. Наказано було вкинути Перуна в Дніпро і відштовхувати від берега, аж доки він не пропливе пороги на Дніпрі.

Прийнявши християнство, кн. Володимир більше не ходив у військові походи для загарбання чужих земель. Він віддався ширенню християнства у своїй великій державі. Своїх синів він посилав на уділи і зобов'язував їх будувати там церкви і ставити їх на місця, де раніше стояли ідоли. У самому

Києві, на горі, де раніше стояв Перун, Володимир поставив церкву св. Василя Великого. Пізніше він задумав поставити церкву Пресвятої Богородиці. Для цього він викликав із Греції майстрів, які й побудували ту церкву. Кн. Володимир сказав: *Даю церкві цій десяту частину від моїх багатств і моїх городів*. Так до церкви цієї приклася назва — Десятинна, від десятої частини багатств кн. Володимира.

Щоб не залежати від чужоземного духовенства, кн. Володимир заходився підготовляти духовенство із українського народу. Він наказав забирати у кращих людей дітей і віддавати їх у книжну науку, а матері гірко плакали за тими дітьми, як за мертвими.

Велика мета, яку ставив Володимир Великий, хрестячи свій народ, — зцементувати розрізнені слов'янські племена його держави в одну націю, — була досягнена. Православна Церква створила націю.

Великі були заслуги кн. Володимира у ширенні християнства, а наслідки його трудів не є менші від наслідків трудів святих Апостолів, тому Православна Церква канонізувала кн. Володимира, внесла його ім'я до списку своїх святих та назвала його рівноапостольним.

Народні маси поволі засвоювали дух нової віри, але знаходилися люди, які з запалом приймали науку Христа і намагалися здійснити її в особистому житті. Вони переймалися поглядом про марність життя, про гріховність цього світу і вважали за краще тікати від його спокус, віддаючись молитві, постові та подвигам для спасіння душі. Через це в Русі-Україні дуже рано прищипилось чернецтво. Постають монастирі, які стали не лише місцем служіння Богові, але й культурними осередками, звідки розходилась освіта по всьому краю. В монастирях писалися книжки, творилися бібліотеки, засновувалися школи і притулки для вбогих, та почалося в II віці літописання, тобто — писання історії Русі-України. З монастирів найстаршим є Києво-Печерський, заснований св. Антонієм 1013 р., всього лише через 25 років після охрещення Русі-України. Православна Українська Церква, закладена рівноапостольним князем Володимиром у 988 році принесла в Україну освіту і науку, а книжки, привезені грецьким духовенством на болгарській, старослов'янській мові, поклали початок письменства в Русі-Україні.

ДОБА ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Святий Володимир помер 28 липня (нового стилю) 1015 року. Лишив він по собі шість синів: Святополка, Бориса, Гліба, Святослава, Ярослава і Мстислава. Київський великокняжий престол дістався старшому синові — Святополкові, який був одружений з донькою польського короля Болеслава. Жінка Святополка і її духовник, за порадою Болеслава, намовили Святополка захопити владу над всією Руссю-Україною, і він вирішив повбивати своїх братів. Спершу він підслав убивців до свого брата Бориса, який хоч княжив у Ростові за 220 км. на північний схід від Москви, котрої тоді ще не було, та стояв із своїм військом недалеко Києва, оберігаючи його від половців. Святополк послав убивців, ніби делегатів, повідомити про смерть батька Володимира Великого. Убивці вільно ходили по військовому таборі кн. Бориса, вночі вдерлися в намет князя і прокололи його мечами. Тіло Бориса вони замотали в полотно і повезли до Києва. Коли розгорнули полотно, в якому був закутаний Борис, то побачили, що він ще живий. Святополк наказав проткнути серце брата мечем.

Гліб княжив у Муромі на схід від Москви і був із своїм військом поблизу Києва. Убивці прокралися в хату, у якій зупинився кн. Гліб і, зв'язавши його, наказали кухареві князя перерізати горло Гліба, що той і зробив.

Замучені князі-брати Борис і Гліб були канонізовані і внесені до списку святих Української Православної Церкви. Це були другі два мученики — християни, після київських мучеників Федора та його сина Івана. Князь Святополк трохи пізніше убив третього брата, Святослава. Ярослав княжив у Новгороді і пішов війною на Святополка та вигнав його з Русі. Князь Святополк увійшов в історію Русі-України під назвою *Окаянний*.

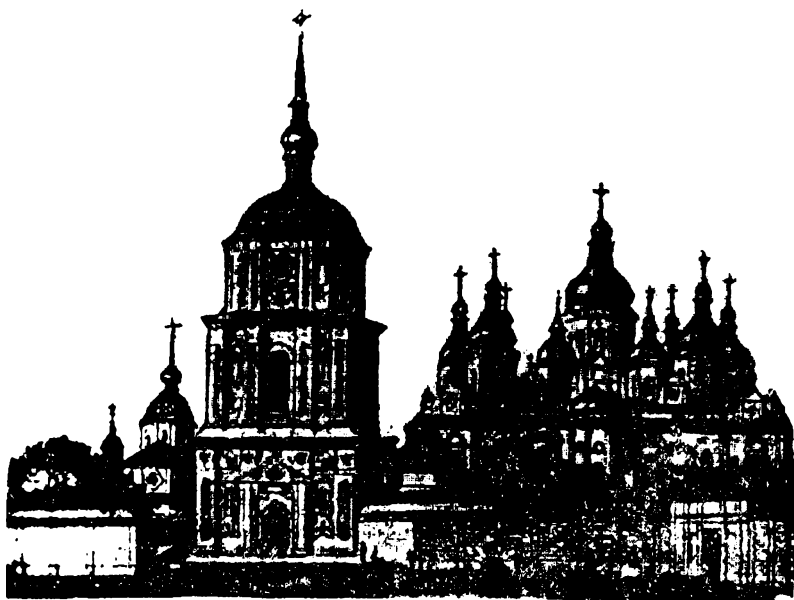
П'ятий син кн. Володимира, Мстислав, княжив у Тьмутаракані, і після короткої суперечки з кн. Ярославом вони поділили землі Русі: Ярослав узяв землі на правому боці Дніпра, а Мстислав на лівому. Ці брати жили у згоді і разом обороняли землю від печенігів. Мстислав помер 1036 року. Він був бездітний, тому кн. Ярослав по смерті Мстислава обняв правління всіма землями Русі-України.

Князь Ярослав продовжував велике діло свого батька кн. Володимира. Основним завданням він вважав ширити хрис-

тиянство у своїй величезній державі, зробити її більш монолітною і цивілізованою через уведення для всіх її земель єдиного і справедливого писаного закону.

Для цього Ярослав дбав про підготовку свого національного духовенства, для чого він поширив школи, закладені ще його батьком. Будучи великим любителем книжки, він заклавав у Києві багату бібліотеку. У ті часи книги переписувалися руками, бо друкування книг винайшов значно пізніше Іван Гутенберг (1400 - 1468). Для переписування книг Ярослав затруднив сотні переписувачів, все це були монахи. Ці безцінні скарби були пограбовані в час пљундрування Києва суздальським князем Андрієм в 1169 році, а що залишилось, те знищили татари під проводом хана Батия, які зруйнували Київ у 1240 році.

Князь Ярослав задумав збудувати величавий собор у Києві на зразок соборів св. Софії у Константинополі (столиці Візантії) і в місті Софії, столиці Болгарії. Для цієї мети він зап-

Собор Св. Софії в Києві

росив до себе майстрів з Греції і Болгарії. Ті майстри, разом із місцевими майстрами розпочали величну будову в 1039 році і закінчили її року 1054. Українські майстри надали соборові св. Софії свого стилю, відповідного духові і смакові українського народу. Собор св. Софії стоїть і досі, хоч і в зміненому вигляді. Навіть безбожницька рука комуністів не намілилася знищити цю історичну будівлю.

Друге завдання кн. Ярослав теж повністю виконав за свого життя, а саме — було уложено закони однакові для всіх земель його держави, які були названі *Руська Правда*. Ці закони одночасно регулювали також і відношення держави до Церкви.

Розуміючи роль Церкви в державі, Ярослав бажав збити Церкву незалежною і національною, на зразок Церкви Болгарської, і мати свого митрополита, а не грека. Року 1051 Собор Єпископів обрав митрополитом Київським і всієї Русі, Іларіона, ченця, який подвизався у самотній печері коло Києва, людину високих моральних якостей і добре освічену, автора славної праці *О законі і благодаті*. Остаточо зривати з Царгородом і патріархом Вселенським Ярослав не мав наміру, і зносини Києва з Царгородом не переривалися.

Митрополити Іларіон і Климент Смолятич

Після смерти Ярослава в 1054 році його сини не зуміли йти слідами свого Мудрого Батька і церковним справам приділяли мало уваги, через це в 1062 р. на Київську Митрополічу Кафедру Вселенський патріарх митрополитом знову призначив грека — Георгія. Лише ще один раз в історії княжих часів було поставлено митрополитом місцева особу — Климента Смолятича в 1147 році. Хоч патріарх Царгородський, до якого належала Київська митрополія, був незадоволений поставленням митрополитів Київських Собором Єпископів, але він їх признавав і на становищі митрополитів Київських і всієї Русі затверджував.

МАНАСТИРІ В УКРАЇНІ

У ширенні християнства і освіти в Русі-Україні головну роль відігравали монастирі. Першим монастирем у Києві був приватний Юр'ївський монастир, зложений князем Ярославом Мудрим. Такі монастирі будувалися й іншими князями в Переяславі, Чернігові, Володимирові-Волинському, Турові, Галичі, і звалися вони ктиторськими. Але приватні монастирі не були такими популярними, як монастирі, побудовані ченцями за зібрані народом гроші. Таким всенародним монастирем і першим цього роду в Україні був Києво-Печерський. Заснував Києво-Печерський монастир преподобний *Антоній*, який проходив чернечий послух на святій горі Афоні у Греції. Повернувшись з Афону до Києва, св. Антоній оселився в печері, в якій свого часу подвизався чернець Іларіон, котрий пізніше став священником у селі Берестовій, а року 1051 був обраний митрополитом Київським. Згодом до св. Антонія почали приходити інші ченці, і він їх приймав. Коли їх стало 15 осіб, він їм поставив ігуменом Варлаама, а сам викопав собі окрему печеру, бо звик жити насамоті. Пізніше св. Антоній поставив ігуменом Печерського монастиря св. Феодосія, який склав перший чернечий устав для українських монастирів. Упокоївся св. Антоній в 1073 році. Ще за життя Антонія ченці будували дерев'яну церкву, а для життя дерев'яні келії і, виселившись із печер, стали в тих келіях жити. Новому ігуменові, св. Феодосієві було лише 25 років, як св. Антоній поставив його управляти монастирем. Сам Феодосій точно дотримався свого суворого уставу, і при ньому число ченців зро-

Преподобний Антоній Печерський

сло понад сто осіб. Зріст слави Києво-Печерського монастиря притягав до нього багато богомольців, як з простого народу, так і з княжих та боярських родів. Богомольці щедро жертвували на монастир. За ці пожертви розпочато будову нового монастиря (через яр від попереднього) і мурованої церкви Успіння Пресвятої Богородиці. Відбулося це 1073 року, а 3-го травня 1073 року св. Феодосій упокоївся на тридцять сьомому році життя. Будову церкви Успіння Пресвятої Богородиці викінчено і освячено 1089 року.

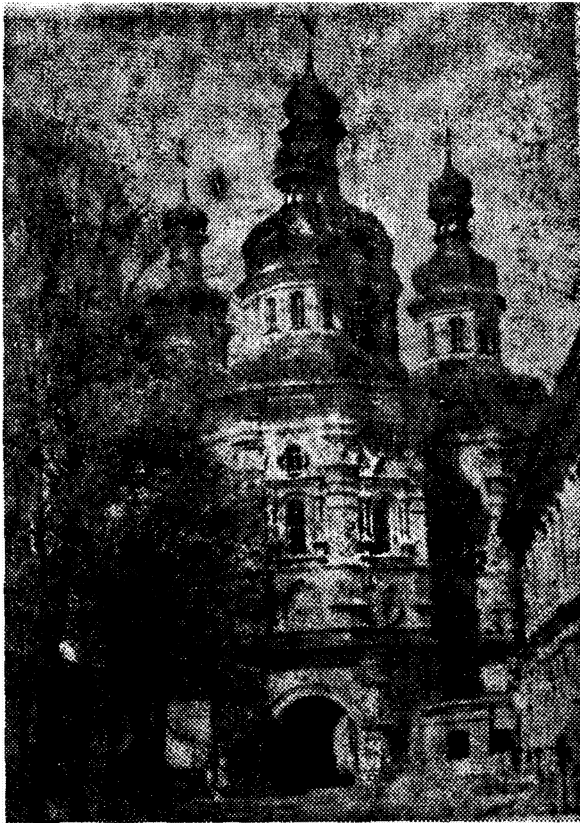
Ця велична будова, яка чарувала своєю красою кожного, хто її бачив, була збудована старанням і засобами всього українського народу. У своїй первісній красі простояла ця церква аж до 1941 року, коли восени була збурена мінами, закла-

Преподобний Феодосій Печерський

деними більшовиками, при відступі з Києва під натиском німецько-фашистських військ. Залишилася з цієї історичної пам'ятки лише одна стіна.

Слава Києво-Печерського монастиря зростала не лише завдяки аскетичним подвигам його ченців, а й завдяки його просвітительській праці. Ченці переписували книги, робили переклади, заклали велику бібліотеку і постачали богослужбовими книгами церкви обширної імперії. А чи не найбільшою заслугою цього монастиря княжої доби було виховання і навчання ченців, з яких багато виходило на єпископські кафедри по Київській митрополії. Києво-Печерський монастир не відгороджувався від світу мурами, як це робили монастирі на Заході, і тому мав великі заслуги на полі культурного розвитку свого народу.

Церква над Економічною брамою в Києво-Печерській лаврі.

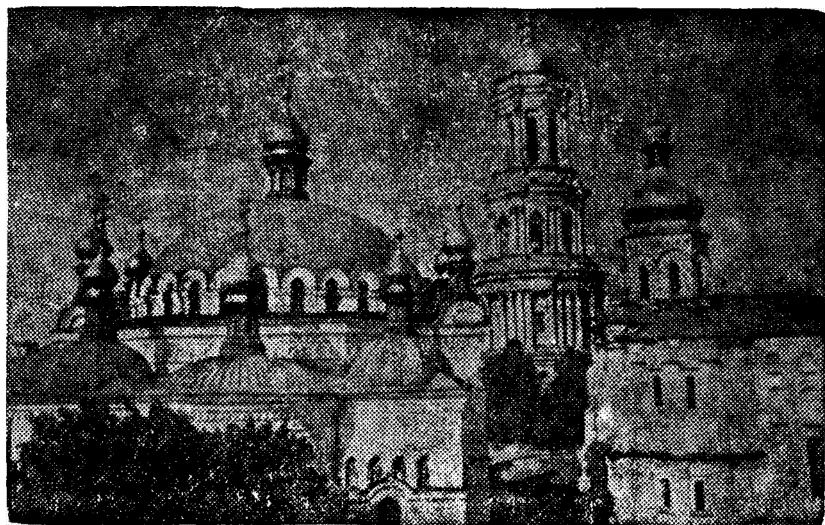
В пізніших часах, коли було винайдено спосіб друкування, Києво-Печерський монастир, за ігумена Єлісея Плетенецького, в 1616 році заклав власну друкарню, яка славилася на весь православний Схід і була постачальницею богослужбових книг для православних слов'янських народів.

Жертвенність князів, бояр і простого народу на потреби Києво-Печерського монастиря зробила його найбагатшим в Україні. Це багатство було всенародне, бо використовувалося воно для народу через ширення християнської науки, письменства і мистецтва.

Від самих початків і до кінця свого існування, коли в 1934 році комуністично-більшовики перетворили Києво-Печерський монастир на музей антирелігійної пропаганди, монастир цей був зразком чернечого життя і зразком служіння своєму народові не лише для других монастирів Русі-України, а і для монастирів інших слов'янських народів. За заслуги перед народом Києво-Печерський монастир був названий Києво-Печерською Лаврою.

Крім цього монастиря в Україні було багато менших монастирів. Назвемо хоч би деякі з них. У Києві: Свято-Михайлівський Золотоверхий, Межигірський (запорозький), Видубецький, Братський, які були зрівняні з землею комуністами. Поза Києвом було побудовано багато менших монастирів. В 1240 році на Волині було засновано на одній горі ще один славний монастир — Почаївський. Коли орди хана Батия зруйнували Київ, уцілілі монахи подалися на захід, де було безпечніше. Серед густих лісів, на кам'яній горі було побудовано втікачами-монахами церкву і келії. Згодом цей монастир виріс до таких розмірів і слави, що був названий Лаврою.

Особливої слави досягла Почаївська Лавра за ігуменст-

Почаївська лавра

ва великого подвижника *Іова* (Желізо на прізвище), який народився в 1551 році на Покутті в Галичині. До Почаєва прибув десь між 1597 і 1608 роками в сані ієромонаха і скоро братія обрала його своїм ігуменом. Біля п'ятидесяти років, аж до самої смерті, він перебував у Почаївському монастирі. Преподобний Іов для Почаївського монастиря став тим, ким

Преподобний Іов, Ігумен Почаївської лаври.

був для Києво-Печерського монастиря преподобний Феодосій. З пустинницького монастиря преп. Іов перетворив його в гуртожитковий, устійнив і навів порядок щоденного життя братії та запровадив регулярні богослуження. За час ігуменства преподобного Іова в Почаєві надзвичайно поширилася слава про цей монастир, в якому переховувалися великі святощі: стопа Божої Матері та Її чудотворний образ.

До зросту слави Почаївського монастиря спричинилася

і сама особа преп. Іова. Він став відомий скрізь, як великий подвижник: мовчасьник, аскет і молитовник. Перебував часто в печері, де особливо під кінець життя, замкнувшись від світу, гаряче молився. Був дуже працьовитим. Навколо монастиря своїми руками насадив овочеві дерева, викопав глибоку криницю і два ставки. Преподобний Іов упокоївся у 1651 році, маючи сто літ.

Після захоплення більшовиками 1939 р. Західної України на Лавру розпочався тиск, щоб її знищити. Але міжнародне становище покищо не допустило до її остаточної ліквідації, хоч Лавру закрили, через нібито небезпеку обвалу від ушкодження в час війни. Уряд Радянської України покищо не знаходить фінансів на необхідний ремонт. Менші монастирі по всій Україні комуно-більшовики позакривали, а їхні багатства забрали собі.

ЦЕРКВА ПІСЛЯ ЗАНЕПАДУ КНЯЖОЇ ДЕРЖАВИ

Українська Православна Церква від самих початків свого існування була пов'язана із своєю державою, бо і Церкву і Державу творив той самий народ. З піднесенням державної величі за князів Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха підносилися слава і велич Церкви. Коли ж занепадала Держава — занепадала й Церква. Через ворогування князів між собою, через навали кочових азійських орд, які рухалися із Азії в Європу, руйнувалося господарче, культурне, а разом з тим і церковне життя українського народу.

Першого великого руйнування зазнав Київ в 1169 році від руки Суздальського князя Андрія, князівство якого лежало на північний схід від Москви. Про те руйнування літописець Нестор пише: *Два дні переможці грабували місто, монастирі, Софійський Собор, Десятинну церкву. Вони не шкодували нічого й нікого. Церкви горіли, мешканців убивали, або ув'язнювали.* Напасники, приведені в Київ християнським князем, а до того ще й православним, з найбільшою старанністю грабували монастирі і церкви. Вони забрали з собою дорогі чаші і диски, церковні книги, святі образи, а серед них велику святиню українського народу — ікону Божої Матері Вишгород-

ської. За пограбування київських святинь москвини прозвали свого жорстокого князя Андрія — Боголюбським.

Не встиг Київ повністю відбудуватися від руйнування його в 1169 р., як його знову зруйнували татарські орди хана Батия в 1240 році. Кияни відважно боронили своє місто, але переважаючі сили татар проломили оборонні споруди, і ворог увірвався до міста. Мешканці позачинялися в церквах і звідти відбивалися від напасників. Але церкви падали одна за одною. Найдовше боронилися кияни в Софійському Соборі, Десятинній церкві і Києво-Печерському монастирі, але й вони не витримали татарського напору. Все було пограбоване, все було знищене. Згоріли документи державного архіву, згоріли книги Печерського монастиря, а серед них і славний літопис Нестора. На щастя і на славу українського народу збереглися списки (копії) того знаменитого історично-наукового літопису. Доля Київського Митрополита Йосифа (грека з походження) нам невідома: ймовірно він загинув разом із своєю паствою.

Зруйнований дощенту Київ втрачає своє значення столиці і культурно-релігійного центру. Людей у Києві майже нікого не лишилося. Хто встиг урятуватися від смерті чи татарської неволі, той втік або на захід, або на північний схід. Наслідком цього постало два нових державних осередки: Галицько-Волинський на заході та Ростовсько-Суздальський на північному сході від Києва. В Ростовсько-Суздальському осередку переважали фінські племена, які змішалися з слов'янськими племенами-поселенцями і дали початок московській народності, яку пізніше стали називати великоруською.

Під час навали татар, які тоді були ще поганями, християнські святині руйнувалися і грабувалися, священнослужителів убивали так само, як убивали й мирян, але після того, як установилась татарська влада, то хани карали за кривдження священнослужителів. Від податку духовенство звільнялося, а в церковне життя хани не вмішувалися і церкви охороняли від безчестя. Але навала татар зруйнувала ієрархічну структуру УПЦеркви і на довший час перервала нормальні зв'язки із духовним центром — Царгородською Вселенською Патріархією. Наслідком всього того релігійно-духовне життя УПЦеркви, яке так буйно зростало в часах княжої держави, стало занепадати. Монастирі були пограбовані і поруйновані. Не було кому переписувати богослужбові книги. Духовенство

по парафіях залишилося без живого зв'язку з духовним проводом. Навіть митрополита УПЦерква не мала цілих вісім років, від 1240 по 1248. Але в духовне життя народу, в управління його Церкви, татари не вміщувалися. Навіть в самій Орді в 1261 році хан дозволив митрополитові Кирилові III відкрити єпархію, який призначив для неї єпископа Митрофана, що постійно проживав у самій столиці Орди — Сараї. Через чотири роки єп. Митрофан залишив свою єпископію, і її обняв єпископ Переяславський Феогност.

Завданням Сарайської єпархії було: духовно обслуговувати полонених православних з Київської митрополії та князів Русі-України і їхні почоти, які перебували тоді в орді, як закладники часом по декілька років, а також ширити віру Христову серед татар.

Ширення християнства серед татар було справою дуже складною, однак вже при митрополитові Кипріянові (1376-1406) були подекуди православні церкви в татарських селах, а від охрещених татарських мурз пішли деякі роди князів, переважно на Московщині.

Зрозумілі хани знущалися і мучили непокірних їм руських князів і бояр, прикладом чого може бути мученицька смерть Чернігівського князя Михаїла і його боярина Федора. Князь Михаїл був викликаний до хана Батия 1246 року, коли останній почув, що Михаїл, нібито, підмовляє князів повстати проти татар. Батий наказав допустити в ханську ставку Михаїла, тільки після того, як той поклониться ідолам і виконає поганські обряди. Михаїл на це відповів волхвам: *Християнам не можна йти крізь огонь і поклонятися тому, чому тут поклоняються. Розгніваний хан наказав сказати князеві: Вибирай любе, — життя або смерть; коли не підеш через огонь і не поклонишся кущу, сонцєві і богам, загинеш лютою смертю; волиш мою волю, — одержиш князівство.* Михаїл сказав: *Царєві я готовий поклонитися, йому Бог до-ручив владу над земними царствами, однак тому, чому тут поклоняються, я не можу кланятися.*

На намови бояр і ханського міністра, послухати Батия, Михаїл відповів: *Не хочу бути християнином лише по назві, а робити, як поганин... Готовий пролити кров мою за Христа мого.* Спокушували його любов'ю до дружини і дітей. *Не слухаю Вас, — відповів князь, — не погублю душі моєї.* Він скинув із себе княжу одіж і, кинувши її від себе, сказав: *Геть сла-*

ва глінного світу, вона непотрібна мені! Друг князя, боярин Федір, уесь час підкріпляв його. Обидва почали співати хвалу мученикам Христовим і запричастилися запасними дарами. З'явилися вбивці і замучили їх. Праведному князеві Михайлові під кінець відрубав голову апостат — відступник Додман.

Великими християнськими подвигами вславилося багато українських князів і бояр. Християнство княжої, дотатарської доби глибоко проникло у верхівку українського народу: князів, бояр, купців, але лише поверхово було сприйняте народними масами, які були неписьменними і не завжди задовільно обслуговувалися духовенством, якого все бракувало в такій великій імперії, якою була княжа Русь-Україна. І як не дивно, велике лихо народне — татарська неволя, а пізніше католицький тиск на Православну Церкву, приблизили селянські маси, з яких переважно складалася нація, до своєї Православної Церкви. Бо в ті часи, коли не було своєї державної влади, яка б охороняла Православну Церкву, охороняти її взявся сам народ. Народ тулився до своєї Церкви, як єдиного центру, який давав йому духовну підтримку переносити лихоліття. Так всенародне лихо притягло мирський елемент до активної участі в устрої церковного життя і виробило своє *Українське Православ'я*, де миряни приймають безпосередню участь в житті Церкви, і тому більше християнізуються, тобто сприймають суть учення Христа глибше і свідоміше, бо лише таке свідоме сприймання полегшувало народові зносити неволю та одноразово єднатися в єдине тіло Церкви Христової і зберігати через приналежність до неї свою національну окремішність.

Татарська неволя тяжіла над нашим народом 123 роки і припинила нормальний розвиток церковного життя.

Року 1248 Царгородська Вселенська Патріярхія призначила митрополитом на Київський престол Кирила III, уродженця Галичини. Але в Києві Митрополит Кирило III прожив лише три місяці і переїхав на постійний побут до міста Володимира на річці Клязьмі, на північ від Москви. Так митрополит Кирило, родом українець, не оправдав сподіванок князів Галицько-Волинської держави, які обирали і посилали його на поставлення Патріярхом Царгородським.

Хоч митрополит Кирило іменувався митрополитом Київським, він фактично прожив майже 40 років у Володимирі

над Клязьмою. Він присвячував більше уваги цій північній частині Київської Митрополії, чим і підготував формальне перенесення митрополичої кафедри з Києва до Володимира, куди його наступник, митрополит Максим, родом грек, переселився настало від 1300 року.

З огляду на це Галицько-Волинські князі почали домагатися перед Царгородом утворення окремої Галицької митрополії. За князя Юрія I Львовича було утворено Царгородською Патріархією Галицьку митрополію, окрему від Київської, яка в дійсності стала Суздальсько-Володимирською. Першим митрополитом Галицьким був Ніфонт, поставлений 1302 року. Він помер 1305 року. Князь Юрій I Львович послав до Царгороду, як кандидата на Галицького митрополита, ігумена Петра. Того ж 1305 року помер у Володимирі митрополит Максим, тому з півночі, власне з Володимира Суздальського, послали свого кандидата на митрополита Київського і всієї Русі. В Царгороді прийняли кандидатуру Петра, але поставили його не Галицьким, а Київським митрополитом. Сподівання, що митрополит Петро, як син галицької землі, дбатиме про неї більше, ніж про окраїнні північні частини своєї митрополії, не оправдалися. Митрополит Петро, як і митрополити Кирило і Максим, від'їхав на північ у Володимир і став ревним помічником московського князя Івана Калити, якого прозвали «собирателем землі руської». Згодом митрополит Петро переніс свою кафедру до Москви, чим сильно допоміг Московщині піднести її державно-політичний престиж.

Галицька Православна митрополія була скасована Царгородським Вселенським Патріархом в 1389 році. На протязі свого, майже столітнього існування, ця митрополія практично діяла лише 36 років.

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА ЗА ЧАСІВ ЛИТОВСЬКО-РУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Татарське панування над українським народом тяглося 123 роки, від 1240 починаючи і 1363 роком кінчаючи. Кінець тому пануванню поклала Литва в союзі з українським народом. Литовський народ довгі роки жив роздрібленими племенами між річками Німаном і Вислою, і між собою ті племена не мали державного зв'язку. Їхня релігія нагадувала поганську релігію Руси, а головний бог у них називався *Перкунас* — бог грому і блискавки. На початку XIII віку при гирлах Німану і Висли поселяється орден тевтонів. Щороку тевтони нападали на литовців і пustosили їхні землі. Постійна небезпека змусила литовців об'єднатися в державне тіло під проводом князя Мендовга, і тоді вони зуміли відстояти свої землі від повної руйни тевтонами. Князь Мендовг скоро помер, і після нього почалися міжусобні війни між литовськими князями. Однак Литва зуміла в кінці XIII і на початку XIV віків прилучити до себе більшу частину білоруських земель і значну частину українських.

За князя Гедеміна, який знову об'єднав усі литовські землі в одну державу, влада Литви все більше охоплювала українські землі. Гедемін не руйнував укладу українського життя, не заводив своїх порядків і обкладав населення України меншими податками, ніж татари. Литовці, які в більшості були поганами і нижчої від українців культури, самі підпадали під впливи вищої української культури. Деякі литовські князі та бояри приймали Православну Віру, одружувалися з українськими і білоруськими княжнами і через це вrostали в українське суспільство. Дійшло до того, що Литва перейняла білорусько-українську мову і закони.

За сина Гедеміна, Ольгерда, Литовсько-Руська держава значно поширилася в напрямку півдня, до Чорного моря. Це затривожило татарську орду, яка вважала Україну своєю провінцією і збройно виступила проти Литви. З'єднані литовсько-руські полки розгромили татарську орду на річці Синюха на південь від Києва, в 1363 році, і кн. Ольгерд заволодів українськими землями аж до чорноморських степів. Ще й тепер причал на перевозі через Дніпро коло міста Берислава називається «Литовська митниця». Володіння Литвою над українськими землями практично перетворилося на союз двох дер-

жав. Були всі підстави сподіватися поступу в житті Православної Церкви. Але так не сталося через те, що митрополити київські ще з 1283 р. постійно проживали у Володимирі над Клязьмою, хоч називалися митрополитами Київськими і всієї Русі. Року 1300 митрополит Максим, родом грек, переніс свою кафедру до міста Володимира, хоч Царгородська патріархія затвердила перенесення митрополичої кафедри з Києва до Володимира лише в 1354 році.

Але й за таких умов релігійне життя в Україні проходило нормально і ширилася наука через церковні школи, а більше всього через монастирі, які відновили свою діяльність після татарського погрому.

Великі литовські князі, які від 1387 року, з упадком Галицько-Волинської держави, поширили свою владу на Україну й Білорусь, були незадоволені перебуванням митрополита Українсько-Білоруської Церкви в столиці чужої і ворожої до них держави — Московського князівства. Вони стали домагатися перед Царгородським Патріархом митрополита для Литовсько-Руської (української) держави. Цьому домаганням противилася Москва. За встановлення окремої Литовсько-Руської митрополії з осідком в Києві великі князі литовські і московські вели довгу боротьбу, в наслідок якої Царгород висвячує на митрополита Київського Кипріяна, 1376 року, хоч Київ у той час входив у юрисдикцію Олексія, який вже іменувався митрополитом Володимирським і всієї Русі. Постановлення Кипріяна митрополитом Київським означало створення Литовсько-Руської митрополії. Проти митрополита Кипріяна ворогували суздальські єпископи, але на соборі в Царгороді 1389 року митрополит Кипріян був потверджений в своєму титулі і становищі митрополита Київського і всієї Русі. Москва визнала Кипріяна, але це визнання Москви було куплене митрополитом Кипріяном ціною переважного служіння Москві. Митрополит Кипріян, як і його попередники, обрав постійним місцем свого перебування Москву, хоч намагався утримувати добрі зв'язки з польським королем Ягайлом і великим князем литовським Вітольдом.

Православна Церква в Литовсько-Руській державі втішалася великою пошаною з боку державного правління. Великі князі литовські, як Гедеон, Ольгерд, Ягайло, були охрещені в православній вірі і вже тому підтримували УПЦеркву. Але тяглося це недовго, бо року 1385 у місті Креві литовсь-

кий князь Ягайло погодився приєднати до Польщі землі литовські і українсько-білоруські, які були під його владою, а сам пообіцяв прийняти католицьку віру з усім литовським народом. За це він мав одружитися з польською королевою Ядвігою, стати польським королем і мати столицю в Кракові. При кінці 1386 року Ягайло перемінив православну віру на католицьку, звінчався з Ядвігою і став зватися Владислав II, король Польщі, Литви і Русі. Це принесло українському народові тяжкі випробування; від цього часу починається наступ католицизму на Українську Православну Церкву, наступ жорстокий і безупинний.

По смерті митрополита Кипріяна з Царгороду прислали митрополита Фотія. Литовський великий князь погодився прийняти митрополита Фотія при умові, що він перебуватиме в Києві, а не в Москві. Фотій прибув до Києва, але жив у ньому всього лише один місяць і переїхав до Москви. Життям Православної Церкви в Литовсько-Українській державі Фотій мало цікавився, але часто їздив в Україну і Литву збирати данину. Князь Вітольд був незадоволений митрополитом Фотієм, який дбав лише про інтереси Москви, і тому він вирішив усунути Фотія з Київської митрополії, просячи Царгородського патріарха призначити митрополитом Київським болгарина Григорія Цимблака, племінника митрополита Кипріяна. Патріарх не поставив Григорія митрополитом Київським і навіть викляв його. Тоді в 1415 р. князь Вітольд скликав у Новоградку собор єпископів, архимандритів, ігуменів, ченців і біле духовенство. На соборі єпископи зреклися митрополита Фотія, як первоієрарха області, а потім одногolosно вибрали і поставили митрополитом Київським Григорія Цимблака, який урядовав короткий час, бо помер у 1419 році. Після його смерті митрополит Фотій помирився з князем Вітольдом і почав відвідувати єпархії Литовсько-Руської держави. Він зумів підпорядкувати собі Українську Православну Церкву, залишаючись ще 12 років єдиним митрополитом Православної Церкви на Сході Європи та зберігаючи за собою титул митрополита Київського і всієї Русі аж до своєї смерті 1431 року. Після його смерті князь Свидригайло післав до Царгороду єпископа Смоленського, як кандидата на Київську митрополічу кафедру. Патріарх висвятив єпископа Герасима, який не поїхав до Москви, а залишився в Литві та

Україні. Року 1435 кн. Свидригайло спалив митрополита Герасима у місті Вітебську з невідомих причин.

У Москві був у цей час «наречений» митрополитом Київським єпископ Рязанський Іоан, але Царгородський патріярх, без зносин з Москвою і Литвою, висвятив на Київську митрополічу кафедру грека *Ісидора*, прихильника унії з Римом. Ісидор прибув до Москви в квітні 1437 року. На Фераро-Флорентійському Соборі, де була прийнята так звана Флорентійська Унія 1439 року, митрополит Ісидор виявив себе ревним прихильником Унії. В Москві Ісидора судили за зраду Православ'я. Собор єпископів в 1441 році запропонував Ісидорові зректися Унії, але він не зрікся і втік до Риму.

В Москві знову обрали на Київську митрополічу кафедру Рязанського єпископа Іону, але на поставлення до Царгороду не посилали, не довіряючи Царгородові після Флорентійської Унії, хоч ту Унію Царгородська патріярхія викляла. У зв'язку з Флорентійською Унією, ще до падіння Царгороду в руки турків 1453 року, сталося відокремлення Московської Церкви від Царгородсько-Візантійської. Поставлення собором єпископів митрополита Іону в 1448 році вважається початком автокефалії Московської Церкви, хоч митрополит Іона ще іменувався митрополитом Київським і всієї Русі.

Таким чином Флорентійська Унія штовхнула московських єпископів до незалежнення своєї Церкви від Царгородської патріярхії, яка на їхню думку була ненадійною для збереження чистоти Православної віри. Митрополит Іона, який помер 1461 року, був останнім митрополитом у Москві, який іменувався митрополитом Київським і всієї Русі. Його наступник, митрополит Феодосій, вже іменувався митрополитом Московським і всієї Русі. Хоч визнання Царгородською патріярхією автокефалії Московської Церкви не було, але фактично вона існувала і діяла. Формальна автокефалія Московської Церкви настала в 1589 р., коли було утворено Московську патріярхію, стверджену соборною грамотою чотирьох східних патріярхів.

Року 1458, польським королем, якому тоді підлягала Україна, на Київську митрополічу кафедру було призначено єпископа Григорія, який свого часу підтримував Флорентійську Унію. Українські єпископи спочатку не прийняли Григорія, але пізніше, під тиском королівської влади, а ще більше від приречення єп. Григорія покинути Унію, прийняли

його. І дійсно, митрополит Григорій був приєднаний до Православ'я Царгородським патріархом і 1470 року затверджений останнім на кафедрі митрополита Київського. Прийняття Григорія і признання його державною польсько-литовською владою і українськими єпископами вплинуло в значній мірі на церковне відокремлення Москви, як нової незалежної митрополії, від стародавньої митрополії Київської. Рік 1458 вважається в церковній історичній науці роком остаточного поділу єдиної православної митрополії на Сході Європи на дві митрополії: Київську, в якій залишилась Українсько-Білоруська Церква в Польсько-Литовській державі і Московську. Остаточним цей поділ зветься з того погляду, що впродовж двох століть (XIV і XV) йшла боротьба за утворення окремих митрополій для Церкви Українсько-Білоруської і Церкви Московської. Боротьба ця йшла з перемінним успіхом обох сторін. Після поділу в 1458 році, Київська митрополія, тобто Українсько-Білоруська Церква і Московська митрополія, а пізніше патріархія, живуть окремим життям, впродовж двох з четвертю століть аж до 1686 року.

Московська Церква стала незалежною фактично від 1448 року, а від 1589 стає незалежною формально. Українська Церква й надалі залишилася, як Київська митрополія, в юрисдикції Царгородського патріарха.

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА ПІД ПОЛЬСЬКОЮ ЗАЙМАНЩИНОЮ

Після злуки з Польщею Православна Церква втрачає своє пануюче становище, яке мала за княжої і литовської доби. Починається нова доба, четверта доба історії УПЦеркви від 1458 і аж до 1686 року. Спершу королі польські і великі князі литовські толерантно ставилися до УПЦеркви, бо мали до діла з великою кількістю людей православного віровизнання у своїй державі. Пізніше, коли польська влада зміцнила свої позиції в Литві й Україні, почався тиск на УПЦеркву з метою її ліквідації. Хоч писаних законів про обмеження прав УПЦеркви в Польщі не видавалося, але натиск для окатоличення робився через обмеження прав громадян православно-го віровизнання. Через ті обмеження громадських прав дехто із українських князів і бояр переходив на католицтво, але

простий народ міцно тримався своєї віри і боронив її всіма засобами.

Коли польська влада зрозуміла, що український народ це не литовський народ, і він без боротьби не покине свою Церкву, тоді уряд став посягати на керування Православною Церквою. З того часу було прийняте правило поставляти для УПЦеркви митрополитів, єпископів і ігуменів для монастирів королівською владою. Це було так зване *право патронату*, яке називалося *подаванням хлібів духовних*. Із становищами духовних ієрархів було пов'язане володіння великими маєтками, тому на митрополіччя та єпископські кафедри та на ігуменства в монастирях часом посягали люди недостойні і не лише духовні, а й звичайні миряни. Посягали на все те, щоб заволодіти тими маєтками для своєї власної користі. Не краще стояла справа й з нижчим духовенством, бо призначення настоятелів парафій належало польським магнатам, які були римо-католиками. Шляхтич-пан не потребував освіченого священика, тож підупадали моральні якості православного духовенства. Польська влада надіялася створенням для православних таких тяжких умов змусити їх переходити на римо-католицизм. З цією метою були видані закони, які забороняли шляхті православного віровизнання займати урядові посади, а православних міщан не допускали у цехи і цим позбавляли їх заробітку на прожиток. Адміністративно-економічним тиском польська влада надіялася зробити православних українців католиками і цим їх денационалізувати та зробити українців поляками.

Проте, на переваги, які давалися римо-католикам у Польщі, мало хто з православних українців відгукнувся, за винятком окремих бояр і магнатів, тому було вибрано інший шлях для окатоличення і польонізації православних, шлях поступового переведення їх на католицизм. Цим шляхом мала служити Унія Православної Церкви з Римом. При Унії заповідалося православним право зберігати свій грецький обряд, слов'янську мову в богослуженнях, навіть жонаті духовенство, але визнавати папу Римського головою своєї Церкви і заступником Христа на землі. В Римі і Варшаві вважали Унію тимчасовим містком для переведення православних на католицизм. Ідею Унії пропагували католицькі богослови, а згодом ту ідею підтримало декілька православних єпископів. Чи не першим з них схилився до Унії Львівський єпископ Ге-

деон Балабан. Він був невдоволений Царгородським патріархом Єремією за те, що той надав Успенському Братству у Львові право *ставропогії*. За цим правом Братство було звільнене від підлеглості єпископові, а підлягало безпосередньо патріархові.

Унію з Римом підготовляли єпископи таємно від нижчого духовенства, ченців і народу, але про неї повідомили популярного серед народу великого українського магната, князя Константина Острозького, який погоджувався на Унію

Львівський єпископ Гедеон Балабан

але щоб вона відбулася за згодою Царгородського патріарха і всього українського народу православного віровизнання. Єпископи побоялися вести справу Унії відкрито. В 1590 році Львівський єпископ Балабан скликав у місті Бельзі приватну нараду єпископів для обговорення справи Унії, в якій взяли участь єпископи: Діонісій Збірґуєський, Леонтій Пельчицький і Кирило Терлецький.

Літом того ж року митрополит Рогоза скликав нараду єпископів у місті Бересті, на якій крім згаданих єпископів

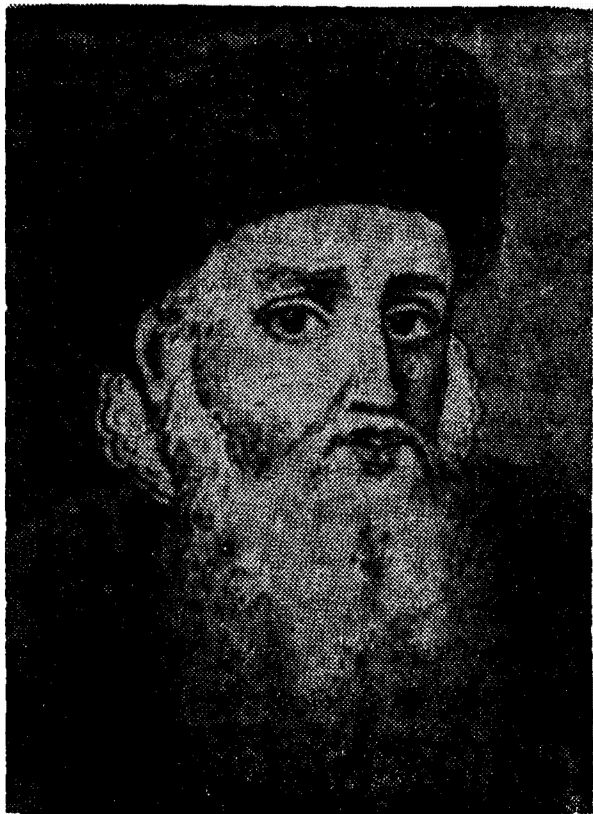
був присутній і єп. Мелетій Хребтович. Нарада скликала ся митрополитом для полагодження внутрішньо - церковних справ, але єпископи, які радилися про Унію в Белзі, зійшлися окремо і потаємно навіть від свого митрополита Михаїла Рогози. На нараді чотирьох єпископів було складено декларацію про Унію і доручено єп. Кирилові Терлецькому передати її королеві.

Року 1593 помер єп. Мелетій Хребтович, і на його місце король призначив сенатора Адама Потія, який увійшов в історію Української Церкви під іменем — Іпатій Потій. Потій був людиною добре освіченою. Колись з православ'я перекинувся на протестантизм, а потім знову повернувся до православ'я і прихильно ставився до Унії, бо вона обіцяла йому значні вигоди. Зайнявши єпархіяльну кафедру у місті Володимирі-Волинському, єп. Потій підписав декларацію про Унію з Римом. Пізніше він же умовив митрополита Михаїла Рогозу підписати декларацію про Унію. Окрім митрополита декларацію про Унію Української Православної Церкви з Римом підписали п'ять єпископів: Кирило Терлецький, Іпатій Потій, Діонісій Збірський, Леонтій Пельчицький і ще одна особа, ім'я якої історія не згадує.

Року 1594 в грудні місяці єпископи Терлецький і Потій видали декрет про Унію з Римом, від імени всіх українських єпископів, але під ним не було підписів єпископа Львівського Гедеона Балабана та єпископа Перемиського Михаїла Копищенського. Справа Унії з Римом перестала бути таємницею.

У січні 1595 року єп. Гедеон Балабан скликав у Львові соборчик, на якому були присутні двоє чужих єпископів, які гостили у єп. Балабана, декілька архимандритів, протопопів і священників. Цей соборчик ухвалив прийняти Флорентійську Унію і просити митрополита Київського Рогозу і всіх українських єпископів: *аби тоє діло єдности святої з престолом Римським без отволоки кончили і святішому папі Римському сердечне визнання і рукописання донесли.*

Король Сигізмунд III, фанатичний католик, з радістю вітав Унію і запевняв єпископів, що вони будуть зрівняні в правах з католицькими єпископами і що Східний обряд в Уніятській Церкві буде збережений. Прихильники Унії з представниками Католицької Церкви виробили окрему угоду духовенства латинського і руського, за посередництвом єп. Кирила Терлецького, єпископа Луцького, з відома його ко-

Князь К. К. Острозький

ролівської милости і панів сенаторів. Ця окрема угода була більше в користь Католицької Церкви.

Як тільки ознайомився князь К. К. Острозький з умовами Унії і окремою угодою, він того ж 1595 року в червні так звернувся до українського народу:

В нинішних часах, злохитросними ходами вселукавого диявола, головні начальники нашої віри, спокушені славою цього світу та затьмарені жадобю сластолюбства, наші невірні пастирі, митрополит і єпископи, покинули наших святих патріархів і перекинулись на латинську сторону. Перетворившись у вовків, вони потаємно згодилися між собою

окаянні, як Христородавець Юда з жидами, відірвати православних християн цієї області без їх відома і втягнути з собою до погибелі. Тому, що більшість населення цього краю, особливо ж православні християни, до певної міри вважають мене захисником православ'я, і тому, що мені страшно перед Богом і перед вами, дорогі браття, взяти якунебудь частину вини на мою голову, доводжу до відома всіх загалом і кожного зокрема, що я постановив твердо стояти, у союзі з вами, проти цих небезпечних ворогів нашого спасіння. Що може бути більш безсоромного, більш несправедливого, коли отих шість чи сім людей, що як розбійники таємно змовляються, покидають наших пастирів-патріархів; нас, не питаючи, заплугують у цю зраду, нас, православних, неначе німих псів. Навіщо слухати таких людей? Коли сіль видохлась, то треба її викинути і потоптати ногами.

1-го липня 1595 року єп. Львівський Гедеон Балабан вніс протестацію до городських книг проти Унії, в якій пише: *Постанова про Унію прийнята проти правил і вольностей наших, без відома і дозволу наших патріархів, наших духовних начальників, без церковного собору, а також без волі світських станів, як знатних старожитніх станів, так і простих людей православної віри, без згоди яких ми нічого робити не бажаємо.* Так перший ініціатор Унії став ярким її противником, бо зрозумів, що Унію проводять нечесними засобами, потаємно від патріархів, потаємно від духовенства і мирян і без волі церковного собору.

Князь К. К. Острозький, кн. Друцький-Горський та інші звернулися до короля Сигізмунда III з проханням скликати Собор Православної Церкви для обговорення унійного питання. Король прохання відхилив.

23-го грудня 1595 р. єпископи Потій і Терлецький підписали в Римі грамоту про підпорядкування Української (Руської) Церкви Православної папській владі. Заява покори була висловлена в загальних виразах, підкреслювала заховання східнього обряду з дуже важливим додатком: *оскільки вони, обряди і звичаї, не суперечать Унії.* Обидва єпископи прочитали Символ Віри з додатком «*Filioque*», себто добавили до Православного Символу Віри, що Дух Святий ісходить і від Сина.

а. Еѣрю во єдинаго Б҃га
Оца Вседержителя, Творца
небъ и земли, видимымъ же
всѣмъ и невидимымъ.

б. И во єдинаго Г҃да Іиса
Хр҃та Сна Бж҃їа, єдинород-
наго, иже ѿ Оца рожден-
наго прѣжде всѣхъ вѣкъ:
свѣта ѿ свѣта, Б҃га истинна
ѿ Б҃га истинна, рожденна, не
сотворѣнна, єдиноєдина Оцѣ,
имже всѧ вѣша.

в. Нася ради человекъ, и на-
шего ради спасенїа, сшед-
шаго съ небу, и воплотившаго
сѧ ѿ Дха С҃та и Мр҃їи
Дѣвы, и воцлѣчшасѧ.

г. Распятаго же за ны' при
Понтїйсткѣмъ Платѣ, и стра-
давша, и погребѣнна.

д. И воскресшаго въ третїй
день по писанїемъ.

е. И возшедшаго на небѧ, и
сѣдѣща ѿдеснѣю Оца.

з. И пакы грядѣщаго со сла-
вою, сѣдѣти живымъ и мѣрт-
вымъ, ѡгнѣ цр҃тею не вѣдетъ
конца.

и. И въ Дха С҃таго,
Г҃да, животворящаго, иже
ѿ Оца исходѣщаго, иже со
Оцѣмъ и С҃номъ спокланѣма
и славима, глаголашаго про-
рѣки.

й. Ко єдинѣ свѣтѣю, собор-
нѣю и апльскѣю цѣрковѣ.

к. Исповѣдѣю єдино кре-
щенїе, во ѡставленїе грѣхѣвъ.

л. Чѣю воскресѣнїа мѣрт-
выхъ.

м. И жизни вѣдѣщаго вѣка,
амѣнь.

*Православний Символ Віри («Вірую»), як він писався
слов'янською мовою в 16-тому столітті.*

Папа, листом від 7-го лютого 1596 р., повідомив короля
Сигізмунда III про довершений акт Унії та щоб урочисте
проголошення Унії відбулося на соборі.

ПРАВОСЛАВНИЙ І УНІЯТСЬКИЙ СОБОРИ В БЕРЕСТІ 6 — 9 ЖОВТНЯ 1596 РОКУ

Король Сигисмунд III 14-го червня 1596 р. видав універсал про скликання Собору, а митрополит Рогоза підписав 21.8.1596 окружне послання про призначення *собору головно-го* на 6.10.1596 р. в місті Бересті.

6-го жовтня 1596 р. до міста Берестя з'їхалися представники на собор Православної Церкви і на собор Уніятський. На Православний собор прибули єпископи Львівський Геден Балабан і Перемиський Михаїл Копистенський, дев'ять архимандритів, шістнадцять протопопів, більше двох сот священників і один архидиякон. Від Царгородського Патріярха прибув його заступник Нікифор, від Олександрійського Патріярха його екзарх Кирил Лукаріс (пізніше він був патріярхом Олександрійським, а потім Царгородським), із Сходу прибули ще митрополит Білгородський Лука, архимандрит з Афону Макарій і Матвій з повноваженнями від єпископів Паїсія Венацького і Амфілія Мукацького та кілька духовних осіб із слов'янського півдня. Прибуло багато православної шляхти на чолі з князем Константином Острозьким, який для охорони Собору привів три тисячі власного війська з гарматами; прибули делегати з усіх повітів, обрані на повітових сеймах. Окремих представників прислали братства. Склад делегатів і їхня кількість свідчать, що Собор був дійсно всенародним, що він дійсно був голосом православного народу.

На Уніятський Собор прибув митрополит М. Рогоза і п'ять єпископів: Кирило Луцький, Іпатій Володимирський, Герман Полоцький, Іона Пінський і Діонісій Холмський; були три архимандрити. Представниками папи були: один архідієцезар, два біскупі і з ними чотири єзуїти. Представниками від короля були: гетьман литовський Радзивіл, канцлер Лев Сапіга і староста Дмитро Галецький з численними магнатами, шляхтою. Всі вони були римо-католики, крім православного митрополита і п'яťох єпископів, якщо їх православними можна було називати, бож вони вже зреклися Православного Символу Віри.

Із складу членів обох Соборів кидається в очі, що представництво уніятської сторони на своєму Соборі носило урядовий характер. Представники були виділені папською і королівською адміністраціями, тоді коли православне предста-

вництво було вибране православними церковними громадами.

Уніяти відкрили свій Собор 6.10.1596 р. в Берестейській церкві св. Миколая. Головою Собору був митрополит Михаїл Рогоза. Православні хотіли провести свій Собор в одній з церков Берестя, але всі церкви були замкнені на розказ єп. Потія. Тоді православні були змушені проводити свій Собор в будинку панства Райських, які були протестантами. Перед початком Собору приміщення було посвячене. Головою Православного Собору обрали екзарха Царгородського патріярха протосінкела Нікифора.

Від Православного Собору посилали делегатів до митрополита Рогози, щоб запросити його прибути на Православний Собор. Делегатів першого і другого запрошення митрополит прийняв з гнівом і презирством, але третім делегатам дав таку відповідь: *Що зроблено, то вже зроблено; інакше тепер бути не може; добре чи зле ми зробили, тільки ми передалися Західній Церкві.*

Собор уніятів «низложив» єп. Гедеона Балабана і єп. Михаїла Копистенського, архимандрита Київо-Печерського монастиря Нікифора Тура та всіх архимандритів, ігуменів, в тому числі і Єлисея Плетенецького, протопопів і священників Українсько-Білоруської Православної Церкви. На все духовенство, яке брало участь в Православному Соборі, уніяти проголосили анафему і заборонили їм відправляти служби Божі. Із свого боку Православний Собор виголосив анафему на єпископів уніятів, винісши таку судову ухвалу: *Ображена Свята Східня Церква наказує нам і цьому Соборові, щоб митрополит і єпископи-відступники були позбавлені архієрейської гідности, влади і єпископського звання та всякого нашого духовного сану.* Собор прийняв цей приговор одноголосно. Соборний декрет про низложення апостатів (єпископів відступників) був підписаний всіма членами Собору і пересланий засудженим.

Щоб рішення цих Соборів увійшло в силу потрібна була апробата короля. Однак король Сигисмунд III затвердив рішення Уніятського Собору, рішення Православного Собору визнав недійсними. Більше того, він наказав заарештувати екзарха Царгородського патріярха Нікифора, звинувачуючи його в шпигунстві на користь Туреччини. Князь Острозький взяв екзарха на поруки з тим, що він доставить його на сей-

мовий суд у 1597 році. Сейм засудив екзарха Нікифора до ув'язнення в Марієнбурзькій фортеці, де він і помер.

Царгородський Вселенський Патріарх затвердив рішення Берестейського Православного Собору, тому ті рішення набули канонічної сили в Православній Церкві. Але в практичному житті православних в Польщі діяли закони, підписані королем, а тому Православна Церква була поставлена королем поза законом. Підтвердилася старинна латинська поговорка: *Чие право, того й релігія.*

З Берестейськими Соборами 1596 року сталося щось дивне і незрозуміле: відступники від Православ'я дістали всі ті права і привілеї, які здавна мали в державі православні, а самі православні із своїм віровизнанням опинились поза правом. Польський король, польська влада цілком зігнорували Православну Церкву, ніби вона не була Церквою ще від часів, коли ані Литва, ані Польща не мали жодної влади над українським народом. Це був акт нечуваного насильства над українським народом, над його вірою, акт довершений польською державною владою в союзі з Римом. Українці й білоруси не могли примиритися з цим насильством і виступали на шлях впертої боротьби проти польської влади за повернення своїй Церкві горожанських прав, прав публічної інституції. В цій боротьбі брали участь всі стани українського народу, від вищої аристократії до селянина; вели боротьбу організовано і мирним способом через братства і послів православної шляхти в сеймиках і сеймі.

Берестейська Унія змусила народ вести боротьбу не лише за свободу своєї віри, а одночасно і за розвиток національної культури, так тісно пов'язаної з Православною Церквою. Дійсною трагедією було розбиття, внесене цією Унією в історичне життя українського народу, розбиття, наслідки якого залишилися і до сьогодні. Берестейською Унією була знищена релігійна єдність українського народу. Стало дві українські Церкви, стара Православна і нова Уніятська, що силою життєвих фактів вступили в боротьбу поміж собою, при чому Уніятська Церква, як породження Риму й Варшави, ще не скоро здобулася на національний характер. Приналежність до тої чи іншої Церкви потягла за собою й культурні та психологічні розбіжності поміж українцями православними та українцями католиками.

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В КОЗАЦЬКІЙ ДОБІ

Українські землі не мають природних перешкод на своїх кордонах. Це утруднювало оборону тих кордонів від чужинницького вторгнення та зваблювало азійські кочові орди до мандрів українськими степовими просторами з Азії до Європи. Просування орд теренами України наносило великих втрат для українців, але найбільших втрат принесла навала татар в 1240 р., яка поставила український народ у залежність від татарської влади. Ця залежність тяглася 123 роки, аж до 1363 р., коли татарську окупацію замінила окупація литовська. Це була не окупація, а спілка двох народів проти небезпечного ворога — татар.

Це була Литовсько-Руська (Українсько-Білоруська) держава, в якій панувала руська культура, закони і мова. Існування Литовсько-Руської держави було коротке, бо вже року 1385 в місті Креві в Литві було складено умову, за якою Литва, з усіма українсько-білоруськими землями, з'єдналася з Польщею в одну державу — Річпосполиту. Після формального об'єднання обидві держави ще довго жили окремим життям, але польсько-католицькі впливи відразу одержали перевагу над русько-православними (українсько-білоруськими). Поступово православні в польській державі стали відсуватися від участі в державному і громадському житті, а згодом їх трактували, як громадян нижчого сорту. На багаті українські землі посунуло польське панство, загарбуючи землі і поступово закріпачуючи селян.

До цього лиха додалося ще інше — в Криму оселилася татарська орда. Ці татари були вже не поганями, як то було за часів хана Батия, а фанатичними мусульманами, які ненавиділи християн. Вони великими загонами нападали на українські села і міста, грабували і руйнували їх, а мешканців або вбивали, або брали в полон на рабську працю. Ця кримська орда татар опанувала все північне побережжя Чорного моря. Ще за часів Вітольда (1392-1430), недалеко теперішньої Одеси, в руках Литовсько-Руської держави був порт Хаджі-Бей, через який велася торгівля із закордоном. Тепер все це зникло від руйнуючої сили татар, і Русь-Україна стала відрізана від моря. Наскоки татар часом досягали самого Києва. Кримський хан Менглі-Гірей, по намові Москви, в 1482 році із своєю ордою знищив всю Київщину, сплюндрував і спалив Київ.

Пограбовані з храму св. Софії золоті чаші хан післав у подарунок московському князеві в подяку за добру раду.

Український народ був змушений братися за зброю для оборони краю. Для цього він вилонив із себе народню військову силу — козацтво. Головними осередками козацтва були: Канів і Черкаси, розташовані над Дніпром. У 1522 році український князь Байда Вишневецький збудував фортецю на острові Хортиця, нижче порогів Дніпра, яку назвали Запорозькою Січчю. Ані Литва, ані Польща не давали жодної допомоги Вишневецькому, і лише волею і силами українського народу була побудована ця фортеця і створено особливий військовий орден, на зразок західних військових орденів, але з тією різницею, що коли західні ордени склалися із знатної шляхти, то Січ Запорозька складалася переважно з простого люду, але обов'язково з православних християн. В Січі були всі рівні, чи то був князь, чи то був шляхтич, чи простий селянин або міщанин. Це було військове братство з вибраною старшиною. Це була свого роду демократична республіка. Жінкам на Січ вступ був заборонений.

В цей спосіб в Україні стихійно виросло дві форми козацтва: городове, пізніше назване реєстровим, і запорозьке. Але для обох форм була спільна мета — боронити свій народ від чужоземних загарбників-грабіжників. Для всіх козаків була спільна ознака — Православна Віра. В ті часи приналежність до Православної Церкви вважалося за ознаку національну. Коли православний — то українець. І коли після Кревської унії, Литва швидко перемінила свою Православну Віру на Католицьку і почалися утиски на Православну Церкву — козацтво рішуче виступило в обороні своєї Церкви, в обороні Православної Віри.

Особливо виразних форм боротьби за Православну Віру набрали козацькі повстання після проголошення Унії в Бересті 1596 року, тому і повстання в 17-му віці були такі масові і такі успішні.

Українська Православна Церква, окружною грамотою короля Сигисмунда III від 15.12.1596 р., була позбавлена громадських прав. Після тієї грамоти польська державна влада визнавала єпископами лише уніятських владик. Одначе хоч єпп. Балабан і Копистенський були низложені Уніятським Собором, вони продовжували виконувати свої єпископські обов'язки в УПЦеркві. Року 1607 помер Львівський єпископ Ге-

деон Балабан, а року 1610 помер Перемиський єпископ Михаїл Копистенський. Українська Православна Церква залишилася лише з одним єпископом Тисаровським, який був заступником єпископа Львівського. Наслідком цього не було кому висвятити єпископа для УПЦеркви, бо для хіротонії єпископа треба найменше двох єпископів. Не міг єп. Тисаровський встигати висвячувати священників для парафій, просто не мав фізичної можливості, особливо для тих способах сполучень, які існували тоді і через мерешкодні польської влади.

В ті тяжкі часи велику допомогу Церкві давали братства, які часом збройно охороняли своїх душпастирів і свої святині. Збройні сили братств були слабкі, щоб з ними могла рахуватися польська державна адміністрація, але Боже Провидіння подбало про те, щоб сили для охорони УПЦеркви зросли до розмірів небезпечних польській адміністрації. Відомий козацький політик і стратег Петро Сагайдачний десь року 1616 став членом Київського Богоявленського Братства з усім військом Запорозьким. Відтоді Братство мало таку мілітарну силу, з якою мусив рахуватися сам король польський і сейм. Під охороною цієї сили *низложений* Уніятським Собором архимандрит Єлисей Плетенецький стає настоятелем Києво-Печерського монастиря і розгортає діяльність. Найбільшою його заслугою було заложення друкарні при монастирі в 1615 році. Православна Церква тепер вже постачається не рукописними, а друкованими книгами, які були дешевші, зручніші для вживання і могли виходити великими накладками. І в цей спосіб священнослужителі Церкви повністю забезпечувалися необхідними книгами.

В той же час латинське і уніятське духовенство намагалося переводити православний народ на Унію, але без будь-яких значних успіхів. Тому вони звернулися до короля і сейму про заходи насильного переведення православних на Унію. Король Сигізмунд III, як фанатичний католик і польонізатор, прихилився, щоб вживати проти православних недозволених законом заходів.

Православних трактують, як людей нижчої класи. Церкви і монастирі від них відбирають силу і передають уніятам; зневажаються православні святині; священників обкладають непосильними податками і за несплату їх виганяють з парафій, конфіскують їхнє майно, а часто просто б'ють, та змушують до Унії, а по деяких місцях священників і їхніх

членів родини заставляють відробляти панщину. Не краще було і в містах, де чинилися насильства над міщанами лише тому, що вони були православні. Міщан не допускали до цехів, до ремесла і торгівлі; позбавляли права бути свідками в судах; утискали при вступі до шлюбу.

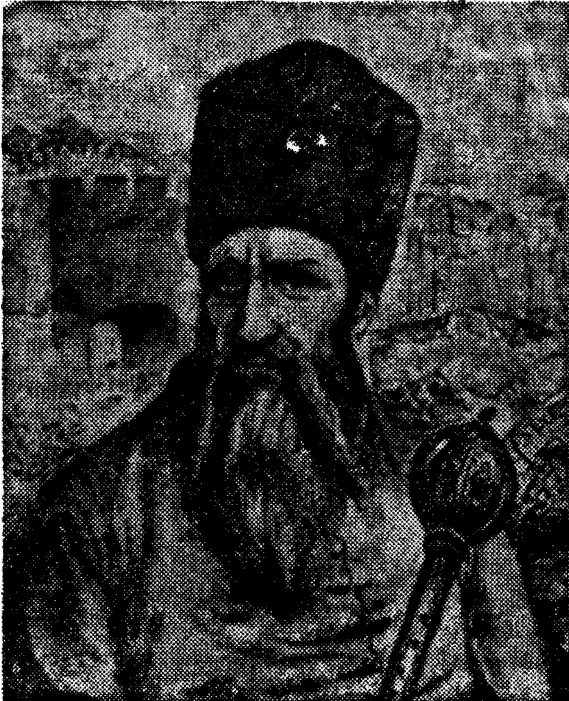
Навіть шляхта православної віри, яка по державному законі була рівна в правах з шляхтою католицькою, і та була гноблена, бо не допускали її до урядових становищ в державі, а проти сваволі католицької шляхти вони не мали захисту від держави.

Скоро після проголошення Унії з Римом митрополит — уніят Рогоза помер, і на його місце король Сигизмунд III призначив еп. Іпатія Потія. Потій був беоглядно жорстоким у відношенню до православних. Він силою захоплював православні монастирі й церкви. Священиків, які не згоджувалися переходити на Унію, він розстригав і заточував в уніятські монастирі. Все це йому давалося легко, бо за ним стояло військо католицької Польщі і весь державний апарат. Проте, часом і цей апарат примусу не міг зломити опору православних. Коли король передав Києво-Печерський монастир уніятам, то монахи, з допомогою козаків, не допустили на подвір'я монастиря ані представників Потія, ані самого Потія, і король був змушений не тільки лишити монастир за православними, але, навіть, затвердили його настоятелем архимандрита Єлисея Плетенецького, колись засудженого королем за участь у Православному соборі в 1596 році.

Архимандрит Єлисей Плетенецький приділяв велику увагу друкуванню богослужбових книг у закладеній в монастирі друкарні. Книжки, переписувані руками, мали багато помилок. Часом той чи інший переписувач пропускав якийсь слово, літеру чи кому, або не писав їх там, де треба, і виправляти помилок не було кому. При друкуванні книжок справа виглядала краще, бо перед друком книжки тексти до неї віддавали для поправки досвідченим особам. Так виправлені і надруковані книги український народ сприйняв, як нормальне і корисне діло. Натомість в Московщині друкарство викликало спротив серед частини духовенства і мирян, які вважали друковані книги підступною хитрістю вселукавого диявола. З цього приводу в Московській Церкві стався навіть розкол.

ВІДНОВЛЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ІЄРАРХІЇ В КИЄВІ — 1620 РОКУ

Після смерти єпископів Львівського і Перемиського король не дозволив ставити на ті кафедри православних єпископів, та й нікому було їх ставити, бо в УПЦеркві залишився лише один єпископ Єремія Тесаровський. Над безрадним становищем Української Православної Церкви поважно задумався гетьман Петро Сагайдачний. Він вирішив без згоди і навіть без відома короля відновити ієрархію для УПЦеркви за допомогою Єрусалимського патріярха Феофана, який мав переїздити через Україну, повертаючись з Москви, куди він їздив за милостинею, і якого Сагайдачний знав особисто. В пограничному місті Путивлі козацька залога зустріла па-

Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний

тріярха Феофана і привезла його до Києва. Тут, в Києві, патріярх Феофан погодився висвятити митрополита і єпископів для УПЦеркви. Хоч це було й небезпечно, бо робилося все проти волі короля і польського сейму, але патріярх вірив, що з ним не станеться те, що сталося з екзархом Царгородського патріярха Нікифором, бо Сагайдачний і вище козацьке командування гарантували йому повну безпеку.

Патріярх Феофан з митрополитом Софійським Неофітом і єпископом Страгонським Авраамієм висвятили: *Іова Борецького* на кафедрі митрополита Київського і єпископів — Ісаю Копинського, Йосифа Курцевича, Ісаака Борискевича, Паїсія Іполітовича і Мелетія Смотрицького, який з палкого оборонця православ'я пізніше перейшов до уніятів.

Поставлення ієрархії відбулося канонічним способом і з додержанням звичаїв УПЦеркви. Канонічно тому, що Єрусалимський патріярх Феофан діяв з доручення Царгородського патріярха, який своєю грамотою надавав право Єрусалимському патріярхові Феофанові направляти недостачі в церковному житті всіх областей в юрисдикції Царгородського патріярха. Звичай УПЦеркви були дотримані тим, що кандидатів на єпископів обирали всі вірні Церкви. Гарантію безпеки виконали козаки з честю — три тисячі найдобрішого козацького війська охороняло патріярха весь час його перебування в межах польської держави.

Своєю грамотою від 9-го вересня 1620 року, виданою в Києві, патріярх Феофан сповістив православний український народ про те, що ним висвячено митрополита і єпископів для Української Православної Церкви в межах Польсько-Литовської держави. Патріярх і його причет зоставався в Україні аж до січня 1621 року і по відсвяткуванню Богоявлення від'їхав до Єрусалиму. Аж до самої границі запорожці на чолі з Сагайдачним, супроводжували патріярха. В місті Буші відбулося зворушливе прощання патріярха з висвяченою ним ієрархією, козацтвом і народом.

Король Сигисмунд III був дуже невдоволений висвятою православних єпископів і не хотів їх визнавати, але не накладав на них жодних кар, бо остерігався обурення козацтва. Козацтво вислало до короля депутатів з проханням затвердити нововисвячених єпископів. Головою делегації був Петро Сагайдачний. Король погодився признати православних єпископів, але при умові, що козаки дадуть йому допсмогу у вій-

ні проти Туреччини. Сагайдачний після переговорів з королем відправився з військом під місто Хотин, де стояли одна проти одної турецька і польська армії. Козацький удар на турків був такий сильний, що турки не витримали і кинулися тікати, і майже всі загинули. Перемога козацького війська під Хотином 1621 року врятувала Польщу і ослабила Туреччину на довгий час.

Почуваючи під собою твердий ґрунт, король Сигізмунд відмовився визнати нову ієрархію Української Православної Церкви. Домагатися від короля дотримання його обіцянки Сагайдачний вже не міг, бо ранений в бою під Хотином, він весь час перебував у ліжку, а 10 квітня 1622 року помер. Наслідком відмови короля затвердити новопоставлених єпископів УПЦеркви, ті єпископи могли діяти лише там, де стояли залоги козацького війська.

Після смерті Сигізмунда III королем Річпосполитої було обрано його сина Владислава IV, який толерантно ставився до інших від католицького віровизнань, а до козаків був дуже прихильний за їхні заслуги у війні проти Московщини ще за життя свого батька Сигізмунда III.

На рішучі домагання козацтва і православної шляхти король Владислав і сейм виробили і затвердили *пункти заспокоєння*, в яких признавали однакові права, як за православними, так і за уніятами, але не погоджувалися визнати єпископів, висвячених патріархом Феофаном. Особливо рішуче проти визнання православного єпископату виступали примас Католицької Церкви в Польщі і його біскупі. Щоб у якийсь спосіб легалізувати ієрархію УПЦеркви, православні світські посли до сейму запропонували на митрополита Київського архимандрита Києво-Печерського монастиря о. Петра Могилу, княжича молдавського господаря, та рекомендували висвятити у єпископи ще двох кандидатів: о. Олександра Пузину і о. Йосифа Бобриковича. З такою пропозицією сейм погодився. Пункти заспокоєння були затверджені в 1622 році, і таким способом було легалізовано Українсько-Білоруську Православну Церкву в Польщі. Але легалізовано юридично, а не фактично, бо в Польщі тих часів легше було добитися якогось закону, ніж провести його в життя і практично з нього скористатися. Щоб застосувати закон, потрібна була сила. Сила ж покищо була за уніятами, бо їх піддержувала ієрархія Римо-Католицької Церкви в Польщі, яка могла коман-

дувати й королем. Підтримували уніятів і католицькі послы у сеймі. Як одні, так і другі були підбурені проти православних постановою папського собору папи Урбана VIII, який ухвалив, щоб пункти заспокоєння були анульовані, бо *пункти заспокоєння є противними Божим і людським законам, образливими для католицизма, папського престолу і Унії.*

ДОБА МИТРОПОЛИТА ПЕТРА МОГИЛИ

Митрополит Петро Могила виявив себе енергійним і здібним адміністратором і щирим оборонцем Православної Віри та української культури. Він зосередив в руках Київської митрополії, а зокрема Києво-Печерського монастиря, величезні земельні багатства. Це дало змогу митрополитові Петрові розвинути широку господарську і культурну діяльність.

Митрополит Петро Могила

Він зміцнив церковну дисципліну, впорядкувавши церковну адміністрацію і добився переведення в життя обіцянок, даних йому сеймом. Як людина по-європейському освічена, він прагнув до поширення високої освіти для духовенства і шляхти. Для цього він реорганізував братську Богоявленську школу на Подолі в Києві в *колегію* на зразок західно-європейських університетів, яка в кінці XVII віку дістала назву *академії*. Тому, що та академія постала наслідком праці Митрополита Петра Могили, її стали називати *Могилянською Академією*. Митрополит Петро Могила поширив діяльність киево-печерської друкарні, яка стала видавати значно більше книжок духовного характеру та почала друкувати книжки світського змісту.

Щоб наблизити науку до широких народніх мас, Київська колегія заложила свої філіяли, чи відділи, у Вінниці і Крем'янці. Митрополит Петро Могила особливо дбав про відновлення старинних пам'яток Києва. За його життя відновлено собор св. Софії і багато інших старинних святинь та історичних пам'яток.

Великою заслугою митрополита Петра Могили було видання ним *Літургіона* чи служебника, і встановлення чину *Пасій* для відправ в часі Великого Посту. Всі ці видання були зроблені, коли митрополит Петро був ще ігуменом Києво-Печерського монастиря. Але найбільшою богословською працею митрополита Петра було написання і видання катехизису під назвою — *Православне Ісповідання Віри*, у складанні якого велику участь приймав о. ігумен Козловський. *Православне Ісповідання Віри* було прийняте всіма чотирма православними патріярхами і перекладене на багато мов. Цей твір і до сьогодні не втратив свого значення, і ним користуються у всіх Православних Церквах. За митрополита Петра Могили уложено і видано *Требник*, — книга богослужбового і обрядового характеру (хрещення, вінчання, похорони, панахиди, молебні і різні освячення). Це вперше в історії були видані книги, однакові для всіх епархій Київської митрополії. Ці книги і сьогодні вживаються в Українській Православній Церкві, лише перекладені на сучасну українську мову. Кипучу діяльність митрополита Петра Могили обірвала невблаганна смерть, 1-го січня 1647 року, всього лише за рік до великого повстання під проводом Богдана Хмельницького. До

того повстання митрополит Петро Могила багато прислужився.

Треба згадати і про інші церковно-історичні та богословські видання, які принесли славу Українській Православній Церкві, а також і їх авторів митрополитові Ростовському *Дмитрові Туптало*, синові козацького сотника Сави Туптало і його дружини Марії.

Святитель Дмитро Туптало був широковідомим проповідником і письменником в Україні. Народився він у грудні 1651 року і вчився в Могилянській Академії. Перша його книжка, — *Руно орошеное*, видана в Чернігові десь в роках 1675-

Митрополит Дмитро Туптало

76. Всього він написав понад двадцять праць, але найповажнішою було його чотири томне видання *Життя Святих*. Над ним він працював понад двадцять років.

Вихід у світ повного твору *Життя Святих*, написаного Святителем Дмитром, був подією величезної ваги в житті не лише Української Православної Церкви, а і в житті всіх православних слов'ян, бо написаний гарною церковно-слов'янською мовою, і це прославило ім'я Святителя Дмитра у всьому православному світі, а разом з тим прославило і Українську Православну Церкву.

На наказ московського царя Петра I в 1701 році славного українського проповідника і письменника Дмитра Туптало переведено на служіння в Московії і висвячено на митрополита Ростовського (близько Москви). Упокоївся Святитель Дмитро на 58 році свого творчого життя в ночі з 27 на 28 жовтня 1709 року, через три місяці після поразки гетьмана Мазепи під Полтавою. Святитель Дмитро мав приязні відносини з великим гетьманом і поділяв його думки про повну незалежність України.

Через 48 років по смерті, в 1757 р. Святитель *Дмитро Туптало* був причислений до святих.

БОРОТЬБА ПРОТИ ПОЛЬЩІ Й УНІЇ ПІД ПРОВОДОМ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Знехтування польською владою і уніятами *Пунктів за спокоєння*, зроблене під тиском Риму, все більше і більше гнітило український народ, якого все більше залишала провідна верства — українська шляхта, яка переходила навіть не на Унію, а на римо-католицизм. Так відступили від Православної Віри діти князя К. К. Острозького, князя Вишневецького, князя Чорторийського, князя Сангушко, князя Лукомського і багато-багато інших. Відцуралися православ'я і знані своєю відвагою роди: Ходкевичів, Тишкевичів, Семашків, Сапігів, Калиновських та інші. Лише незначна кількість визначних українських родів та дрібна шляхта трималися православ'я, але нерушимою стіною стояли проти католицизму і Унії з Римом: козацтво, селянство і міщанство, а це була абсолютна більшість українського народу. Польсько-католицький гніт на православ'я, на душу і вольности укра-

їнського народу причинився до нового повстання, до вибуху всенароднього гніву. Той вибух стався влітку 1648 року, через п'ятдесят і два роки після Берестейської Унії, яка в основному до того повстання й привела, бо ж повстання під проводом Хмельницького піднімалося в першу чергу під гаслом: *За Віру Православну, за свободу українському народові, за скасування Унії*. Наймогутнішим рушієм у цьому повстанні було зневажене релігійне почуття українського народу. В ті часи в Польщі не було закону, хоч тих законів писалось багато. Тоді там була безмежна сваволя польської шляхти, яка в абсолютній більшості була римо-католицького віровизнання і з погордою ставилася до православних. Кожен дідич (поміщик) у своєму маєткові не був ніким і нічим обмежений. Там він мав свій закон і свою силу, оперту на найманих вояків. Він робив те, що йому хотілося. Дідичі, римо-католики або уніїти, примусом наvertsали православних до Унії. Але, тому що селяни твердо трималися Православної Віри, дідичі вживали примусу: обкладали великими податками православні церковні громади, коли ж громада не могла платити податку, то відбирали церкви і віддавали їх у аренду жидам. Жид-арендар мав ключі від церкви і, щоб відслужити службу Божу чи якусь потребу (хрещення, вінчання чи похорон), треба було звертатися до орендаря. Жид-арендар відкривав церкву при умові, що йому наперед заплатять за користування церквою. Передача жидам прав на аренду православних церков озлоблювала людей і проти дідича і проти орендаря-жида. Священиків, які не хотіли переходити на Унію, дідичі грабували і заставляли відробляти панщину нарівні з селянами. Досить часті були випадки, коли священиків дідичі просто виганяли з парафій, а на їх місце ставили послухних їм уніїтів. Україна тоді була, як бочка з порохом, і іскру у порох кинув сотник Богдан Хмельницький в 1648 році. Перемогами над польким військом під Жовтими Водами і Корсунем він підняв до повстання православний народ. *Не хочемо Унії, — хочемо волі для своєї Православної Віри! Хочемо жити без панів, хочемо бути незалежними від чужої нам польської влади!* Це були найголовніші гасла десятилітньої боротьби Хмельниччини.

Православне духовенство в Україні в той час було справді народне, яке глибоко знало своє славне минуле і берегло свої православні традиції. Воно жило одним життям із

своїм народом і своєї долі ніколи не відривало від волі своєї пастви. Ось тому в повстанні Хмельницького 1648 - 57 рр. православне духовенство брало діяльну участь, без чого й сама революція не мала б належного успіху, бо духовенство в ті часи мало великий вплив на народ.

Року 1646 Хмельницький у гарячій промові говорив:

Але найжахливіше поляки переслідують нашу Православну Віру, неволять до Унії, руйнують наші церкви, продають жидам посуд церковний, зневажають святині та священників, виганяють архипастирів.

Оборона своєї віри і знищення Унії, це були найперші підстави повстання Хмельницького. *Поеднаємось, браття, — завзято намовляв Богдан, — повстанемо за Церкву та за Віру Православну, понищимо ересь (унію) та напасти.*

Православне духовенство виконало своє пастирське завдання — служити рідному народові — і взяло найдіяльнішу участь у Хмельниччині. Сучасник Альберт Беллунезо в 1671 році писав, що українське духовенство закликало: *Настав час, бажаний час! Час вернути волю і честь нашої Православної Віри! Минали віки, а Православна Віра наша терпіла повсякчасне приниження. Нам не давали навіть приміщення на молитву. Усі наші парафії, церкви, монастирі, єпархії в руках латинян та уніятів. Латинянам дають дохідні місця, а бідаки православні східнього Богочестя страждають у злидарстві. Жиди для панів ліпші за нас, — жиди керують їхніми маєтками і тиснуть бідних християн. Пора, Пора, — озбройтесь за своє життя!.. Бог благословить вас і допоможе!*

А перед Пилявським боем у вересні 1648 року православні священики правили у війську молебні і виголошували відповідні проповіді. Та й сам Богдан їздив поміж козаками й коротко пригадував, що вони воюють за Православну Віру. І нікого з уніятів серед провідників Хмельниччини не було. Це сумне, але правдиве ствердження.

Львівський православний єп. Арсеній Желиборський тайно посилав козакам порох, кулі та оливу. Те саме робив і Луцький православний єпископ Афанасій. Він також прислав Максимові Кривоносу порох та ще й декілька гармат, що звалися *гаківниці*.

Українська православна ієрархія відразу визнала владу Богдана Хмельницького за своє правління. Так об'єдналася

Гетьман Богдан Хмельницький

вся Україна у повстанні проти Польщі, католицтва і Унії, — за Віру Православну.

Патріотичне ставлення українського православного духовенства яскраво виявилось дещо пізніше в справі присяги його на вірність московському цареві. Духовенство, на чолі з митрополитом Косовим, відмовилося від присяги і не поділяло думок Хмельницького піддатися під руку московського царя.

У визвольній війні проти Польщі гетьманові Хмельницькому діяльно допомагало не лише українське православне духовенство, а й духовенство грецьке. Про таку допомогу митрополит Іларіон Огієнко пише: *Так року 1651 Царгородський патріярх прислав грамоту гетьманові, в якій хвалив*

його за відданість Православ'ю і за війну проти основників Унії та гнобителів Православ'я. Тоді ж гостював в Україні митрополит Назарету Гавриїл — він поблагословив Богдана на боротьбу проти Унії, за Православну Віру. Перебував тоді в Україні Коринтський митрополит Йоасаф. Він прив'язав Хмельницькому меч, освячений Єрусалимським патріярхом, а військо покропив святою водою, а сам з військом Хмельницького поїхав на війну. Ця битва під Берестечком була невдалою для козаків через зраду татарського хана Іслам-Гірея. Митрополит Йоасаф, який в повному архиєрейському облаченні їздив на коні, був поляком заколотий списом. Перед боєм під Берестечком в червні 1651 року польський король Ян Казімір їздив серед свого війська з іконою Холмської чудотворної Божої Матері, яку дали королеві духовні уняти, щоб вона допомогла йому побити українців православних.

З таким завзяттям допомагало православне духовенство Хмельницькому в боротьбі проти Польщі. Але, після перемоги, Богдан Хмельницький не радився з духовним проводом Церкви. Він погодився на протекторат Москви без згоди і всупереч волі українського православного духовенства, і в пунктах Переяславської угоди 1654 року він майже обійшов права Української Православної Церкви, згадавши лише про затримання стародавніх прав, як світських так і духовних осіб, і про невтручання царського правительства у внутрішнє життя української держави. Для Церкви цього було мало, бо вона потребувала чітко окреслених гарантій від московського царя про непорушність її прав. Цих гарантій в Переяславській угоді не було, і тому духовенство не хотіло присягати московському цареві.

Перед Різдом 1648 року Богдан Хмельницький прибув до Києва із старшиною і військом. Його зустрічали: митрополит Сильвестер Косів і Єрусалимський патріярх Паїсій з духовенством і силою народу. Всі вітали його, як визволителя України з польської неволі і католицького утиску. Православна Церква стала вільною, але ненадовго.

Польща почала шукати спільників до нової війни проти України. Це змусило Хмельницького теж шукати собі союзників в боротьбі проти Польщі. Таким союзником було вибрано Московщину, як країну одновірну і суміжну кордонами. В обійми Москви кинула Хмельницького політика Поль-

щі і насильна Унія з Римською Церквою. Жорстоке переслідування православного духовенства, міщан і селян католиками і уніятами, виплекало в переслідуваних надію, що в православній Московщині вони знайдуть надійного спільника, і це привело до Переяславської угоди 1654 року. На Переяславській Раді віддано Україну під московський протекторат, але із збереженням за Україною прав суверенної держави. У пунктах угоди було застережено, що законодавча і адміністративна влада належить гетьманському правительству без втручання царського правительства; що Українська держава має мати своє окреме військо; що вона затримує незламність стародавніх прав, як світських так і духовних осіб.

Підступна Москва систематично урізувала права Української Держави і одночасно домагалася підпорядкування Української Православної Церкви Московському патріархові. Українське духовенство за часів митрополита Сильвестра Косова (1647-1654) рішуче противилося тому підпорядкуванню. Професор Наталія Василенко-Полонська стверджує, що: *За винятком окремих нижчих кадрів українського духовенства, українське духовенство цілком негативно ставилося до Переяславської угоди 1654 року. Митрополит Сильвестер Косів та вище духовенство навіть рішуче відмовилися присягати московському цареві, не зважаючи на загрозу московських послів. «Волять померти, аніж присягати цареві», — заявляло духовенство. А в своєму письмі до царя митрополит просив: «Не виділяти духовенства від послушенства Царгородському Патріархові, якому воно підлягало по праву Божому, по хрещенні по правилах святих отців». Він же (митр. Косів) і від Собору подає царю «чолобиття», в якому просив залишити Церкву Українську «при найзверхнішому нашому пастирєві Патріархові Царгородському» і пояснив, що канонічна залежність від Царгородського Патріарха «є корінь всіх наших вольностей і прав...*

Відійшов митрополит Косів, помер гетьман Богдан Хмельницький, і в Москві вирішили, що це найзручніша нагода зламати і підробити статті Переяславської угоди. В питаннях Церкви в Москві вставили таку статтю: *А митрополитові Київському також і всім іншим духовним Малої Росії бути під благословенням святішого Патріарха Московського всієї Великої і Малої Росії, а в права духовні святіший Патрі-*

ярх вступати не буде. Українське духовенство і козацька старшина, довідавшись про цю фальшивку, протестували і домагалися таку статтю скреслити з Переяславської угоди. Протести, однак, нічого не змінили.

Але були й такі особи серед українського духовенства, які запобігали ласки Москви і були згідні виконувати всі її бажання. Одним із таких був *еп. Мефодій*, якого Москва призначила «містоблюстителем» Київської митрополії. Духovenство і козацька старшина запротестували проти такого призначення. В протестах писали: *Єпископ Мефодій вибрав собі єпископію у царя, не маючи до того жодних заслуг, без заслуг випрохав собі блюстителство супроти канонів і явився не блюстителем, а губителем...* Київські ігумени відмовилися йому підлягати і заборонили поминати його в церквах...

Київські ігумени писали до московського воеводи Шереметьєва: *Якщо бути у нас митрополитові з Москви, а не по нашому вибору, то нехай государ звелить всіх нас скарати, але ми на се не згоджуємося. Коли прийде до нас московський митрополит, то ми замкнемось у монастирях і хіба нас з монастирів за шию та ноги виволочать.*

Рішуча постава українського духовенства проти підпорядкування Московському патріярхові надщерблювалася вислужництвом окремих духовних осіб. Серед таких був *еп. Луцький* — *Гедеон*, князь Святополк-Четвертинський. Він покинув свою єпархію, якій загрожували римо-католики й уніяти та оселився на лівобережній частині України. Москва використала слабодухість *еп. Четвертинського* і поставила його митрополитом Київським. Він був першим єпископом УПЦеркви, який зрадив присягу послухенства Царгородському патріярхові і прийняв свячення на Київського митрополита з рук Московського патріярха Іоакима, хоч тоді Київська митрополія офіційно була в юрисдикції Царгородського патріярха. Такий вчинок *еп. Гедеона Святополка-Четвертинського* пояснювався не лише його слабодухістю, а більше всього тим, що він був особистим приятелем гетьмана Самойловича, вірного слуги Москви, який домагався перед Царгородським патріярхом передачі Київської митрополії Московському патріярхові.

Українське духовенство добре знало про деспотію Москви. В листі до гетьмана Самойловича духовенство писало про

порядки в Білгородській єпархії, яку забрала Москва від Київської митрополії: *Духовенство там злиденне і без права перед московськими урядовцями. Духовенство карають на тілі. Змінили українські звичаї на московські.*

Ні Москва, ні її вірний слуга гетьман Самойлович не звертали уваги на протести духовенства. Вони настирливо домагалися перед Царгородським патріархом передачі Київської митрополії патріархові Московському. В Царгороді відхиляли ці вимоги, аж поки патріарх Діонісій, на вимогу великого візиря Туреччини і за щедрі царські дари (200 золотих і сорок-сорока шкірок соболів) погодився передати Київську митрополію Московському патріархові. Сталося це року Божого 1686-го.

Собор духовенства Східньої Церкви в 1687 році скинув патріарха Діонісія з патріаршого престолу. Одним з головних обвинувачень проти нього було те, що він неканонічно відступив Київську митрополію Москві. А коли в Польщі після Першої світової війни постало питання про автокефалію Православної Церкви, то ієрархи звернулися до Царгородського патріарха Григорія VII з проханням надати Православній Церкві в Польщі автокефалію, тобто повну незалежність. Патріарх Григорій VII у своєму Томосі (Декреті) від 13-го листопада 1924 року, підписаному крім нього ще й дванадцятьма митрополитами, писав: *Прилучення до Московської Церкви Київської митрополії відбулося не за приписами канонічних правил, а також не було дотримано всього того, що було встановлено відносно повної церковної автономії Київського митрополита, який має титул екзарха Вселенського Патріарха.*

Тож рішення собору духовенства Східньої Церкви в 1687 році і Томос патріарха Григорія VII стверджують, що Українська Православна Церква не за законом була передана Москві та що Москва не дотрималася умови, на якій передано їй Українську Православну Церкву, як Київську митрополію, а саме **ПОЗБАВИЛА АВТОНОМІЇ КИЇВСЬОГО МИТРОПОЛИТА, А ТОМУ ВВАЖАЛИ ТУ ПЕРЕДАЧУ БІЛЬШЕ НЕДІЮЧОЮ, ТОБТО УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА НЕ ПІДЛЯГАЄ БІЛЬШЕ МОСКВІ І БЛАГОСЛОВЛЯЄТЬСЯ НА САМОСТІЙНЕ УПРАВЛІННЯ.**

УКРАЇНЬСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В ЮРИСДИКЦІЇ МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХА

Від часу захоплення неканонічної влади над Українською Православною Церквою Московською патріархією в 1686 році починається нова доба в житті нашої Церкви. Відразу Московські патріархи намагалися переставити життя УПЦеркви на рейки Церкви Московської.

Але це переставлення не йшло легко, особливо в ті часи, коли гетьманська булава була в руках людини сильного духу і великого розуму, як це було за урядування гетьмана *Івана Мазепи*, людини побожної і глибоко патріотичної. Він був великим і надійним покровителем Української Православної Церкви і Православної Віри. Своїм коштом він побудував ряд величних храмів, а ще більше реставрував старих, багато оздобивши їх.

На гріб Господній в Єрусалимі гетьман Мазепа подарував викувану із чистого срібла плащаницю, яку вживають там і до цього часу.

Більшість храмів, побудованих гетьманом Мазепою, комуністи поруйнували, а ім'я славного гетьмана України Івана Мазепи, з наказу московського царя Петра I, Російська Православна Церква щороку виклинала з церковних амвонів аж до революції 1917 року.

У Москві поставилися з недовір'ям до православ'я українців. Патріарх Філарет Романов вважав, що православні українці взагалі не є християнами, бо їх хрестили обливанням, а не зануренням з головою у воду. На його вимогу було перехрещено (вдруге охрещено) багатьох українців, в тому числі ченців і священників. Українських єпископів і священників називали іноземцями. В слові про життя патріарха Іоакима так написано про єпископа Маркела, українця з походження, якого було рекомендовано на патріарха Московського: *Нехай іноплеменник, претворяючися же росіянин, якими позволяешся оному і на патріаршество возведена биті, но Божієм предвіденієм ілі посланієм прежде всего пісаним от Досифея, патріарха Єрусалимського, не повелевающаго в духовном чіне в Росії іноземцов поляков, пастирями поставляті, острожно сіє бисть.*

При такому погляді на українців з боку московських духовних властей не є дивним, що померлих українців, таких

же православних як і росіян, не дозволяли хоронити на московських цвинтарях, а для їхніх похорон було відведено окреме місце.

Московський цар Петро I змінив структуру управління в Московській патріархії. В 1721 році він видав указ, яким скасовував обирання патріярха, а для управління Церквою призначив Священний Синод, у якому були два митрополити і декілька єпископів та від царя представник — обер-прокурор. Цей представник був людиною світською, але важливі рішення Священного Синоду не набували сили, коли обер-прокурор їх не затвердив. Так Московська Церква, а разом з нею і Київська митрополія, стали прямим знаряддям московської імперіялістичної політики.

Наказами Московських патріархів, а пізніше Синоду, було заборонено українським друкарням друкувати книжки без дозволу московської цензури, а та цензура вимагала, щоб книги друкувалися лише такі, які друкуються в Москві. Відстала Москва стала повчати українських богословів і друкарів, що і як друкувати. Доходило до того, що Святіший Синод наказував палити книги українського друку, як це було з *Учительським Євангелієм*.

Соборноправний устрій Української Православної Церкви був знесений. Вже ані єпископів, ані священників більше не обиралося — їх призначав Святіший Синод, і навіть у монастирях ченцям не дозволялося обирати собі ігуменів. Миряни повністю були усунуті від управління в Церкві. Славні і сильні церковні українські братства ліквідувалися, а їхню власність конфіскувала Москва. Українське духовенство висилалося служити поза межі України, а в Україні призначали духовенство московське. Навіть до Київської Могилянської Академії, яку перетворили на Духовну Академію, надсилали студентів з Московщини, а українців висилали на науку до Москви. В такий спосіб русифікували Українську Православну Церкву, а через неї намагалися русифікувати український народ. З цією метою було заборонено вживати в проповідях українську мову і навіть на Великдень на Літургії не читали більше Святе Євангеліє в українській мові, що практикували в Українській Церкві перед тим.

Московський уряд доручував духовенству поліційні обов'язки — стежити та повідомляти про політичні рухи і *крамольні, мазепинські думки*. Духовенство втратило пошану се-

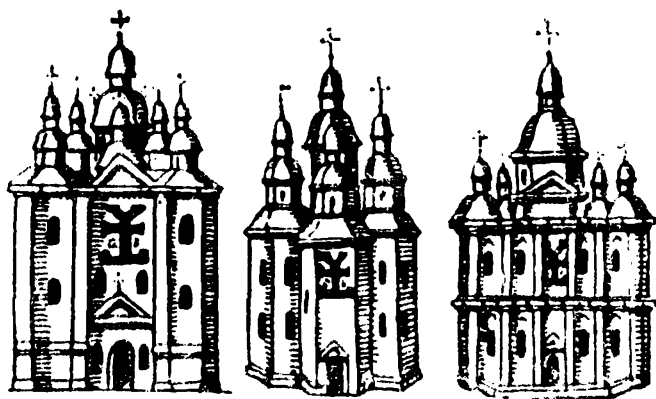

Гетьман Іван Мазепа

ред народу; воно перестало бути пастирями, а стало начальниками над народом. Наслідки від цього скоро дали себе знати, — в Україні, де не було сект, тепер такі появляються, бо каз'янные московське православ'є відштовхнуло від Церкви дійсно побожних людей.

Значення учити людей їхньою рідною мовою, дати Святе Письмо в рідній мові, розуміли передові уми України, і тому вони взялися за переклад Святого Письма на українську мову, як це робили Григорій Квітко в Харкові, Маркіян Шашкевич в Галичині. Куліш і Палій перекладали Біблію і її надрукували у Відні в 1903-му році, але ввозити в Україну царське правительство не дозволяло.

П. Марчевський переклав Євангеліє і Діяння Апостолів, але Синод заборонив друкувати, а під час полегші, спричинене-

Церкви фундації гетьмана Івана Мазепи на гравюрі І. Мигури 1706 р.: Миколаївська церква на Печерську, Троїцька і Головна Церква Лаври, Богоявленська Церква на Подолі, лаврська церква Всіх Святих і, правдоподібно, церква Вознесення в Переяславі.

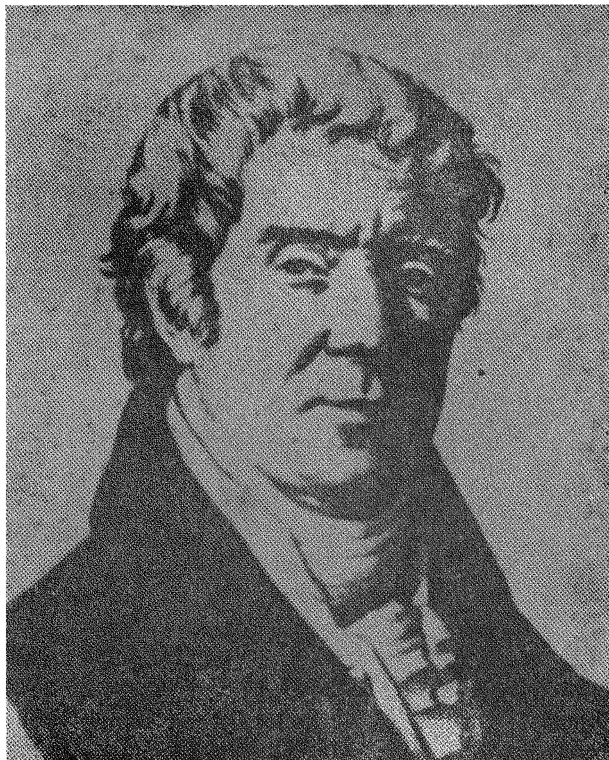

ної «першою» російською революцією 1905 р., було надруковано під тиском української інтелігенції і священства.

Зразком умертвлення творчого духу українського православного народу було зарядження Синоду, яким заборо-

нялося будувати в Україні церкви в стилі козацького бароко, зразком якого може служити козацький собор на р. Самарі. Натомість Синод запропонував один архітектурний стиль, за яким могли будуватися храми Божі в Україні. Здавалося, що Українська Православна Церква знищена. Але так виглядало назовні — у гущі народу український дух жив і непомітно творив високі релігійні цінності. Ця творчість проявилася хоч би в розвитку церковного співу. Появляються талановиті композитори, які створили чудовий церковний спів.

Одним із перших композиторів нового часу був *Дмитро Борзнянський* (1751-1825). Його вважають не тільки великим духовним композитором, але й реформатором церковного спі-

Дмитро Борзнянський

ву Східньої Церкви. Народився Бортнянський в місті Глухові, молодим потрапив до придворної капелі в Петербурзі, а пізніше студіював у Венеції. Повернувшись до Петербургу, обняв становище управителя придворної (царської) капелі, яка складалася майже з самих українців.

Артем Ведель (1767-1806), духовний композитор, сучасник Бортнянського. Освіту здобув у Київській Академії, керував церковними хорами у Києві і Харкові. Пізніше, проти своєї волі, був перенесений на становище диригента державної капелі в Москві. Був там дуже короткий час і повернувся до Києва та став послухником в Києво-Печерській Лаврі, де працював, як композитор. Засуджений царським правительством, як небезпечний *мазепинець*, помер у в'язниці.

Микола Леонтович (1877-1921), композитор, музичний діяч і педагог, син священника з села Монастирок на Поділлі.

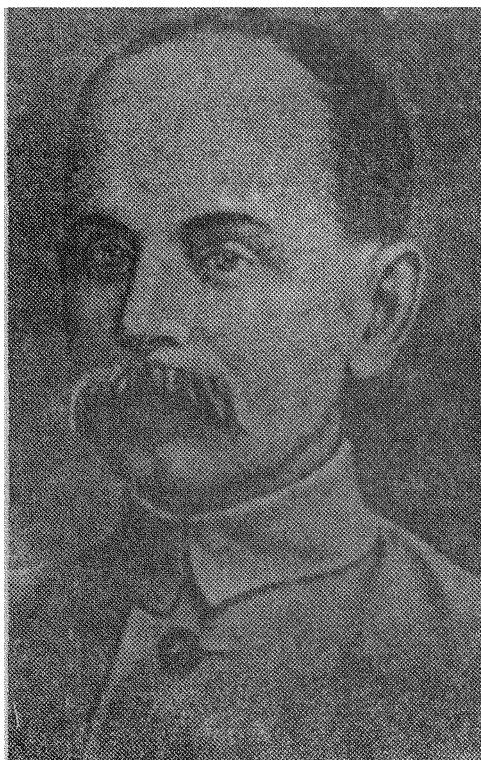

Микола Леонтович

За освітою — богослов. Понад двадцять років був учителем хорового співу і диригентури в школах Поділля, Київщини і

Катеринославщини (тепер Дніпропетровщини). Загинув трагічно, як жертва більшовицького терору в хаті своїх батьків. До їхньої хати вчором прийшов якийсь червоноармієць і попросився переночувати. Його накормили і поклали спати в одній кімнаті з композитором Миколою Леонтовичем. Ранком зайда одягнувся, начепив на себе пас з револьвером, дійшов до дверей, вихопив револьвер і застрелив Леонтовича. Швидко вийшов з хати і зник.

Кирило Стеценко (1882-1921). Народився в селі Квітки, Канівського повіту на Київщині. Батько Кирила був селянин-маляр. Дядько по матері, о. Данило Горянський, звернув увагу на музичні здібності Кирила і забрав його з собою до

Кирило Стеценко

Києва, де Кирило закінчив Духовну Семінарію і дістав посаду в Київській Церковно-вчительській Семінарії, завідуючим якої був тоді о. прот. Василь Липківський. Після придушення революції в 1905 році, за поширення національно-визвольних ідей, поліція вислала Кирила Стеценка на деякий час із Києва. За два роки він повернувся до Києва і тут написав музику до національного гімну — *Ще не вмерла Україна*. Його за це знову висилають із Києва на Поділля, де він дістав посаду вчителя співів у Тиврівській Духовній Школі. В 1911 році Кирило Стеценко приймає сан священника. Після революції повертається до Києва, де разом з Кошицем організує Українську Республіканську Капелю, яка пізніше була відряджена за кордон, пропагувати українську духовну культуру. З Капелею о. Кирило не поїхав, а організував другу національну капелю і в 1920 році відбув з нею подорож майже по всій Україні. В часі цієї подорожі о. Кирило Стеценко заклав українські парафії в Одесі, Черкасах і Єлисаветграді (тепер Кіровоград), ще до проголошення автокефалії Української Православної Церкви. Через скрутне матеріальне становище в 1921 році залишив Київ і оселився з родиною в селі Веприк коло м. Фастова і працював, як настоятель у місцевій парафії. Того ж року, на Великдень, занедужав на тиф і за десять днів згорів, осиротивши дружину і троє дітей. За своє коротке життя (39 років) написав ноти для Всенічної, Літургії, Панахиди, Канону Страсної Неділі, Колядок, Духовних Кантат і ряду інших церковних співів.

Ми згадали лише чотирьох найвизначніших композиторів церковного і світського співу. Два з них: Ведель і Леонтович впали, як жертви Москви. Але, крім згаданих, було і є багато українських видатних композиторів і диригентів церковного співу.

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ПІСЛЯ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ

В лютому 1917 року в Росії вибухла революція. В березні того ж року в Києві було створено Українську Центральну Раду, очолену істориком *Михайлом Грушевським*. В Центральній Раді були заступлені всі українські політичні партії. На здивування росіян і малоросів, по селах і містах України,

всього через декілька тижнів по революції, відбулися масові демонстрації, на чолі яких несли портрети Т. Шевченка із співом його *Заповіту*.

Така спонтанність всіх здивувала. Але чи не найбільше вона здивувала й обурила російське духовенство, яке було в переважаючій більшості серед духовенства в Україні. Саме тому особливо гостра боротьба відчувалася на полі церковному, яким керував російський єпископат, а більша частина провідних осіб в українському політичному житті від Церкви відцуралася, нею не цікавилася, вважаючи, що своя національна Церква не буде мати жодної ролі в творенні незалежної Української держави... Горсточка свідомого українського духовенства розпочала боротьбу проти російського реакційного єпископату і тих малоросів, які його підтримували, — покладаючись виключно на свої сили і на підтримку українського народу.

Під проводом українського духовенства розпочалися важкі змагання за незалежність Української Православної Церкви. По єпархіях організовувалися Єпархіальні собори. Але лише Полтавський і Подільський Єпархіальні собори, в квітні і травні 1917 року, виявили національну свідомість. На Полтавському соборі було висловлено побажання автокефалії для Української Православної Церкви. Подільський собор, що відбувся перед Полтавським собором, висловив надію, що з автономією України настане й автокефалія Української Православної Церкви. Виявилось, що понад двісті років московської неволі, повністю не приспали в народі ідеї незалежності і соборноправності своєї Церкви. Але роки неволі залишили глибокий слід, чим і пояснюється, що більшості Єпархіальних соборів в 1917 році ще не ставила вимог про автокефалію і соборноправність своєї Церкви.

В жовтні 1917 року на з'їздах українських вояків ставилося питання про відокремлення Української Церкви від Російської та скликання Всеукраїнського Православного собору. Єпархіальний собор Київської єпархії восени 1917 року обрав Передсоборову Комісію, головою якої став о. Маричів. Ця комісія вже 7 січня 1918 року скликала Всеукраїнський Православний Собор в Києві. Але Собор працював лише декілька днів, бо 23 січня 1918 року до Києва підступили більшовики, і Собор припинив роботу. Коли німці витиснули більшовиків з України і пізніше ліквідували Український Уряд

— Центральну Раду, то владу в Україні очолив гетьман Павло Скоропадський, 29 квітня 1918 року. За урядування гетьмана був скликаний Київський Єпархіальний собор 19 травня 1918 року, яким керували російські єпископи. На тому соборі Київським митрополитом було обрано Харківського митрополита Антонія Храповицького, чільного діяча «Союзу Русского Народа». Хоч гетьманський уряд протестував проти обрання Київського митрополита Єпархіальним собором, та все ж неавісник українців митрополит Антоній Храповицький обняв кафедру Київського митрополита. На короткий час в Церкві перемогли російські реакційні елементи, проте, ці ворожі українству сили не могли зупинити історичного процесу відродження Української Православної Церкви. Вже за урядування гетьмана на державному рівні було поставлено питання про автокефалію УПЦеркви. На осінній Сесії Київського Єпархіального собору 12 листопада 1918 року, міністер ісповідань гетьманського уряду О. А. Лотоцький, маючи ухвалу кабінету міністрів, сказав: *Основна засада Української Церковної влади полягає в тому, що в самостійній державі має бути і самостійна Церква. Уряд не може погодитися з тим, щоб осередок Церковної влади перебував в іншій державі. Українська Церква має бути автокефальною під головуванням Київського митрополита та в канонічному зв'язку з іншими самостійними Церквами — це не лише наша церковна, а й національна необхідність. Це конкретна потреба нашої Церкви, нашої Держави, нашої Нації... В імені Уряду Української Держави маю за честь проголосити його тверду і непохитну думку, що Українська Церква має бути автокефальною.*

Але урядово проголошене прямування до автокефалії Церкви не було проведене в життя, бо через місяць гетьманського уряду вже не було, а на чолі Української Держави стала Директорія, яка видала декрет про автокефалію Української Православної Церкви, 1 січня 1919 року.

Виряджаючи до столиці Туреччини — Царгороду свого нового посла О. А. Лотоцького, Директорія доручила йому вжити заходів перед Царгородським Вселенським патріархом про визнання Східними Церквами автокефальности Української Православної Церкви. Але в тому часі трон Вселенського Царгородського патріарха був необсаджений і місцеблюстителем патріаршого трону був митрополит Доро-

фей. Він прихильно прийняв О. Лотоцького і прихильно поставився до справи автокефальності Української Православної Церкви, але признати їй автокефалію не наважився, не так через канонічні правила, а через політичну ситуацію в Україні. На клопотання посла О. Лотоцького так відповів місцєблжститель Вселенського Престолу Дорофей, 9 березня 1920 року:

Як ми вже усно свого часу повідомляли Його Ексцеленцію, возлюбленого нами п. О. Лотоцького, обміркування та винесення остаточного рішення щодо висловленого у посланні Вашому стає нині неможливим з причин канонічних, з огляду на вакансію патріяршої кафедри.

Подаючи цю відповідь з великою любов'ю, користуюся нагодою висловити гарячу прихильність Матері Церкви до благочестивого українського народу, а також тверду надію, що як він, так поставлене над ним високе правительство стоять і далі міцно в батьківській православній вірі, ждучи з цілковитою певністю здійснення свого бажання згідно з священними канонами та правилами.

Це було в березні 1920 року, коли Київ уже знову був у руках більшовиків. За таких умовин не можна було сподіватися допомоги ззовні — треба було покладатися виключно на власні національні сили, що українські церковні діячі і почали робити за підтримкою мирян-патріотів. Передсоборова Комісія, вибрана восени на Київському Єпархіяльному Соборі, була перетворена на Всеукраїнську Православну Церковну Раду (ВПЦР) і за короткий час свого існування виконала важливу історичну роль.

Коли уряд Української Народної Республіки і його військо були змушені покинути землі України під натиском ворога, то в Україні все ж таки залишилася велика частина національно свідомих людей, залишилася і Всеукраїнська Православна Церковна Рада, в надії, що і під більшовиками можна буде творити українське життя. Провідні особи вважали, що полем ширення національної культури може бути Українська Православна Церква; як публічна організація, законом відокремлена від держави, ВПЦРада звернулася до народу з закликом оживити Церкву на засадах автокефальності, соборноправности і українзації. Народ прийняв ці засади, і до рідної Церкви пішли люди різного стану, різної освіти і різного віку. Українська Церква стала тією си-

лою, яка об'єднувала український народ. Значення УПЦеркви для українського народу першими зрозуміли провідники Російської Церкви в Україні, і це викликало в них неспокій та ворожнечу до відродження Української Православної Церкви.

Тому, що митрополит Антоній Храповицький виїхав з Києва разом з денікінцями, то Київською єпархією управляв його екзарх, єпископ Назарій Блінов. До нього почали звертатися представники ВПЦРади за дозволом відправляти служби Божі в українській мові. На всі прохання в єп. Назарія була одна відповідь — він дозволити не може.

Зрозумівши, що від російського єпископату в Україні українці не дістануть підтримки, чи хоч найменших поступок, вони створили в Києві першу українську парафію і одержали дозвіл від уряду на користування Миколаївським Собором на Печерську. В ньому 22 травня 1919 року була відправлена *перша Божественна Літургія українською мовою*. Цю дату і треба вважати днем практичного відродження Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ). Хор на цій службі, під диригуванням композитора Миколи Дмитровича Леонтовича, співав його твори в українській мові (М. Леонтович був замордований в 1921 році, а Миколаївський Собор на Печерську збудований комуністами в 1934 році).

Єпископ Назарій заборонив виконувати священнослуження тим священикам, які брали участь у відправі цієї Літургії. Мешканці ж Києва, зачаровані службою Божою в українській мові, заходилися організовувати нові парафії. На Зелені Свята того таки 1919 року українці одержали в користування Андріївський Собор, на свято Петра і Павла 12 липня — Собор Святої Софії, а в січні 1920 року — Іллінську церкву, коло залізничної станції.

Єпископ Назарій і слухати не хотів делегатів, яких послала до нього ВПЦРада, аби він зняв заборону із священиків, які відправляли в українській мові. Тому ВПЦРада не мала іншого виходу, як порвати з російським єпископатом в Україні. Вона скликала 5 травня 1920 року представників українських парафій Києва (було їх вже п'ять) і тих парафій, які були створені поблизу Києва. Цей пленум ВПЦРади проголосив, що *Українська Православна Церква від цього дня стала автокефальною* і її священики не повинні коритися забороні єпископа Назарія та інших єпископів Російської Пра-

вославної Церкви в Україні, бо вони не є духовними пастирями українського народу. Цю постанову оповістили народові, тому на Зелені Свята 1920 року на з'їзд представників українських парафій Київщини прибуло 200 делегатів. Вони домагалися від ВПЦРади богослужбових книг в українській мові. Протоіерей о. Василь Липківський взяв на себе труд перекласти чин Божественної Літургії Іоана Златоустого, і вже в червні вона була видрукована.

Найтруднішим для розв'язки питанням було дістати єпископів для своєї Церкви. В Полтаві був архієпископ Парфеній Левицький, який не забороняв служб Божих українською мовою, навіть сам так правив. ВПЦРада прохала архієп. Парфенія взяти під свою опіку українські парафії. Архєпископ Парфеній погодився і дав своє благословення на діяльність ВПЦРади. Він висвятив для УАПЦеркви понад тридцять священників. Довідавшись про це, патріарх Московський Тихон заборонив архієп. Парфенію допомагати УАПЦеркві, і цей відмовився від взятих зобов'язань перед УАПЦерквою.

На місце митрополита Антонія Храповицького патріарх Тихон надіслав до Києва свого екзарха митрополита Михаїла Єрмакова. Митрополит Михаїл, разом із своїм Синодом єпископів, в лютому 1921 року оповістив про виключення українського духовенства із складу Російської Православної Церкви та загрозив анафемою (прокляттям) тим, хто цей наказ порушить. Ці загрози вже нікого не лякали, бо українське духовенство вже перед тим оголосило, що воно не підлягає єпископам Російської Церкви.

В історії УАПЦеркви велике значення має другий з'їзд представників українських парафій Київщини, який відбувся в травні 1921 року. На цей другий з'їзд прибуло вже чотирьох делегатів. На ньому були представники і від інших областей — Полтавщини, Поділля, Харківщини і Чернігівщини. Архєпископ Парфеній не прибув на цей з'їзд, нібито через недугу, а його представник — полтавський священник — запевняв, що архієп. Парфеній непохитно стоїть за автокефалію Української Православної Церкви. З'їзд обрав архєєп. Парфенія Київським митрополитом та ухалив: скликати в Києві на 14 жовтня 1921 року *Всеукраїнський Церковний Собор*.

Під загрозою Московського патріарха відлучити архєєп. Парфенія від Церкви, коли він не відмовиться від обрання його на митрополита Київського і не припинить зв'язків з

ВПЦРадою, старенький архієпископ не витримав і написав до ВПЦРади, що він відкликає свою згоду на служіння УАПЦ. Тяжким ударом було це для ВПЦРади, але її члени продовжували підготовку до Всеукраїнського Церковного Собору.

Всі намагання дістати згоду від єпископів Російської Церкви служити УАПЦеркві залишилися безуспішними. Навіть єпископи-українці, які прихильно ставилися до автокефалії УПЦеркви, і ті побоялися її очолити. Тут варто пригадати, що на 37 єпископів Російської Церкви в Україні *лише три* були українці: Парфеній Левицький, Олексій Дородніцин, який помер в 1919 році, та Агапіт Вишневський.

Обрані на єпископство вдівці-протоіереї Погорілко та Орлик були відряджені на висвяту єпископами Грузинської Церкви, але даліше Харкова радянські війська їх не пропустили.

На Всеукраїнський Православний Собор, призначений на 14 жовтня 1921 року, прибили 472 делегати з усіх частин України і, навіть, з Кубані. Серед них було 64 священники. Більшість делегатів були селяни, кооператори і вчителі. Були серед них і видатні робітники освіти й мистецтва: академік А. Кримський, професори — Стебницький, Єфремов, Чехівський, Данилевич, Стороженко, Черкаський, Щербаківський, Карпов, Красницький, Павелко, Старинкевич; письменники — Старицька-Черняхівська, Марія Старицька, Стешенко, Г. Косинка; лікарі — Кудрицький, Левицький, Черняхівський, Пучківський; композитори — Мих. Ступницький, Гончаров, Давидовський, Левицький, Козицький, Яценевич, Гайдай.

Сесії Собору проходили в соборі св. Софії. Два дні слухав Собор інформації делегатів. В тих інформаціях підкреслювалося велике тяготіння народніх мас до національної Церкви, а також вказувалося на пропаганду проти неї з боку російського духовенства й монахів, які називали Українську Православну Церкву єретичною, уніятською. Делегати свідчили, що виборці їм наказали: *Не приїздити додому, — не знайшовши єпископів для нашої Церкви.*

Після вислухання інформацій, Собор вирішив ще раз звернутися до митрополита Михаїла з проханням висвятити для Української Церкви двох єпископів. Митрополит сам прийшов на Собор і сказав, щоб делегати роз'їхалися по домах і займалися своєю приватною справою, а єпископів він не висвятить.

Не залишалось іншого виходу, як висвятити двох єпископів способом Олександрійської та Антіохійської Церков, де в перших віках єпископів висвячували пресвітери покладанням рук на ставлеників. Постільки це було порушенням прийнятого в пізніших часах правила, що: єпископа висвячують два інших єпископи, вирішили справу Соборної висвяти єпископів розв'язати голосуванням. Ухвалили, що голосування буде персональним, через привселюдне опитування кожного делегата; питання мали вважатися позитивно розв'язаними тільки в тому разі, коли за Соборною висвятою єпископів висловиться не менше, як одинадцять дванадцятих (11/12) делегатів Собору, які братимуть участь в голосуванні. Присутні проспівали молитви: *Царю Небесний... і Сьогодні благодать Святого Духа нас збрала...* При гробовій тиші, у вечірній напівтемряві, під склепінням древньої святині, секретар Собору, Іван Тарасенко (розстріляний більшовиками в 1922 році в справі Волинського повстання), за списком називав прізвище делегата, який підходив до столу президії і висловлював свою думку, а секретар її записував. Лічбова комісія підраховувала наслідки голосування. В ньому взяло участь 268 делегатів, проти соборової висвяти єпископів голосувало п'ять (5) осіб і сім (7) осіб утрималося. 20 жовтня 1921 року, о годині 11.30 почі дзвони св. Софії порушили нічну тишу: вони сповістили древньому Києву і всій Україні, що представники українського православного народу, яким було доручено долю рідної Церкви, за проводом Святого Духа, знайшли шляхи для її духовного життя і розвитку.

Тим делегатам, які через пізній час чи з інших причин не були на тій вечірній Сесії, Собор надав право голосувати ранком наступного дня. Всього голосувало 324 делегати. З них за соборну висвяту висловилося 310 делегатів, проти — 7, утрималося — 7. На вислід такого одностайного голосування чи не найбільший вплив зробив виступ академіка Агафангела Кримського, який доводив необхідність і правосильність висвяти двох єпископів для Української Автокефальної Православної Церкви членами Собору (дивись: Додаток).

Коли було прийнято рішення, то тут же наіменували двох кандидатів для соборної висвяти: о. протоієрея Василя Липківського і о. протоієрея Нестора Шараєвського.

Для висвяти перших єпископів члени Собору готувалися три дні у спільній молитві в соборі св. Софії. Перед висвятою

вони сповідалися і причащалися. 23 жовтня 1921 року на Божественній Літургії, в якій брали участь 30 священників і 12 дияконів, було висвячено в єпископи і на митрополита Київського і всієї України о. прот. Василя Липківського. Висвяту провели способом перших віків християнства. Робилося це так: ставленик у єпископи стояв на колінах коло правого рогу Престолу, йому на голову поклали велику Євангелію, розкрили її, всі священники поклали руки на Євангелію, від священників до солеї два ланцюжки рук дияконів, на солеї два ланцюжки старших, а від них до всіх делегатів Собору, а далі кожен делегат поклав свою праву руку на ліве плече свого сусіда. На колінах, вклонивши голови, всі молили Всевишнього Отця Небесного зіслати Святого Духа на ставленика в єпископи.

На другий день таким же способом, але вже при участі митрополита Валия Липківського, було висвячено на архие-

Митрополит Василь Липківський

єпископа о. протоієрея Нестора Шараєвського. В наступних днях діяння Собору було висвячено ще п'ять єпископів, але

висвячували їх вже архієпископи Василь і Нестор. Собор ухвалив, що соборну висвяту допущено, як неминучу і вимушену обставинами необхідність, що в цей спосіб буде висвячено лише два єпископи, а інші єпископи для УАПЦеркви будуть висвячуватися не менше, як двома єпископами Української Автокефальної Православної Церкви. Одночасно Собор ухвалив: *Українська Православна Церква, як автокефальна, є членом Вселенської Соборної Православної Церкви і лишається в непоруйному братерському єднанні зо всіма Православними Церквами.*

Собор не лише встановив автокефалію, тобто незалежність Української Православної Церкви від Церков інших народів, а і привернув соборноправність в управлінні Церквою, вибраним духовенством і вибраними органами управління, від парафії починаючи і Всеукраїнською Православною Церковною Радою (ВПЦР) кінчаючи.

Свідомі українці зустріли з радістю привернення мирянам права приймати участь в управлінні Церквою і встановлення для Церкви автокефалії. До Києва йшли, немов на прощу, послухати служби Божі у своїй мові, послухати своїх проповідників, почути своє, рідне.

Відродження Української Церкви і встановлення її автокефалії російські єпископи і духовенство, які діяли в Україні, зустріли з ворожістю. Як уже згадувалося, з тридцяти семи єпископів Російської Православної Церкви в Україні лише три були українці. Більшість духовенства була теж російська, прихильна російській імперії і російському православ'ю. Всі вони переконували людей не приєднуватися до автокефалістів.

І все ж, не дивлячись на шалений і добре організований опір російського духовенства, відновлена УАПЦерква швидко зростала. За три роки свого існування вона вже мала: тридцять (30) єпископів, тисячу шістсот п'ятдесят сім (1657) священиків і понад дві тисячі (2000) парафій.

Відродження Церкви відбулося в часи революційної бурі, а за більше як двісті років (точніше, за 235 років) перебування Церкви в складі Церкви Російської люди відвикли від активної участі в житті Церкви, і проголошену соборноправність дехто зрозумів, як революційну радоправність, і дуже часто такий «революційний» елемент, замість співпраці з духовенством, ставав на шлях боротьби проти нього. Не без то-

го, щоб душпастирями УАПЦеркви не були люди випадкові. Такі люди скоро зневірювалися, — бо вони шукали кар'єри, а знайшли терновий вінець. Вони відходили від активного служіння Церкві, а часом переходили на службу до ворога.

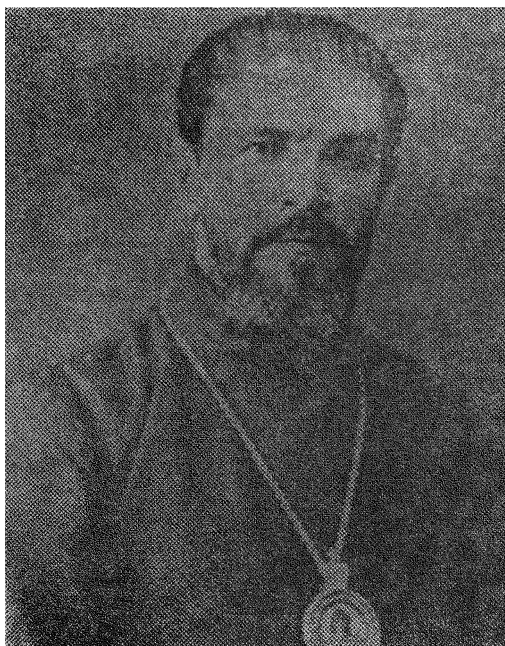
Більшовицька влада, допускаючи діяльність УАПЦеркви, надіялася, що український церковний рух значно підважить основи Російської Церкви і в цей спосіб допоможе владі скоріше розвалити Російську Церкву, а сама УАПЦерква у цій боротьбі виснажитья і розвалиться. Коли ж цього не сталося, а УАПЦерква швидко зростала і міцніла, тоді більшовики через свій орган терору — ДПУ (Державне Політичне Управління) повели наступ на УАПЦеркву. Вони заборонили митрополитові Василеві виїздити з Києва, бо він мав колосальний вплив на українську людність. Коли ж це не припинило розвитку і зросту числом українських парафій, і Українська Автокефальна Православна Церква духовно і організаційно зміцнювалася, — більшовики вирішили розкласти УАПЦеркву через створення інших православних церков, як от: *Жива Церква* або *Обновленська*. Але ці, штучно утворені ДПУ церкви, успіху не мали, бо люди їх не підтримували. В 1924 р. в Україні створено ще одну Церкву, яка називалася *Діяльна Христова Церква*. Ця Церква могла бути заложена не тільки ДПУ, але й «патріотами» з непомірними амбіціями. Організатором ДХЦ був протоієрей Янушевський, а головою її став єп. Володимир Бржосньовський, до яких приєдналися єп. П. Тарнавський і єп. М. Ширяй. Активну діяльність в ДХЦ проявив бувший голова ВПЦРади М. Мороз. Провід ДХЦ намагався звинувачувати митрополита Василя і ВПЦР у контрреволюції (дивись: Додаток).

Існування ДХЦ було короткотривале, бо народ її не підтримав, а для ДПУ вона виявилася невдалим знаряддям. Існував той відламок УАПЦ від 1924 по 1926 рік і самоліквідувався.

Зрозумівши безвиглядність боротьби проти УАПЦеркви ідеологічними засобами і провокаціями, радянська влада через ДПУ в кінці 1926 року перейшла на засоби терору. Парафії УАПЦеркви обкладалися непосильними податками, єпископів і священників та активніших мирян арештовували, мучили в підвалах ДПУ, засилали в Сибір, а часом без суду розстрілювали. Переслідували і Російську Православну Церкву, але особливо жорстокі переслідування були проти

УАПЦеркви, бо її вважали Церквою національно-українською, яка вже через це мусіла бути антиімперською, а в розумінні більшовиків — контрреволюційною.

Будучи послідовними російськими імперіялістами, більшовики не могли дозволити далі кріпнути Українській Церкві, і вони вирішили нищити її власними силами. Для цього ДПУ змусило ВПЦРаду скликати на жовтень 1927 року Собор УАПЦеркви. Перед собором ДПУ поставило категоричну вимогу, — усунути від управління Церквою митрополита Василя Липківського. Собор не мав іншого виходу, як увільнити митрополита Василя від *тягара митрополичого служіння*, хоч ДПУ домагалось засудити Собором митрополита Василя, як *контрреволюціонера і шкідника в УАПЦеркві*. Собор не прийняв формулювання ДПУ. Цим же Собором було обрано митрополитом УАПЦеркви архієпископа *Миколая Борецького*, який в тяжких умовах посиленого терору ДПУ

Митрополит Миколай Борецький

керував Церквою до кінця січня 1930 р., коли ДПУ знову змусило скликати Собор і наказало зібраним *самоліквідуватися*. Митрополита Миколу Борецького заарештували, і тримали його у в'язницях до самої його смерти, яка наступила в Ленінградській психіатричній лікарні 1933 року. Він був митрополитом два і півроку, та два і півроку мучило його ДПУ в харківських і ярославських тюрмах. Точної дати смерти митрополита-мученика ніхто не знає.

Самоліквідація під цівками наганів ДПУ знищила організаційну структуру УАПЦеркви і її провід, а парафії по містах і селах, як ні від кого незалежні церковні громади, продовжували існувати. За розпорощеними парафіями ДПУ було трудніше стежити, ніж за організованою цілістю. ДПУ скоро зрозуміло свою помилку і вже в грудні того ж 1930 року скликало *Надзвичайне зібрання УАПЦеркви*. Ці збори поновили організаційну структуру УАПЦ. Митрополитом УАПЦ було обрано архієпископа *Івана Павловського* з титулом:

Митрополит Іван Павловський

Митрополит Харківський і всієї України. Коли ж столицю України в 1934 р. було перенесено до Києва, то й митрополитові Павловському було наказано переїхати до Києва. В 1936 НКВС (Народний Комісаріят Внутрішніх Справ), який постав на місці ДПУ (Більш знані назви з рос. — ГПУ і НКВД), заарештував митрополита Павловського і вислав до Казахстану. Дальша доля його невідома. За цим послідували в 1936-37 роках поголовні арешти не тільки єпископів і священників, які залишились вірними УАПЦеркві, а й тих, хто раніше її залишив, і навіть тих, хто зрікся свого сану. Всіх їх гноїли по тюрмах, розстрілювали в підвалах без усякого суду чи висилали на північ Росії і на Сибір в концтабори на повільну смерть. УАПЦерква пішла в підпілля.

Під час того страшного терору, який увійшов в історію під назвою *ежовщина*, було розстріляно 30 єпископів, 1200 священників і сотні тисяч вірних УАПЦеркви. В морі сліз і крові комуні-більшовицька Москва знищила організаційні форми УАПЦеркви, але не знищила в українському народі стремління мати свою національну Церкву. У ті роки приблизно така ж доля спіткала і служителів Московської Патріяршої Церкви, як і служителів інших релігійних об'єднань.

Надхненника і організатора УАПЦеркви, митрополита *Василя Липківського*, НКВС заарештував у березні 1938 року і замучив його в своїх катівнях.

ДОЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ПОЛЬЩІ

Після Першої світової війни понад 2.500.000 православних українців і понад 1.000.000 білорусів та коло 25 тисяч росіян опинилися у відновленій Польщі, до якої увійшли: Холмщина, Підляшшя та Західня Волинь, суцільно заселені православними українцями; Білосточчина, Віленщина і Полісся, заселені білорусами і частково українцями. Росіяни не жили суцільними поселеннями, а проживали головно в містах. В більшості це були емігранти з корінної Росії.

Вищезгадані землі входили до складу Київської митрополії, коли вона була в канонічній підлеглості Вселенському патріярхові в Царгороді. В 1686 році Київська митрополія була прилучена до Московської патріярхії, а з нею і ті землі,

які після Першої світової війни увійшли до Польщі. За цим мала б послідувати і незалежність тих земель від Московської патріархії. Але на початку так не сталося, тому що єпископи на цих землях були під зверхністю Московського патріарха Тихона, обраного Російською Православною Церквою по революції 1917 р., а також і тому, що російський православний елемент у Польщі був більш активний, діяв за енергією, ближче стояв до духовного проводу церковного життя в Польщі і мав на той провід поважний вплив. З цих трьох основних причин Православна Церква в Польщі залишилася юридично під зверхністю Московського патріарха. І все ж, не дивлячись на бажання і тиск російської еміграції, єпископи Юрій Ярошевський і Діонісій Валєденський звернулися до Московського патріарха з проханням признати автокефалію для Православної Церкви в Польщі. Патріарх Тихон відмовив у проханні єпископів, але погодився на автономію тієї Церкви та призначив архєєпископа Юрія Ярошевського митрополитом-екзархом (заступником) Православної Церкви в Польщі.

Собор єпископів Православної Церкви в Польщі в складі: митрополита Юрія Ярошевського, архєєп. Діонісія Валєдинського, єп. Пантелеймона і єп. Володимира в 1922 році ухвалив перейти в управлінні Церквою на засадах повної незалежності, тобто проголосив автокефалію де-факто. Митрополитом такої незалежної Церкви було обрано митрополита Юрія Ярошевського, який прихильно ставився до розмосковлення Православної Церкви в Польщі, і за його коротке управління, коло півтора року, розпочато вживання в богослужбах української і білоруської мов.

Російська еміграція протиставилася відриву Православної Церкви в Польщі від Церкви Московської і до розмосковлення богослужень. Фанатик, архимандрит Смарагд Лотишенко, пострілом з револьвера забив митрополита Юрія Ярошевського 8 лютого 1923 року в митрополичому домі. Митрополитом Православної Церкви в Польщі став архєєп. *Діонісій Валєдинський*.

У складі єпископату Православної Церкви в Польщі був лише один єпископ українського походження, Олексій Громадський, тому в ті роки про окрему українську Церкву в Польщі ніхто ще не думав. Робилися заходи до вживання української мови в богослуженнях, в навчанні в церковних шко-

лах, бо до цих заходів прихильно ставився митрополит Діонісій, але про відновлення соборноправности в Церкві тоді не було ще мови: єпископів, священників, членів консисторій не обиралося, а призначалося вищою церковною владою в порозумінні з польськими державними чинниками.

Єпископат Православної Церкви в Польщі, за підтримкою уряду, звернувся до Вселенського Царгородського патріарха надати автокефалію їхній Церкві. Патріарх Григорій VII, признаючи право на автокефальність Православної Церкви в Польщі своїм *Томосом* (декретом) від 13 листопада 1924 року признав незаконність дій колишніх патріархів Царгородського й Московського про передачу Київської митрополії Москві (1686 р.).

Наявність канонічної православної ієрархії та офіційне проголошення Вселенським патріархом незаконности передачі Київської митрополії Москві забезпечувало правне існування Автокефальної Православної Церкви в Польщі. Але формально Українська Церква не була виділена в окрему, автокефальну Церкву з Православної Церкви в Польщі. Проте зростали вимоги життя — українізації Церкви. Ці вимоги привели до того, що 1932 р. висвячено на єпископа Луцького українського патріота, архимандрита Полікарпа Сікорського. Того ж таки року на правлячого єпископа Волинської єпархії було призначено архієп. Олексія Громадського, українця з походження. Під час війни 1940 року висвячено на єпископа Холмського і Підляського Іларіона (професора Івана Огієнка), а дещо пізніше на єпископа Краківсько-Лемківського архимандрита Палладія (Видибиду-Руденка). Тепер на українських західних землях поставлено чотирьох єпископів-українців, що було запорукою повного розмосковлення Української Православної Церкви в Польщі. Так поступово народжувалася Українська Православна Церква в Польщі.

В передвоєнних роках (1936-37) почалося переслідування православних українців в пограничній смугі з Радянським Союзом. Їх стали вважати за елемент політично неблагонадійний і вимагали переходу на католицтво. Хто цього не хотів робити, а не хотіли майже всі православні, тим відбирали пашпорти, без яких не можна було рухатися в пограничній смугі, забороняли виходити ввечері із хат, світити ввечері світло в хатах, відвідувати сусідів.

Проти примусового навернення українців на католицизм в пограничній смузі виступили українські послы до Сейму. Посол Степан Скрипник, нині митрополит УАПЦеркви Владика Мстислав, сказав польським державним достойникам: *Заневажаємо вас, що католицьку метрику можуть нам видати, але душі наші зостануться православними і українськими.*

Наступ на православних українців увесь час тривав і посилювався на Холмщині і Підляшші, від липня до кінця 1938 року. Як польський уряд нищив тоді Православну Церкву, описав у своїй інтерпеляції до Сейму посол Степан Баран (українець-католик) в липні 1939р.:

Остаточний баянс православних церков на Холмщині і Підляшші такий: 1 серпня 1914 року було там усіх православних церков 389, а дня 1 серпня 1938 року — всього 51. Поляки забрали для себе 149 православних церков і перемінили їх на римо-католицькі костьоли, а 189 православних церков зовсім збурили, або просто спалили. Бурення церков (в літі 1938 року) відбувалося пляново і систематично, при помочі спроваджених польських робітників та під доглядом і охороною польської державної поліції. Діялося це при розпучливому плачі і голосних лементях місцевої православної людности... При цьому, нищили не раз старий цвинтар коло церкви та церковну огорожу, зрізували дерева і всю площу зрівнювали з землею та засівали травною, щоб по церкві не залишилося ніякого сліду. Бували випадки, що робітники приїздили не тільки з поліцією, а й поліційними псами, щоб відганяти православних селян і селянок від церкви. При нищенні церков не щаджено і тлінних останків православних, що їх викидувано з могил з найбільшою наругою... У божевільному буренні поляками православних святинь на Холмщині не було стриму. В одному тільки 1938 році збурено або спалено 115 православних церков. Православним не дозволено ставити ні каплиць, ні молитовних домів, замість забраних, замкнених, або знищених. Під охороною поліції такі нові будівлі негайно бурено, а на тих, що займалися будовою їх, як теж і православних священників, які відважувалися в них правити, накладали грошові кари, або їх арештовано.

Цю інтерпеляцію гаряче підтримали інші українські послы і сенаторы.

Митрополит греко-католицької Церкви в Галичині Андрей (Шептицький) випустив своє посланіє, яке поліція не-

гайно конфіскувала. В тому посланні митрополит Андрей писав: ... події на Холмищині нищать в душах православних, нез'єднаних наших братів, саму гадку про можливість з'єднання, представляють Вселенську Церкву (тобто Католицьку) ворожою і небезпечною для православного народу. В очах кількамільйонного населення Польщі Апостольська Столиця представляється співвинною діла знищення.

Дійсно, Рим знав про нищення православних церков і того знищення не намагався припинити. Католицька акція в Польщі по руйнуванню церков не встигла поруйнувати всіх православних святинь, як Польша впала під ударами німецької армії восени 1939 року. Для Української Православної Церкви, не лише в Польщі, але в усій Україні, розпочався новий період її існування і розвитку.

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ЦЕРКВИ В 1942 РОЦІ

Як тільки під натиском німецької армії в 1941 році відійшла радянська влада, то люди зразу приступили до організації парафій. Люди реставрували храми, і в цій роботі активну участь приймала молодь, яку комуно-більшовики так і не змогли виховати на безбожників. Приносили до церкви церковні речі, які роками були закопані в землі: чаші, диски, антимінси, ікони, хрести, хоругви і ризи. Найбільшою проблемою у відродженні УАПЦеркви була нестача священиків, бо лише одиниці залишилися живими після розгрому Церкви. Нестачею священиків для УАПЦеркви користувалися священики Московської патріархії, яких дещо більше залишилося в живих, і вони очолювали новостворені парафії. Проте, людність хотіла мати священиків, які б служили живою українською мовою. Цьому прагненню православних українців на східних землях прийшла з допомогою українська ієрархія з Православної Церкви бувшої Польщі.

Митрополит тієї Церкви Діонісій призначив Адміністратором Православної Церкви на звільнених від радянської влади українських землях архієпископа Полікарпа Сікорського і дав йому та архієпископові Олександрові Іноземцеву своє благословення висвятити єпископів для Української Автокефальної Православної Церкви. В місті Пінську ці архієпис-

Митрополит Діонісій і Митрополит Полікарп

копи рукоположили 9 лютого 1942 р. архимандрита *Ніканора* (Абрамович) на єпископа Чигиринського, а наступного дня архимандрита *Ігоря* (Губа) на єпископа Уманського.

Архиєпископ Олександр був висвячений 1932 року митрополитом Юрієм і архиєп. Діонісієм; архиєпископ Полікарп був висвячений 1932 року митрополитом Діонісієм, архиєпископами Феодосієм і Олексієм і єпископами Симоном і Савою. Отже, українським ієрархам, висвяченим тепер руками архиєпископів Полікарпа і Олександра, не можна було закинути *неканонічності* і *безблагодатності*. Це міг хтось робити із злої волі і причин більш політичного, ніж релігійного характеру.

Тому українське громадянство було глибоко вдячне митрополитові Діонісієві і архиєп. Олександрові, росіянам по походженню і вихованню, які не наслідували сумної пам'яті митр. Михаїла Єрмакова та інших російських єпископів, а стали добродіями для Української Православної Церкви.

Після хіротонії єпископів Ніканора і Ігоря відбувся собор єпископів УАПЦеркви, на якому було ухвалено: приймати в свою юрисдикцію духовенство і вірних УАПЦеркви, яку

очолював в 1921 році митрополит Василь Липківський. Собор єпископів призначив Владику Ніканора і Владику Ігоря заступниками Адміністратора УАПЦеркви з місцем осідку в Києві. Через транспортні труднощі воєнного часу єпископи Ніканор і Ігор прибули до Києва лише 13 березня 1942 року. Їх радісно вітав український Київ. 15 березня обидва владика, в сослужінні з духовенством, відправили службу Божу в Андріївському соборі. До єпископів невпинно зверталися люди з парафій, щоб висвятити їм священників. Про це писав Владика Ніканор у листі до проф. Власовського: *По прибутті єпископів до Києва двері архиєрейського дому не зачинялися від безперестанних делегацій від парафій, що вперто чекали на приїзд українських єпископів, які б висвятили для них українських священників. Все те вимагало священників негайно і не хотіло вертатися додому без священників. Говорили делегаги: «Діти наші нехрещені, подружжя невінчані, батьки непоховані, у святій сповіді по 20 літ не бували. Паска наближається, — невже несвячену їстиме народ?» І перед єпископами стала потреба, щоб найскоріше дати людям духовну вітху, якої вони були позбавлені кілька десятиліть...*

Це непосильне для двох єпископів завдання довелося розв'язати в той спосіб, що на одній Літургії було висвячувано по декілька священників, хоч прийнято висвячувати за одну Літургію лише одного священника та одного диякона. Але висвяту декількох священників за одну Літургію практикувала, в час наглої потреби, і Московська патріархія. На протязі трьох місяців перебування єпископів Ніканора й Ігоря на українських землях було висвячено 122 священники. Священників посилялося зразу як місіонерів, що мали своїм завданням не тільки обслуговувати доручені їм парафії, але й організувати церковне життя в околицях. В міру розвитку церковного життя, терен ділено на церковні райони і призначувано благочинних, що мали наглядати за правильним переведенням в життя заходів церковної влади.

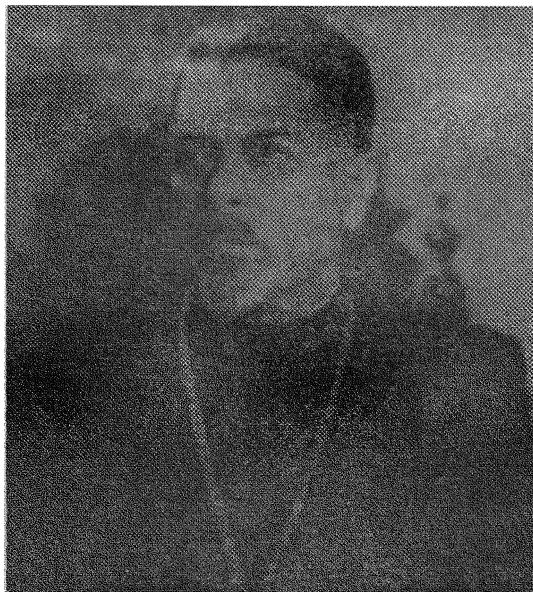
З прибуттям до Києва ще в кінці 1941 р. єпископа Львівського, Пантелеймона (Рудика), делегованого собором єпископів — автономістів Московської юрисдикції, — в Києві було створено декілька десятків парафій, і коли прибули до Києва українські єпископи, то це затривожило єп. Пантелеймона. Вже в березні він випустив відозву до своїх вірних, повідомляючи, що *приїхало до вас, до Києва, двох єпископів,*

Ніканор та Ігор, котрих прислав Луцький єпископ Полікарп, не маючи на те жодного права канонічного... А далі, сказавши, що ці єпископи увійшли в молитовне єднання із священиками ієрархічної висвяти митроп. Липківського, єп. Пантелеймон наказав церквам та парафіям згаданих самосвятських (!?) єпископів не приймати... Вони підлягають відлученню від Православної Церкви та позбавленню сану.

Німецький Райхскомісаріят розумів, що УАПЦерква буде підсилювати національну свідомість українців і їхнє прагнення до відновлення незалежності України. У політичні розрахунки німців незалежність України не входила, — вони плянували половину українців знищити фізично, а другу половину перетворити на рабів. Тому не було в їх інтересі допомагати Українській Автокефальній Православній Церкві, їм було вигідніше підтримувати автономістів, які не поділяли змагань свідомих українців.

Владика Ніканор та Ігор мали доручення від адміністратора УАПЦеркви архiep. Полікарпа підшукати кандидатів на єпископські кафедри і висвятити їх у порозумінні з Адміністратором. Від 9 до 17 травня 1942 року було висвячено в єпископи УАПЦеркви шість осіб: Фотій (Тимошук), Мануїл (Тарнавський), Михаїл (Хороший), Мстислав (Скрипник), Сильвестр (Гаєвський) і Григорій (Огійчук). Це була раптова висвята, навіть без порозуміння з Владикою Полікарпом. Сталося це тому, що Владика Ніканор та Ігор були потаємно поінформовані, що німецька влада має намір заборонити дальшу висвяту єпископів для УАПЦеркви. Дійсно, 26 травня Владика Полікарп одержав розпорядження райхскомісара України, аби висвячення єпископів не відбувалося без попереднього узгодження з урядом Райхскомісаріату України. Беручи під увагу політику німців у відношенні до України, можна було припустити наперед, що патріотів-українців Райхскомісаріят до висвяти не допустить, що і підтвердили дальші події. Після висвяти ще чотирьох єпископів: Генадія (Шиприкевич), Володимира (Малець), Платона (Артемюк) і Вячеслава (Лісицький), німці заборонили висвяти єпископів.

Заходами єп. Мстислава дійшло до приєднання до УАПЦ незнищеного радянським терором митрополита Феофіла (Булдовського). На нараді в Харкові, місті осідку митр. Феофіла (27 липня 1942) схвалено: *Визнати, що парафії, підпорядковані Високопреосвященнішому Владиці Феофілу на терені*

Влаиоки мстислав після хіротонії. Внизу Св. Андріївський Собор в Києві, де відбулась хіротонія Владики Мстислава 14 травня 1942 року.

Харківської, Полтавської, Сумської і Курської областей, становлять складову частину Української Автокефальної Православної Церкви на чолі з Адміністратором архієпископом Полікарпом.

Швидкий зріст парафій УАПЦеркви і релігійна праця єпископів непокоїли німецьку адміністрацію в Україні. Та адміністрація вимагала від митр. Полікарпа забрати з Києва Владика Ніканора, а Владика Мстислава перевести в Ростов-на-Дону, до Сталіно в Донбасі (тепер Донецьк) або у Ворошиловград (Луганськ), пишучи в листі до митроп. Полікарпа 24 серпня 1942 року, що *єп. Мстислав не може бути на території з більшістю українського населення. Але тієї вимоги Владика Полікарп не виконав. Ці єпископи були йому потрібні в Києві, бо велася підготовка до поєднання Автономної Церкви в Україні з УАПЦерквою. Очолював Автономну Церкву митрополит Олексій (Громадський), який не відійшов від Московської патріархії. Свого часу він поборював УАПЦеркву, але пізніше погодився на переговори про об'єд-*

Архієпископ Волинський Олексій (Громадський), пізніше Митрополит Автономної Православної Церкви в Україні (1941 — 1943), забитий невідомими злочинцями.

нання з УАПЦерквою. Для таких переговорів митр. Полікарп від себе призначив Владику Ніканора і Владику Мстислава. Переговори відбулися в Почаївській Лаврі 8 жовтня 1942 року і закінчилися підписанням Акту Поєднання.

Німецька влада той Акт не визнала. Це було на руку єпископам-автономістам, які були вороже наставлені до УАПЦ, і вони стали вимагати від свого митрополита зняти свій підпис з Акту Поєднання. Тож митр. Олексій став називати Акт лише проектом поєднання. Німецька влада заявила, що до кінця війни вона не дозволить скликати собор єпископів. Так поєднання і не відбулося.

Митрополит Полікарп

Окупаційна німецька влада, обурена Актом Поєднання, стала шукати за ініціаторами того Акту і прийшла до виснов-

ку, що це була робота єп. Мстислава, який виявив непослух, не виїхавши до Донбасу чи Ростова-на-Дону. Владика Мстислава викликали до м. Рівного, де його заарештували та відвезли до м. Чернігова, а пізніше до м. Прилук, де єп. Мстислав пробув на засланні більше чотирьох місяців, щоденно мелядуючись в Гестапо, яке заборонило йому священнослуження. Заходи митр. Полікарпа перед німцями звільнити єп. Мстислава не мали успіху.

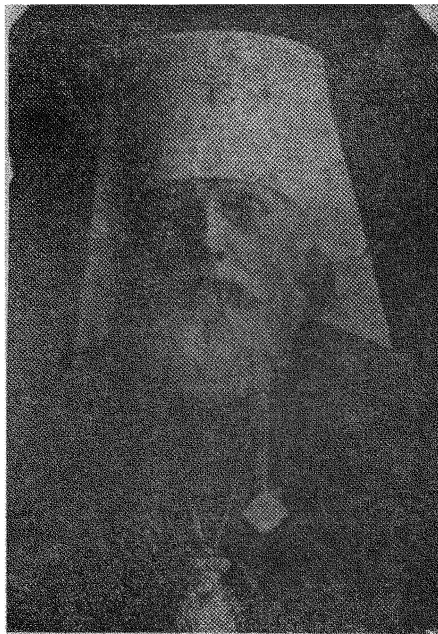
Митрополит Феофіл Булдовський

7 травня 1943 року митроп. Олексій Громадський був помилково забитий під час його подорожі з Кременця до Дубна. Він їхав у машині гебітскомісара, і українські повстанці ту машину обстріляли, не знаючи, що в ній їхав митрополит Олексій.

В 1942-43 роках німецька армія потерпіла великі поразки і безупинно відступала під натиском радянських військ.

Рятуючись від радянського терору, єпископи УАПЦеркви і сотні тисяч вірних подалися на Захід. Одночасно посилювався і німецький терор. За дію повстанців німці звинувачували провід УАПЦеркви, священників і визначних вірних. Сотні церков були спалені німцями, іноді разом із загнаними туди священниками і вірними.

Найважливішою подією в УАПЦеркві під час Другої світової війни вважається здобуття *національного єпископату*: висвята єпископа Іларіона (Огієнка) була довершена митроп. Діонісієм, архиеп. Саватієм з Праги і єпископом Тимофієм; висвята єпископа Палладія (Видибиду-Руденка) довершена митр. Діонісієм, архиеп. Іларіоном і єпископом Тимофієм; висвята єпископів Ніканора і Ігоря була довершена з благословення митроп. Діонісія архиепископами Олександром і Полікарпом та єписк. Юрієм. Це були священні акти єпископської хіротонії, які дали УАПЦеркві єпископів канонічних, що ствердили перемство в ній Божественної ієрархії.

Митрополит Юрій (Ярошевський)

У. А. П. ЦЕРКВА В ТАБОРАХ НІМЕЧЧИНИ

8 травня 1945 року закінчилася Друга світова війна. Сотні тисяч православних українців були розкидані по розгромленій Німеччині. Радянські репатріяційні місії полювали за ними, і їм у цьому старанно допомагали альянти, наслідком чого більша частина примусових робітників і військовополонених проти своєї волі була змуслена вернутися до СРСР. Все ж, декілька десятків тисяч православних українців зуміли уникнути примусової репатріації. Їх військова альянтська влада розмістила по бувших військових касарнях Німеччини. В таборах *Переміщених осіб* (ДП) православні українці, часто без священників, почали пристосовувати окремі бараки для богослужень. В більшості таборів вони випозичали свої тимчасові церкви своїм братам греко-католикам. Через транспортні труднощі лише весною 1946 року вдалося митрополитові Полікарпові скликати Собор єпископів в Еслінгені, Німеччина. Собор розподілив зони між єпископами, і від цього часу церковне життя православних українців швидко розвивалося. В більших таборах регулярно відправлялися служби Божі.

Року 1947 виник розкол в УАПЦеркві, відомий як *Ашаффенбурзький*. Незначна група православних українців намагалася від єпископату УАПЦеркви перейти в управління Церквою на засадах канонів Церкви 1921 року. Собор єпископів таку вимогу відхилив. Група соборноправників, очолена архиеп. Григорієм Огійчуком, звернулася до митрополита Івана Теодоровича, який очолив УПЦеркву в США, аби він узяв їх під свою духовну опіку, як єпископ свячень 1921 року. Митрополит Іван це прохання відхилив, вважаючи, що акція соборноправників *окрім болючого чергового розлому, нічого іншого не приносить*. Заходи єпископату не дпустити до розлому були безуспішні, тому й до сьогодні на еміграції Церква поділена на УАПЦеркву і УАПЦеркву (Соборноправну). Остання охоплює незначну кількість православних українців.

Не дивлячись на тяжкі умови життя в таборах ДП, єпископат УАПЦеркви спромігся видати ряд богослужбових книг, організувати Богословський Науковий Інститут, шестимісячні курси для підготовки священників, а пізніше було засновано Богословсько-Педагогічну Академію. Заходами єписко-

пату було видано для УАПЦеркви ряд книжок, необхідних для служб і треб та підготовлено священників, які з посвятою служили Богові і людям.

Майже чотири роки тяглося таборове життя в Німеччині, аж доки демократичні держави не знайшли місце і засоби для розселення переміщених осіб. В 1948 році почалося їх розселювання по країнах: Англія, США, Канада, Австралія, Бразилія, Аргентина, Бельгія і Франція. Велика кількість православних українців виїхала до Англії і в меншій кількості до Бельгії і Франції, а пізніше почалося масове переселення до США, Канади й Австралії. До Бразилії, Аргентини та інших країн Південної Америки православних поїхало мало.

У. А. П. ЦЕРКВА В ЕВРОПІ ПІСЛЯ РОЗСЕЛЕННЯ

В Європі залишилися люди старі віком, слабші здоров'ям, або з власних міркувань. Залишився в Європі митрополит Полікарп і архієпископ Ніканор. Таким чином духовний провід УАПЦеркви залишився в Європі. Інші єпископи виїхали: Мстислав, Михаїл і Іларіон до Канади; Ігор, Володимир і Генадій до США.

Залишені ДПісти вже не жили в таборах, а включилися в економічне і соціальне життя в країнах їхнього поселення. Там вони заклали парафії, і почалося нормальне церковне життя православних українців.

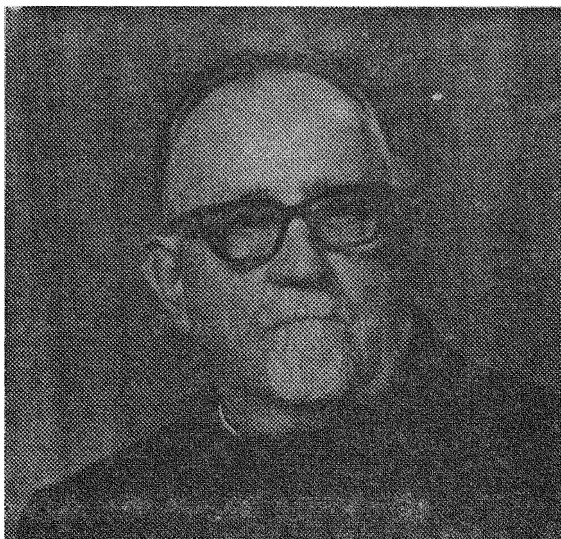
В самій Німеччині УАПЦерква має сім парафій і декілька міцних церковних осередків з власними храмами. В Англії, де найбільше православних українців, є п'ятнадцять парафій. Церковне життя добре впорядковане. Церковне управління УАПЦ в Англії видає необхідні для богослужень підручники. Частина православних українців в Англії заклала декілька парафій УАПЦ (Соборноправної).

Від 1983 року УАПЦерква на еміграції поділена на чотири єпархії: Європейську, Англійську, Австралійсько-Новозеландську і Південноамериканську.

У. А. П. ЦЕРКВА В АВСТРАЛІЇ І НОВІЙ ЗЕЛЯНДІЇ

УАПЦерква в Австралії і Н. Зеландії розпочала своє життя лише з приїздом українців після Другої світової війни. Починала вона своє життя «з нічого», а тому й залишилася складовою частиною УАПЦеркви на еміграції, як одна з її епархій. Лише 1948-го року почали прибувати православні українці до Австралії і Н. Зеландії. Їм не було куди «вливатися», бож не було жодної парафії УАПЦеркви. Все треба було починати з початків. Перший православний священник, о. протоіерей Ананій Теодорович прибув до Австралії, як контрактний робітник. Митрополит Полікарп доручив йому організацію церковного життя в Австралії і Н. Зеландії.

Працюючи фабричним робітником в столиці Австралії, Канберрі, о. Ананій Теодорович організував там парафію св. Миколая і у випозиченій залі 26 вересня 1948 року відправив св. Літургію. Це була перша Літургія, відправлена в українській мові в Австралії. Митрополит Полікарп призначив о. А. Теодоровича Духовним адміністратором епархії в Австралії. Пізніше о. Ананій був піднесений до сану протопресвітера.

Протопресвітер Ананій Теодорович

Коли згодом стали прибувати до Австралії священники, о. А. Теодорович відсилав їх до столиць стейтів з дорученням організувати там парафії. Поступово були закладені парафії в Сіднеї, Мельборні, Аделаїді, Перті і Брізбені та промисловому місті Ньюкастелі. Значно пізніше організували парафії в Джілонзі, Водонзі та на острові Тасманія в Ланцестоні.

До Австралії приїхав єпископ Сильвестр Гаєвський. Приїзд його був дещо незвичайний. Він приїхав до Австралії, як утриманець своєї дочки, але перед від'їздом він склав на руки митрополита Полікарпа заяву, що він виходить із складу Собору Єпископів УАПЦеркви, та одночасно освідчив, що в Австралії духовно-культурне життя православних українців очолюватиме Незалежне Єпископство під проводом єпископа Сильвестра. Наслідком цього було те, що єп. Сильвестра було завішено у виконуванні єпископських чинностей, а в березні 1950 року його було переведено в стан спочинку.

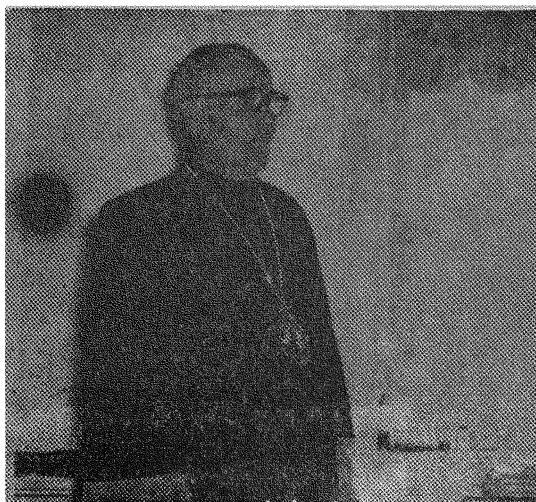
Архиєпископ Сильвестр

Владика Сильвестр не визнав наведеної вище постанови і, тримаючись засади своєї незалежності, розпочав церковну діяльність в Австралії. Таким чином в Австралії наступив двоподіл в УАПЦеркві, що його після багатьох змін свого наставлення еп. Сильвестр закріпив, перевівши частину парафій до Української Греко-Православної Церкви в Канаді (5 парафій з чотирма священиками).

Деякий час в Австралії був навіть триподіл, бо частина вірних підтримувала ашаффенбурзький відлам, який проголосив УАПЦеркву (Соборноправну). Але з часом той відлам в Австралії самоликвідувався.

22 жовтня 1953 року упокоївся митрополит Полікарп. Собор Церкви обрав митрополитом УАПЦ архiep. Ніканора, який залишився єдиним єпископом УАПЦеркви в Європі. На той час еп. Сильвестр знову повернувся до УАПЦеркви, та було висвячено для єпархії в Австралії архiepіскопа Івана Данилюка (в Парижі 7 вересня 1953 р.). Але він діяв в Австралійській єпархії лише до 7 листопада 1953 р., тобто, рівно два місяці, як несподівана смерть обірвала його діяльність. Собор єпархії в грудні 1953 р. обрав еп. Сильвестра правлячим єпископом та підніс його до архiepіскопської гідності.

Соборноправна група священиків у складі чотирьох осіб обрала протоіерея Дмитра Буртана на єпископа і вислала йо-

Архiepіскоп Донат

го на єпископські свячення до архієп. Григорія, голови УАПЦ (Соборноправної). Повернувшись до Австралії, єп. Донат (Буртан) зустрівся з труднощами у взаєминах з духовенством УАПЦеркви, яке піддало під сумнів його єпископські свячення через участь в хіротонії єп. Миколи Урбановича. Архієпископ Сильвестр визнав канонічність хіротонії єп. Доната і через короткий час об'єднався з ним, щоб ліквідувати двоподіл серед православних українців. Значна більшість духовенства не поділяла думки архієп. Сильвестра і вийшла з-під його зверхності. Щоб залагодити ту справу, митрополит Ніканор погодився на поділ Австралійсько-Новозеляндської єпархії на дві: Митрополичу єпархію під його зверхністю та Об'єднану єпархію під зверхністю архієп. Сильвестра й єп. Доната.

У листопаді 1958 р. в США було висвячено в єпископи протоієрея Віктора Соловія, який прийняв чернечий постриг з ім'ям Варлаама. Повернувшись до Австралії, єп. Варлаам

Архієпископ Варлаам

приклав багато праці для привернення єдності серед православних українців. 12 липня 1965 р. він і єп. Донат, єпископське свячення якого було поновно довершено в Перті, ухвалили об'єднати дві єпархії в одну єпархію УАПЦеркви в Австралії і Новій Зеландії. Але цьому архипастирському рішенню спротивилися знову 3 священики і група мирян. Вони запросили перебуваючого в той час на спочинку 88-річного архиеп. Сильвестра очолити їхню «незалежну» архієпископію. Архиеп. Сильвестр очолив і намагався перевести її у склад Української Греко-Православної Церкви (УГПЦ) в Канаді, але там вагалися прийняти ту архієпископію без відпускнуї грамоти митрополита Ніканора. Коли ж митр. Ніканор упокоївся, 21 березня 1969 р., тоді у вересні того ж року Консисторія УГПЦеркви в Канаді прийняла архієпископію Владика Сильвестра у склад своєї Церкви на правах однієї з їхніх єпархій. Статут УГПЦеркви не дає їй права діяти поза границями Канади, а тому ту єпархію зареєстровано в Австралійському уряді, як окрему Церкву, назвавши її Українською Православною Церквою (Автокефальною), в скороченні — УПЦ (А). Консисторія УГПЦеркви в Канаді зобов'язала собор єпископів очолити духовний провід над УПЦ (А).

В 1966 році, 31 січня упокоївся архієпископ Варлаам. Правлячим єпископом єпархії УАПЦ в Австралії і Н. Зеландії обрали єп. Доната. Після цього ще дві парафії УАПЦеркви перейшли до УПЦ (А).

По упокоєнню митр. Ніканора Собор УАПЦеркви обрав своїм митрополитом архиеп. Мстислава, який був у складі єпископату Української Православної Церкви в США (УПЦ в США). Скоро по тому упокоївся і митрополит Іван, і Собор УПЦеркви в США обрав митрополитом архиеп. Мстислава, який від 1971 року керує двома митрополіями.

15 березня 1970 року упокоївся архиеп. Донат, і від того часу Австралійсько-Новозеландська єпархія УАПЦеркви існує у складі одинадцяти парафій при дев'яти священиках. В 1972 році Собор єпархії в Австралії і Н. Зеландії обрав своїм правлячим єпископом митроп. Мстислава, який кожних три роки візитує парафії і проводить єпархіяльні собори. Лише в 1975 році він доручив ці обов'язки архиеп. Константинові. Від травня 1983 року митрополит Мстислав призначив єп. Володимира Дідовича Духовним опікуном Австралійсько-Новозеландської єпархії, а від червня 1985 р. правлячим єпископом цієї єпархії.

У. А. П. ЦЕРКВА В ПІВДЕННІЙ АМЕРИЦІ

До Аргентини, Бразилії і Парагваю прибули українці на поселення ще з початком цього століття. Серед них переважали греко-католики, а православних було дуже мало. По закінченню Другої світової війни до тих країн прибуло більше православних, які почасти вливалися у вже існуючі православні парафії, а одночасно закладали й нові парафії. Митрополит Мстислав, як голова УАПЦеркви, намагався забезпечити епархію УАПЦеркви в Південній Америці єпископським проводом. Було висвячено на єпископа ігумена Іова Скакальського, який керував епархією понад два роки — до несподіваної смерті. Його наступником поставлено еп. Володимира, але він також упокоївся через декілька місяців управління. Сьогодні Південно-Американська епархія не має єпископа.

УКРАЇНЬСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В ПІВНІЧНІЙ АМЕРИЦІ

Багато українців, особливо з Галичини, де дошкульно відчувалося малоземелля, виїхало до Північної Америки: США і Канади. Відірвані від рідного краю, вони не мали душпастирського обслуговування. Але люди міцно трималися своїх звичаїв, тому для молитов гуртувалися у чужих, а потім у своїх громадах, часто не маючи своїх душпастирів. Але вже в 1916 р. в Чикаго було засновано православну парафію св. Володимира, яка пізніше стала кафедральною. Такі церковні громади (парафії) почали поставати і по інших місцях осідку українців в США і Канаді. Коли вістка про відродження Української Православної Церкви і проголошення її автокефалії дійшла до США, то після зносин Консistorії УПЦеркви в США з Києвом, Всеукраїнською Православною Церковною Радою і митроп. Василем Липківським, до США було вислано в 1924 році архієпископа Івана Теодоровича, висвята якого була 26 жовтня 1921 року в Києві. Він обняв духовний провід УПЦеркви в США, а одночасно на прохання Консistorії Української Греко-Православної Церкви в Канаді, опікувався і їхньою Церквою. Присутність свого єпископа

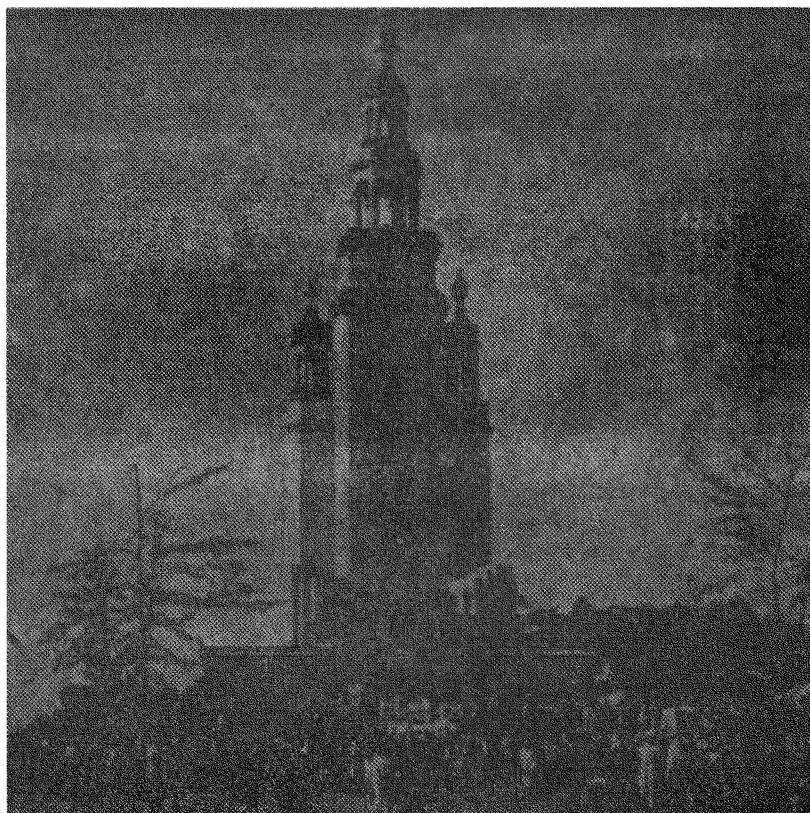
Митрополит Іван Теодорович

благотворно вплинула на розвиток українських Церков в США і Канаді. В останній час багато греко-католиків повернулося до своєї прадідівської віри і вони влилися в православні парафії.

Однак, Церкви в США і Канаді не були самовистачальними і самостійними (автокефальними), маючи на дві митрополії лише одного архієпископа. Церквою може бути така церковна одиниця, яка є очолена не менше, як трьома єпископами. Це означає, що коли один з єпископів умре, чи вибуде із даної Церкви, то два інші можуть висвятити третього єпископа, і в цей спосіб канонічна переємственність буде збережена.

Непевність становища Української Православної Церкви в США і Канаді залишалася аж до часу, коли туди прибули єпископи УАПЦеркви з України, після Другої світової війни. Тоді ж парафії тих Церков зміцнилися і зросли чисельністю своїх членів за рахунок прибулих українців з Європи, і тепер там існують дві міцні митрополії — в США і Канаді.

Завдяки організаційним здібностям Владики Мстислава, який спершу був правлячим єпископом в Канаді, але з того становища зрезигнував у червні 1950 року та прийняв запрошення до служіння в УПЦеркві в США, Церква значно зміцніла. Вона зросла числом парафій і вірних у них, упорядкуванням церковного життя і фінансово. Найбільшим досягненням УПЦеркви в США є її посілість в Баунд Бруку, штаті Нью-Джерсі. Там побудовано величний храм, як пам'ятник жертвам штучного голоду в Україні в 1932-33 роках; коло

Центр Української Православної Церкви і культури та Пантеон визначних українців — Баунд Брук, США.

нього є цвинтар, де поховано біля трьох тисяч українців різних віровизнань, закладено Духовну Семінарію, побудовано Дім Української Культури, створено релігійний й історичний музеї, закладено бібліотеку, придбано дві друкарні, які видали ряд книг з історії Церкви, Служебники, Требники, ноти і ряд книг на світські теми. Цей осередок справедливо вважається серед православних українців Центром Українського Православ'я на еміграції. УПЦ в США має 97 парафій.

Українська Греко-Православна Церква в Канаді (УГПЦ) теж добре організована. Вона має свій Собор Єпископів, ко-

Митрополит Іларіон

легію св. Андрія Первозванного, яка по змістові є Духовною Семінарією, видає друком необхідні для богослуження і треб книги і молитовники.

Велику роль в піднесенню духовної освіти для УГПЦеркви в Канаді відіграв Митрополит Іларіон (проф. Огієнко), науковець світової слави, автор ряду публікацій до історії Української Православної Церкви; він також переклав Біблію на українську мову.

УГПЦерква в Канаді має 92 парафії.

Сьогодні три українські православні митрополії у вільному світі надійно зберігають дар Божий — Собори своїх Єпископів, які забезпечують Українській Православній Церкві переємственність божественної ієрархії. Тож коли впаде тюрма народів, що зветься СРСР, тоді на рідних землях України восстане з гробу Свята Українська Автокефальна Православна Церква, котру очолить свій Собор Єпископів, який прибуде з екзилу. Тоді воздвигнуться православні святині, і помоляться на волі невольничі діти.

ДОДАТОК

Промова Академіка Агафангела Кримського на Соборі УАПЦеркви — 20-го жовтня 1921 року.

Академік Кримський розповів про свою участь у роботі Перекладової Комісії ВПЦРади і Перекладової Комісії при екзархові Московського патріярха. На його думку, Перекладова Комісія при Московському екзархові існує для людського ока, бо вона не тільки що не переклала на українську мову нічого, а навіть не виробила основних засад, за якими має працювати. Перекладова Комісія екзарха, як і всі заповнення про богослуження українською мовою, мають на меті приспати національно-релігійну свідомість українського народу — мовляв: перешумує, перегорить і втихне; ті, що тепер гаряче беруться до церковної справи, охолонуть і все піде по-старому. Через те, на думку академіка Кримського, не можна довіряти російському єпископатові, не допустити приспати свідомість віруючих українців, а використати масовий, всенародний рух за Українську Церкву, бо коли пропустити цей момент, то історія того не простить.

Академік Кримський попередив, що він не богослов, але віруюча людина, обізнана з історією Церкви. Знає, що є в Церкви догмати, як непорушні істини, основи віри, ухвалені на *Вселенських Соборах*. А є правила отців Церкви, канони, ухвалені різними Соборами, які (канони) складають люди для унормування церковного життя, в інтересах Церкви, і відповідали потребам того часу. На Соборах канони змінювалися, замінювалися новими, відповідно до часу й потреб. Біда наша в тому, що Вселенські Собори вже більше тисячі років не збираються, а багато є таких канонів, які давно себе пережили і їх ніхто не виконує, та й неможливо їх виконувати. Навпаки, життя і умови виробили інші церковні норми, які хоч і ніким не узаконені, але існують поруч з узаконеними і суперечними нормам життя. Отже, говорити тепер про непорушність канонів, це хоронити Церкву в домовину.

Академік Кримський порівнює канони з одіжжю людини: людина живе, росте, потрібно міняти їй одіж. Для немовлятка потрібна маленька сорочечка, а спробуйте ту сорочку натягти на дорослого хлопця чи дівчину... Церковні канони вироблені на світанку життя Церкви, коли вона була в стані немов-

лятка чи дитини. Та одіж не годиться в наш час. Отже, обов'язок Собору, знайти Церкві такі канони, які б відповідали потребам часу, потребам нашого народу в його теперішнім стані і забезпечили б життєздатність Церкви. Зауважуючи, що не можна все в старих канонах відкидати чи замінити цим Собором по-своєму і ламати те, що є чинне для всієї Православної Церкви.

Академік Кримський звертає увагу Собору на надзвичайні умовини, в яких Українська Церква опинилася. Коли Христос ставив питання: чи субота для людини, чи людина для суботи, то так само можна запитати у тих, хто обстоює неприпустимість соборної висвяти на підставі приписів канонів: чи канони створені для того, щоб Церква Христова жила, чи для її смерти? Отже, не може через канони вмерти Українська Православна Церква. Коли горить, палає в пожежі хата, то хіба хтось дбає про те, щоб не побити шибок, не виламати рамок та дверей, рятуючи з хати майно? Ясно, що насамперед дбають про людей і добро людське, а не за шиби. Отже, наша рідна хата палає в пожежі. Вогонь безбожництва й атеїзму охопив нашу хату. Треба рятувати наші національні скарби, нашу віру, нашу Церкву. І коли для того треба переступити через канони, як б'ють шиби в час пожежі, то це треба зробити, зважаючи на надзвичайний історичний момент, коли перед нашим народом поставлено питання: бути чи не бути.

(І. Власовський. «Нарис Історії УПЦеркви». США, Баунд-Брук — Нью Йорк. 1961 р. Видання УПЦ в США. Том 4.)

Виписано з книги В. Потієнка. «Відновлення ієрархії УАПЦ». Новий Ульм, Німеччина. 1971 р. Стор. 33-34.

Розбивацька «Діяльна Христова Церква».

Надії ДПУ на розпад УАПЦеркви під тиском Російської Православної Церкви не здійснилися. Українська Автокефальна Православна Церква зростала і міцніла. В 1924 році УАПЦерква мала 1080 парафій, 30 єпископів, понад 1.000 священників, сотні дияконів. ДПУ вирішило розкласти УАПЦ зсередини, її власними силами. Для цього воно (ДПУ) знай-

шло малостійкий елемент серед духовенства УАПЦеркви і створило т. зв. Братство під назвою «Діяльна Христова Церква». Організатором того Братства «ДХЦ» був секретар ВПЦРади прот. Янушевський від травня 1924-го року. До управи тієї «ДХЦ» увійшли бувший перший голова президії ВПЦРади М. Мороз, еп. Бржосньовський і еп. Тарнавський. Ці «діяльники» кричали, що становище УАПЦеркви катастрофальне, що вона ніколи не буде зареєстрована Радвладою

Руїна Св. Успенського Собору Києвсько-Печерської Лаври; побудований 1073 року, зруйнований заложеними більшовиками мінами в 1941 році.

і що єдиний спосіб спасти Церкву — це приєднатися до ДХЦ, владою вже зареєстрованою. Церковний суд 11 лютого 1925 року постановив: виключити єп. Бржосньовського, єп. Тарнавського та прот. Янушевського із складу духовенства УАПЦеркви. Але це не допомогло і ДХЦ далі продовжувала вести розкладову роботу в УАПЦеркві. Вона випустила нову відозву повну неправди, наклепів та політичних доносів на діячів УАПЦ, а найбільше на о. митрополита Василя.

Тому що ДХЦ не мала успіху в розкладанні УАПЦеркви, ДПУ її більш не потребувало і не підтримувало, і вона мусіла самоліквідуватися в грудні 1926 р., проіснувавши всього лише півтора року. Але й за цей короткий час ДХЦ наробила багато шкоди для УАПЦ, а зокрема митрополита В. Липківського. Його звинувачували в нельояльності до Рад. влади і в зв'язках з контрреволюцією. Хоч таке звинувачення було безпідставне, але ДПУ підстав не шукало, йому було досить доносу, щоб розпочати переслідування провідних осіб УАПЦ, а в першу чергу митрополита Василя, якому спершу заборонили виїзд із Києва, а в 1927 році потребували аби Церковний Собор усунув його від проводу Церкви. Собор, під тиском ДПУ, звільнив митрополита Василя Липківського від тягара митрополичого служіння і обрав митрополитом УАПЦеркви архиеп. Миколу Борецького, якого ДПУ замучило у своїх катівнях далеко за межами України в роках 1930-33.

МИТРОПОЛИТИ КИЇВСЬКІ І ВСІЄЇ РУСИ

Михаїл I	? 988 — 994 — 998
Леонтій	? (дата невідома)
Іоан	1015
Феопемпт	1037 — 1048
Св. Іларіон	? 1051 — 1062
Георгій	1062 — 1079
Св. Іоан II	1080 — 1088
Іоан III	1089 — 1090
Св. Єфрем	1090 — 1097
Ніколай	з 1097
Никифор I	1104 — 1121
Никита	з 1122
Михаїл II	1133

Климент Смолятич	1147 — 1155
Св. Константин I	1155 — 1158
Феодор	1160 — 1163
Іоан IV	1164 — 1169
Константин II	з 1169
Никифор II	з 1182
Матвій	з 1201
Кирило I	1223 — 1233
Кирило II	1233 — 1236
Кирило III	1248 — 1241
(В Києві пробув лише 3 місяці і переїхав на сталий побут до Володимира на річці Клязьмі за Москвою, і своєю присутністю там скріпляв владу князів Московії.)	
Максим	1283 — 1305
(Переніс свою кафедру в 1300 р. до Володимира.)	

Стало перебувають у Москві.

Св. Петро	1308 — 1326
(В 1322 р. переніс кафедру з Володимира до Москви.)	
Феогност	1328 — 1353
Св. Алексій	1354 — 1354
(В 1354 р. Константинопіль затвердив перенесення митрополичої кафедри з Києва до Володимира.)	
Св. Кипріян	1378 — 1406
Фотій	1409 — 1431
Григорій Цимбалак (Митроп. Київський)	1416 — 1419
Ісидор	1436 — 1441
(Останній митроп. з греків, вигнаний з Києва і Москви.)	
Св. Іона	1448 — 1461

Висвячений у Москві, і Церква Московська стала незалежною від Константинополя. Св. Іона був *останній* спільний митрополит для Русі-України і Московії. При ньому в 1458 р. Київська митрополія *остаточно* поділилася на Київську і Московську.

ЛІТЕРАТУРА ВИКОРИСТАНА В ЦІЙ ПРАЦІ

- Іван Власовський* «Нарис Історії Української Православної Церкви». Видання УПЦ в США. 5 томів. Нью-Йорк — Баунд-Брук, 1955 — 1966.
- Н. Полонська - Василенко* «Історичні підвалини УАПЦеркви». Мюнхен, Німеччина, 1964.
- Митроп. Іларіон* «Українська Православна Церква за часів Богдана Хмельницького». Видання Українського Наукового Православного Богословського Братства. Вінніпег, Канада, 1955.
- Дмитро Дорошенко* «Нарис історії України». Видання «Дніпрова Хвиля». Мюнхен, Німеччина, 1966.
- Слександр Лотоцький* «Сторінки Минулого». Частина 4. Видання УПЦеркви в США, 1966.
- В. Потієнко* «Відновлення Ієрархії УАПЦеркви». Видання Вищого Церковного Управління УАПЦеркви. Новий Ульм, Німеччина, 1971.

ЗМІСТ

Сторінка

Передмова	9
Св. Ап. Андрій Первозванний, основоположник Святої Української Православної Церкви	11
Ширення Християнства в Русі-Україні з початком Княжої Доби	17
Доба князя Володимира Великого - Рівноапостольного	21
Доба Ярослава Мудрого	27
Манастирі в Україні	30
Церква після занепаду Княжої Держави	36
Православна Церква за часів Литовсько-Руської Держави	41
Православна Церква під польською займанщиною	45
Православний і Уніятський Собори в Бересті 6 — 9 жовтня 1596 року	52
Православна Церква в Козацькій Добі	55
Відновлення Православної Ієрархії в Києві — 1620 р.	59
Доба Митрополита Петра Могили	62
Боротьба проти Польщі й Унії під проводом Богдана Хмельницького	65
Українська Православна Церква в юрисдикції Московського Патріярха	73
Відродження Української Православної Церкви після революції 1917 року	80
Доля Української Православної Церкви в Польщі	93
Відродження Української Автокеф. Церкви в 1942 р.	97

У.А.П. Церква в таборах в Німеччині	106
У.А.П. Церква в Європі після розселення	107
У.А.П. Церква в Австралії й Новій Зеландії	108
У.А.П. Церква в Південній Америці	113
Українська Православна Церква в Північній Америці	113

Додаток:

Промова Академіка А. Кримського	118
В. Потієнко: Розбивацька <i>Діяльна Христова Церква</i>	119
Митрополити Київські і Всієї Русі	121
Література використана в цій праці	123

